

269

T. P. 54

C. V. J.

LUSTGÅRDEN 2007

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 2007
Årgång 87

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

THE SWEDISH SOCIETY FOR DENDROLOGY AND PARK CULTURE

Postadress: Granbacksvägen 11, 181 65 Lidingö

Telefon: 08-765 20 81, telefax: 08-766 10 75, postgiro: 1607-1

Hemsida: www.dendrologerna.nu

e-post: info@dendrologerna.nu

Ordförande: Arvid Sanmark, Storgatan 34 5 tr, 114 55 Stockholm, tel: 08-39 51 79
Vice ordförande: Jan Pousette, Sollidsbacken 1, 115 21 Stockholm,
tel: 08-755 78 78/753 23 33 e-post: marypousette@hotmail.com
Sekreterare: Gunilla Berg, Knektuddsvägen 38, 184 95 Ljusterö, tel 08-542 403 34
e-post: gb.private@telia.com
Skattmästare: Klaus Stritzke, Granbacksv. 11, 181 65 Lidingö, tel: 08-766 28 65, 08-765 60 42
e-post: sahermab@algonet.se
Redaktör: Katarina Curman, Sylta/Rytterne, 725 92 Västerås, tel: 0220-421 56
mobil: 0708-288 975 e-post: katarina.curman@delta.telenordia.se

Övriga ledamöter i styrelsen:

Poa Collins
Barbro Dergalin Bång
Börje Drakenberg
Lars Erik Kers
Sten Ridderlöf
Henrik Sjöman
Gunilla Wingborg

Redaktionskommitté/arbetsutskott:

Gunilla Berg, Katarina Curman, Börje Drakenberg, Jan Pousette,
Sten Ridderlöf, Arvid Sanmark, Klaus Stritzke, Gunilla Wingborg.

Medlemssekreterare: Birgitta Stritzke

Medlemsavgifter 2006:	Ordinarie medlem	300 kr/år
	Familjemedlem	100 kr/år
	Studerande	150 kr/år
	Ständig medlem	3 000 kr
	Ständig familjemedlem	1 500 kr

Lustgården: Senaste och näst senaste årgång 300 kr. Äldre årgångar 100 kr

Grafisk produktion: Katarina Curman Communication AB

Tryckeri: Edita/Västra Aros, Västerås, 2004, ISSN 0349-0033

Tryckt med bidrag från Kgl. Patriotiska Sällskapet, Carl-Fredrik von Horns fond, Kgl. Skogs- och Lantbruksakademien. Manusstopp för 2008 års Lustgården: 1 september 2008.

Innehåll

<i>Ingegerd Dormling</i> Årets träd, familjen Cupressaceae.	Sid 8	<i>DENDROLOGFÖRENINGEN 2006</i> Året som gått.	Sid 81
<i>Lars Lagerstedt</i> Märkesträd i Sverige – 3.	Sid 11	<i>Hermelinstipendiaten.</i> <i>Sven-Ingvar Andersson in memorian.</i>	
<i>Nils-Erik Nordh</i> Salix – en mångsidig jordbruksgröda.	Sid 29	UTFLYKTER.	Sid 86
<i>Eric Wahlsteen</i> Skånska 1600-tals trädgårdar i bild.	Sid 35	<i>Bergianska trädgården.</i> <i>Kivik och Ulriksdal.</i> <i>Norrviken och Skottorp.</i> <i>Rydboholm.</i> <i>Ornäsbjörken utsedd till riksträd.</i> <i>Arborister i arbete.</i> <i>Linnés Hammarby och Hallqvad.</i>	
<i>Ingela Andersson</i> Hus för övervintring.	Sid 43	BÖCKER & SKRIFTER.	Sid 97
<i>Charlotte Hagström & Carina Sjöholm</i> Att tänka med träd.		<i>Klaus Stritzke</i> Utlandsresan 2007.	Sid 101
<i>Vivi Vajda & Stephen McLoughlin</i> Upptäckten av ett levande fossil – wollemia.	Sid 61	Styrelseberättelse.	Sid 125
<i>Klaus Stritzke</i> Marabouparken.	Sid 71		
<i>Asger Ørum-Larsen</i> Brian Hackett. Engelsk pioneer i modern landskapsplanlægning.	Sid 79		
Wij trädgårdar i Ockelbo. Sveriges vack- raste år 2007.	Sid 80		

Ordföranden har ordet

Enen är ett av årets träd. Linné var, liksom många under 1700-talet, intresserad av hur vi i Sverige praktiskt kunde använda och ta till vara vårt lands tillgångar. Under Västgötaresan ser han enar växa som cypresser i branterna vid Kinnekulle och skriver: "Av den enfaldiga naturens konst" skulle man kunna "lära våra trädgårdsmästare, det de än icke veta, och pryda våra trädgårdar med inländska cypresser, som tåla svenska vintrar, utan att behöva trädgårdsmästarens årliga tuktan".

Tänk om vi idag hade kunnat få besök av Linné under några sommarveckor. Vad skulle han ha sagt om vårt landskap, han som var van vid mycket öppnare och ljusare vyer, med ett stort inslag av lövträd och med örtrika dikeskanter. Var, skulle han ha frågat sig, finns blomstrande ängar och hagmarker, var är alla våtmarker?

Om Linné hade besökt oss i början av 1900-talet skulle han ha haft lättare att känna igen sig hemma i Småland. Sten Selander anger att de olika trädslagens andelar i Småland 1923 var tall 43%, gran 33%, björk 16% och andra lövträd 8%. Motsvarande siffror 1938 var, enligt Selander, tall 42%, gran 42%, björk 12% och andra lövträd 4% och tillägger Selander den utvecklingen har sedan dess fortsatt i accelererad takt. (Sten Selander,

Det levande landskapet i Sverige, Stockholm 1955).

Det Linné skulle sakna vid ett besök i dagens Småland och i stora delar av södra Sverige är bondens sparsamt betade blandskog nära gården eller byn. Det är mark som i dag anses värdelös och, om den finns kvar någonstans, ska ersättas av något produktivare. Men var inte sådana skogar något av bondens park. Var de inte underbara att vandra i på vältrampade stigar, med träd av många olika slag, med öppna solbelysta gläntor och med bär till husbehov? Finns det inte anledning att återskapa eller bevara några av dessa "parker" så att våra barn och barnbarn kan se hur en viktig del av bondens mark såg ut under tidigare sekler. För omkring 20 år sedan skrev Gunnar Brusewitz: "Vår generation har inte rätt att utplåna en viktig fas i odlingshistorien och därmed klippa av banden med vårt förflutna. Kommande generationer ska inte behöva stå främmande för ord som hage, äng, glänta och andra traditionella begrepp. Det är en del av vårt kulturarv." (Brusewitz-Emmelin Det föränderliga landskapet, Uppsala 1985).

"Varför bliva gärna alla trädgårds mästare gamla och hava vacker hy om icke örterna vederkvicka dem" (Linné, *Diaeta naturalis*, 1733).

Arvid Sanmark

Redaktören har ordet

Återigen är en årsbok färdig. Arbetet med den har varit stimulerande och intressant. Speciellt roligt har det som vanligt varit med alla kontakter med författarna av de olika uppsatserna. I takt med att människor i samhället runt oss blir mer och mer uppmärksamma på de värden naturen ger och då speciellt träd och parker växer intresset för Lustgården, både av läsare och av författare

som vill publicera sina rön i årsboken. Detta är den 87 utgåvan av Lustgården, det finns inte många andra 87-åringar som är så uppdaterade och pigga som Lustgåden och det är ett nöje att få vara en av dem som bidrar till att ytterligare ett år läggs till Lustgården. Läs, njut och lär.

Katarina Curman

Årets träd 2007

Familjen *CUPRESSACEAE*

Ingegerd Dormling

Årets träd omfattade en hel familj (eller underfamilj *Cupressoidae* Rich. ex Sweet), cypressfamiljen. Som ledare för årets trädkurs kom Inger Ekberg och jag överens om att begränsa studierna till följande släkten: *Juniperus*, *Cupressus*, *Chamaecyparis*, hybriden *Cupressocyparis*, *Thuja*, *Thujopsis*, *Microbiota* och *Calocedrus*.

Microbiota decussata, kryptuja, fotograferad i Göteborgs Botaniska trädgård i maj 2007.
Foto: John Dormling

Liksom tidigare år föregicks temadagen av att några intresserade föreningsmedlemmar, i år sju personer, träffades under några kursdagar för att diskutera olika aspekter på de utvalda träden. Vi hade fyra sammankomster under våren, varav en excursion till Bergianska Trädgården och Plantagen, samt två på hösten. Ett innehållsrikt kompendium med referat och kopior från aktuell litteratur samt sammanfattningar av föredrag blev resultatet av våra ansträngningar.

I temadagen den 19 oktober deltog 18 personer. Vi hade två inbjudna gästföreläsare: professor Gösta Eriksson, skogsgenetiker från SLU i Uppsala, och docent Owe Martinsson från Jämtlands läns institut för landsbygdsutveckling. Två tillbakablickande och grundläggande anföranden skulle enligt programmet inleda temadagen.

Först redogjorde Lars E Kers för de systematiska skillnaderna mellan gymnospermer (nakenfröiga växter) och angiospermer (gömfröiga växter). Barrträden tillhör den förstnämnda, utvecklingshistoriskt sett äldre gruppen, lövträden den sistnämnda. Det blev en nyttig repetition för de flesta av oss, utomordentligt illustrerad med föredragshållarens egna teckningar.

”Genetisk variation – bränslet i evolutionen” var titeln på Gösta Erikssons intressanta presentation av genetisk variation i allmänhet med exempel på variation hos flera av temadagens arter. Kompendiet innehåller en kort sammanfattning och vi hoppas få en artikel om detta i nästa års Lustgården.

Redogörelser för botaniska karaktärer föll som vanligt på min lott. Underlaget till detta hämtade jag främst i två uppsatser publicerade 1942 och 1931 i Lustgården. Den förstnämnda, Torsten Lagerbergs ”Blomning och kottutveckling hos några barrträdstyper”, har på sidorna 78 - 88 illustrationer med förklarande text som ytterst detaljerat beskriver

fortplantningsorganen hos släktena *Thuja*, tuja, livsträd, *Cupressus*, cypress, *Chamaecyparis*, (falsk) cypress, och *Juniperus*, en. Lika detaljerade är artbeskrivningarna i uppsatsen ”Barrträdsplanteringarna i Kiviks Esperöd” av Carl G. Dahl och Nils Sylvén, sidorna 16-20. Här återfinns också *Thujopsis*, hiba, och *Calocedrus*, cedertuja. De omnämnda sidorna finns kopierade i kompendiet.

Trots den sistnämnda uppsatsens fina beskrivningar av barr och grenverk är det ofta omöjligt att med säkerhet artbestämma tuja- och cypressarter utan att också se deras kottar. Detta gäller både inom och mellan släktena. Tujorna har långsträckta kottar medan cypressens är mer eller mindre klotformade. Enarnas ”kottar” är bärlika.

I kompendiet finns ett utdrag ur Börje Drakenbergs ”Bara barr”. Utöver artbeskrivningar finns här en bestämningstabell för de vanligaste arterna inom familjen och värdefull information om virket och dess användning. Beskrivningen av *Microbiota* stod Lars Kers för, efter att ha läst en uppsats i tidskriften *Arnoldia*. Inger Ekberg fann på nätet ”The Gymnosperm Database” med de senaste rönen om släktförhållandena inom cypressfamiljen. Utöver detta har vi hämtat information från en rad olika källor redovisade i kompendiet.

Flera deltagare hade med sig grenar av olika arter som vi kunde använda för demonstration. Vackrast var nog Carl Ludvig Kiellanders *Thujopsis dolabrata*, hiba, från Cedergrenska parken i Stocksund. *Thuja orientalis* är inte härdig i stockholmsområdet. För en tid sedan fick jag syn på den som krukväxt utanför en blomsterhandel. De uppåtriktade, kantställda grenarna skiljer sig markant från dem som andra tujor och cypresser har. Den fick naturligtvis följa med till temadagen.

Årets Lustgården innehåller en uppsats

med detaljerade beskrivningar av de trädartade cupressacéerna, Lars Lagerstedts tredje artikel om "Märkesträd i Sverige" se sidan 11. Den uppsatsen hade vi inte kännedom om under årets trädkurs. I Lustgården 2002 behandlade han den närstående familjen *Taxodiaceae*, som numera inordnats i familjen *Cupressaceae* i form av flera underfamiljer,

I tidigare årgångar av Lustgården finns mycket information att hämta, men ingen uppsats handlar enbart om cypressacéer med ett undantag: Rudolf Florins "Fridlysta enar" 1946.

Tidigare år har samtliga årgångar gått igenom och alla omnämningen av årets träd noterats. Cupressacéer finns i praktiskt taget varje park och på alla kyrkogårdar, de tilldrar sig alltid uppmärksamhet. För att inte göra årets upplaga till en oändlig uppräknings av uppsatser där varje enskild art och form finns omnämnd, har vi valt ett enbart redogöra för uppsatser med väsentliga uppgifter om familjen och dess medlemmar. Det blev ändå tolv sidor i kompendiet med material från 40 uppsatser, plus 14 sidor från de två kopierade som nämnts. Sammantaget blev det en rätt unik "lärobok" om cypressväxterna, de ingående arternas botaniska karaktärer, deras hårdighet och förutsättningar som prydnadsträd i olika delar av vårt land. Också de lågvuxna typerna, liksom de marktäckande, har efter hand fått allt större betydelse.

John Dormling talade om arters och formers användning i parker och trädgårdar. Han hade bl.a. hämtat uppgifter från en plantskola om vilka arter och former som såldes mest och hur de användes. Ur en plantskolekatalog hade han hämtat odlingsbeskrivningar med illustrationer av olika typers växtsätt. Allt återfinns i kompendiet.

Owe Martinsson berättade om utbredning och användning av några trädarter inom familjen. De arter som har användning som virke omnämns oftast som olika typer av ceder, t.ex. kallas *Thuja plicata*, jättetuja, för Western red cedar och *Chamaecyparis nootkatensis*, nutkacypress, Yellow cedar. Owe visade en kavalkad av bilder från enens naturliga ståndorter och intressanta bilder från allmogens användning av enen till redskap och andra nyttoföremål.

Claes Nordmark och Margareta Wiberg visade egna vackra och intressanta bilder från naturliga enbestånd.

Anita Landberg Lindgren hade studerat enens plats i folketro och folkmedicin. Hon presenterade en god sammanfattning av det stora källmaterialet. Hon hade dessutom samlat exempel på Cypress och En i konsten. Enen illustrerad med Gunnar Brusewitz naturstudier i Svenska Naturskyddsföreningens Årsbok 1984. Cypresser fann hon genom besök på museer, allt återgivet i kompendiet.

Märkesträd i Sverige - 3

Cupressaceae-arter

Lars Lagerstedt

Växtfamiljen *Cupressaceae*, cypressväxter, tillhör växtordningen *Coniferales*, kottbärande barrväxter. Cypressfamiljen innefattar 18 växtsläkten, varav de 'äka cypresserna' inom släktet *Cupressus* redan i antiken uppmärksammades för sina skönhetsvärden.

Den enda i Nord- och Västeuropa inhemska cypressväxten är den vanliga enen, *Juniperus communis*.

I England introducerades den klassiska sydeuropeiska cypressen och den östamerikanska tujan redan i slutet av 1500-talet. På 1600- och 1700-talen tillkom östamerikanska arter som blyertsenen och vitcypressen. I början av 1800-talet introducerades ett flertal arter från det asiatiska fastlandet. På 1850-talet infördes bl a de tre västamerikanska arter som i Nordeuropa efter hand blivit de viktigaste införda cypressväxterna - lawsoncypressen, nutkacypressen och jättetujan.

Chamaecyparis pisifera 'Plumosa', trådcypress vid Lilla Änggården i Göteborg, 2003 ca 13 meter hög med stamomkrets 165 cm. En till marknivå tätkronig och välvuxen frisk solitär. Foto 2007.

Från början av 1860-talet följde en rad arter med hemort inte minst i Japan. In på 1900-talet har ytterligare vildväxande arter från främst Asien tillkommit. Därefter har en rad nya former/kultivarer introducerats.

Populära och härdiga arter infördes tidigare med viss fördröjning i svensk odling - ibland redan några år efter introduktionen i England men ibland efter något eller några årtionden. Numera sker introduktionen ofta snabbt genom den vanliga trädgårdshandeln. Ibland är processen dock förvånansvärt återhållsam.

I modern trädgårdskultur, inte minst i Sverige, är cypressfamiljen välkänd för sina otaliga moderna varianter och former med skiftande barrtyper, färgtoner, växtsätt och användningsområden - från skogsbestånd samt park- och anläggningsisolitärer till föga trädliknande prydnadsväxter.

Sju av familjens slakten omfattar arter som under goda betingelser kan nå trädform på vintermilda lokaler i Sydsverige. Flera arter kan rekommenderas även för odling i Mellansverige och några kan t.o.m. odlas framgångsrikt upp till svensk växtzon fem och ibland även på gynnade lokaler lokaler i växtzon sex.

Sveriges mest representativa samling cypressväxter finns i Göteborgs Botaniska Trädgård, som dock saknar riktigt gamla träd. De äldsta planterades år 1916, i samband med trädgårdens anläggning. Mycket av trädgårdens material är utvalt i naturbestånd med hänsyn till härdighet, växttyp mm av trädgårdens egen dendrologiska expertis.

Det förnämsta beståndet av en enskild cypressväxt utgörs troligen av jättetujorna i de på 1860- och 1870-talen anlagda skogliga försöksplanteringarna vid Skäftekärr nära Böda på norra Öland (med Sveriges nu troligen främsta bestånd även av västameri-

kansk hemlock och omfattande plantering av Douglasgran och Weymouthtall).

Andra intressanta bestånd finns i många privata och offentliga anläggningar i södra och mellersta Sverige och i enstaka mer nordliga anläggningar som - kanske främst - i Arboretum Drafle på Hemsön norr om Härnösand. Många svenska exemplar visar god utveckling med årlig längdtillväxt på upp till ca en halv meter och årlig omkretstillväxt på i många fall ca två cm och i enstaka fall på upp till ca tre cm. För träd i tätare bestånd, med sämre anpassning eller på nordliga lokaler, och för vissa arter, är 1-1,5 cm en mer normal årlig omkretstillväxt. Skillnaderna i trivsel och tillväxt är mycket stora mellan gynnsamma (vindskyddade, lagom soliga, jord- och fuktighetslämpliga) och mindre gynnsamma växtplatser inom samma ort. Nedan kommenteras de i Sverige trädformande slaktena och arterna. I efterföljande avsnitt redovisas tabeller med data för stora eller på annat sätt märkliga exemplar av ett 20-tal arter och några viktiga varianter. Tabellerna upptar endast av författaren uppmätta träd. Liknande och för vissa arter möjligen ännu större exemplar finns både i offentliga anläggningar, i slotts- och herrgårdsparker samt för enstaka arter även på skogliga försöksytor.

En framtida växtodlingen med bättre tillvaratagande av växtmaterial från klimatlämpade provenienser och ett förväntat mildare klimat bör medge allt mer framgångsrik odling av fler arter och bättre utvecklade exemplar.

Släktet Calocedrus (Libocedrus) - Cedertujor

Släktet omfattar en amerikansk och två asiatiska arter varav endast den amerikanska anses odlingsvärd i Europa. Denna når i sina hemtrakter upp till över 50 meter och kan bli

över sju meter i omkrets.

Den amerikanska cedertujan, *Calocedrus decurrens*, infördes 1853 till England, där den numera är ganska allmänt odlad. De största exemplaren är över fyra meter i stamomkrets och omkring 35 meter höga.

Cedertujan kännetecknas av tydligt rödtonad bark och ovanligt platta barr utan vita tecken. Kotten är ca 2 - 3 x 0,5 cm med två dominerande långsmala fjäll

I Sverige är cedertujan onödigt sparsamt odlad, även om fina exemplar säkert finns på åtskilligt fler än i de tabellen upptagna lokalerna. Det märkligaste exemplaret som författaren sett är tveklöst det vid NO-vägen på administrationsbyggnaden i Göteborgs Botaniska Trädgård. Detta träd visade en förbluffande snabb tillväxt med årlig

omkretsökning på upp till fem cm och en årlig höjdtillväxt på upp till ca 0,5 meter. Vad månade ha blivit om det inte fallit vid januaristormen 2005? Cedertujor på 20 meter höjd och två meter i stamomkrets bör efter hand kunna förväntas på gynnade svenska lokaler.

Släktet Chamaecyparis - Cypresser, ädelcypresser, falska cypresser

Chamaecyparis-släktet omfattar sex arter varav särskilt en innefattar ett stort och snabbt växande antal kulturformer. Många är flitigt (kanske alltför flitigt?) använda även i svensk odling.

Grupp av *Chamaecyparis pisifera*, ärtcypresser vid Stora Torp i Göteborg. Den största mäter 255 cm i omkrets och är ca. 20 m hög.
Foto och mått 2007.

Samtliga arter har rundade kottar med ca 6 - 12 mm diameter och platta fjällika barr. Småkvistarna är smalare (ca. 1,5 mm) men mindre plattade (ca. 0,6 mm) än hos tujor.

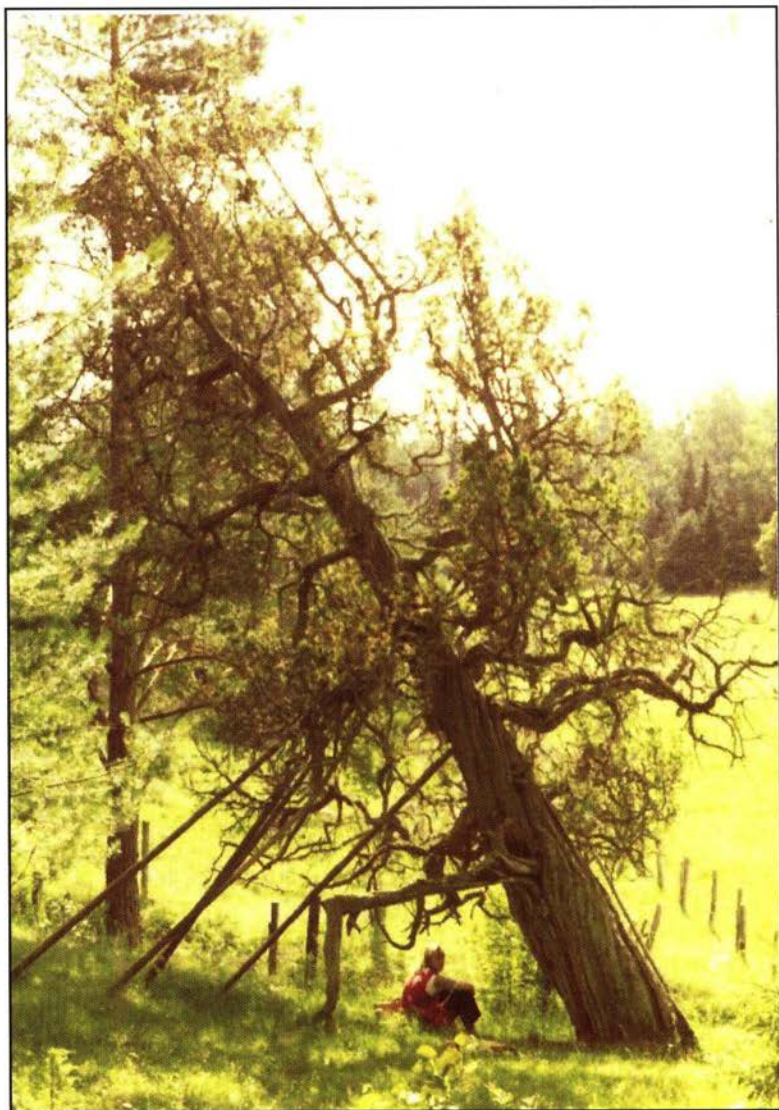
Chamaecyparis lawsoniana - Lawsoncypress, ädelcypress

Lawsoncypressens naturliga utbredning omfattar delar av Oregon och Kalifornien, där den är ett ofta mycket stort och imponerande träd med upp till över 65 meters höjd och upp till ca 15 meter i stamomkrets.

Barren är ovan ganska mörkt gröna och under blekare gröna utan vita tecken. Kotten är ca 7 x 8,5 mm. Arten infördes 1854 till England där den numera, liksom i stora delar av Europa, är allmänt planterad i både små och stora anläggningar och i hundratusentals villaträdgårdar. De största engelska träden är kring 40 meter höga med över fyra meter i stamomkrets.

Lawsoncypressen infördes redan några år senare i svensk odling, där den nu i Sydsverige och delvis också i Mel-

lansverige företräds av många välformade och friska träd samt av tusentals mindre exemplar - både i parker, offentliga anläggningar och på villatomter. Äldre träd drabbas ibland av rotröta med konformat uppsvälld stambas. Normalformen har här, som annorstädes, efter hand kompletteras med många former. I första hand har de blå-, gul- eller gråtonade barr och kron typer som går från yviga och breda till mycket smala.

Juniperus communis, en, vid Råå sydost om Askersund. Omkrets 277 cm och höjd ca nio meter hög. Mått och foto 1974. Troligen på sin tid Sveriges grövsta en.

Chamaecyparis nootkatensis -
Nutkacypress

Nutkacypressens naturbestånd återfinns i ett långsmalt bälte från sydvästra Alaska genom västligaste Kanada till nordvästra USA. Trädet är här oftast 20 - 25 meter högt men når upp till nästan 40 meter och över fem meter i stamomkrets. Regelbunden krona, mellan-brun bark med smala lodräta sprickor, barr ovan mellangröna och under ljusare utan vita tecken, kottar ca 9 - 10 x 10 - 11 mm.

Nutkacypressen infördes 1854 till England där den är ganska vanlig. De största engelska träden är 25 - 30 meter höga med upp till över tre meter i stamomkrets.

Arten infördes troligen först mot slutet av 1800-talet till Sverige, där den visat god hårdighet i gynnade lägen i växtzon tre och företräds av ett flertal mycket väl utvecklade exemplar. De flesta av de äldre träden tillhör den normalgröna grundtypen. Denna har efter hand kompletterats med en form med starkt hängande grenverk och typer/former med blåtonade och gultonade barr.

Chamaecyparis obtusa -

Japansk ädelcypress, hinokicypress
Hinokicypressen är vildväxande i stora delar av Japan, där den också planteras, inte minst för sitt mycket uppskattade virke. Arten når i Japan hög ålder med många träd på över 30 meters höjd och över tre meter i stamomkrets. Stammen är ofta regelbunden med glest grenverk med efter hand uppåtböjda grenar. Barrn är på ovasidan glansgröna och har på undersidan lysande vita inslag. Kottens diameter är ca 9 - 10 mm. Den har slätare yta än hos andra ädelcypresser. Minst ett 40-tal typer/kloner med avvikande växtsätt och färgtoner har tillvaratagits och nått betydande användning främst som prydnadsväxter. Arten infördes till England 1861 och har där fått relativt stor spridning. De största träden är kring 25 meter

höga med ca tre meter i stamomkrets. I Sverige odlas främst småvuxna, buskartade typer/kloner. I Göteborgs Botaniska Trädgård finns dock ett 25-tal träd av normaltypen.

Chamaecyparis pisifera -
Ärtcypress, sawaracypress

Normaltypen är vildväxande främst i bergstrakter i mellersta Japan. Den blir i hemlandet över 25 meter hög med stamomkrets över tre meter. Den igenkänns på sina små 'skrynkligt oktaederformade' kottar, diameter ca 5 - 6 mm, och sina ganska smala, på undersidan tydligt vitmönstrade barr med tydligt utstickande barrspetsar. Ärtcypressen har utvecklat flera ovanligt särpräglade och odlingsvärda trädbildande kulturformer. Kultivaren 'Filifera' har extremt långsträckt och svagförgrenade småkvistar. Kultivaren 'Plumosa' - som är vanlig både i en gröntonad och en gulntonad form - har ca två mm långa utspärrade barr i ett tätt fjäderaktigt kvistverk medan 'Squarrosa' har 5 - 6 mm långa mycket smala och starkt utspärrade, blåtonade barr i ett mjukt, fint kvistverk.

Arten infördes till England år 1861, där normaltypen fått ganska svag spridning medan i gengäld några av kultivarerna vunnit stor popularitet.

Normaltypen infördes i svensk kultur senast på 1870-talet och de viktigaste kultivarerna senast kring sekelskiftet. De har visat god anpassning och utveckling i de södra och delvis de mellersta delarna av landet.

Chamaecyparis thyoides -
Vitcypress, tujacypress

Vitcypressen, tujacypressen, är vildväxande i i två kustbälten i USA - ett sydligt i Alabama och västra Florida och ett betydligt större från North Carolina upp till nordostligaste USA. Arten når normalt 20 - 25 meters höjd men i enstaka fall upp till ca 35 meter och

upp till över fyra meter i stamokrets.

Vitcypressen har normalt en smal, pelarlik krona som först är spetsig men efter hand får en rundad topp. Barren är smala, ofta blåtonade, ibland ganska ljust gröna. De har en föga märkbar vitaktig rand på undersidan. Kotten är 6 - 6,5 mm i diameter.

Arten infördes redan 1736 till England, där den bara odlats i liten omfattning. De högsta träden är 12 - 14 meter med upp till 1,5 meter i stamokrets.

Vitcypressen är föga prövad i svensk odling, men vid val av lämplig proveniens kan den antagligen utvecklas hyggligt upp till gynnsamma lägen i zon tre. Den beskrivs ibland som den minst attraktiva av släktets arter. I Lustgården 1975 rapporteras dock om ett 'utsökt format' exemplar i Borensberg i Östergötland 'med attraktiv krona'.

Hybridsläktet x Cupressocyparis - Leylandcypress, hybridcypress

Ett av de mest hårdiga och populära barrträden i engelsk odling är den s k Leylandcypressen med flera olika kloner, uppkomna genom korsbefruktning mellan *Cupressus*- och *Chamaecyparis*-arter. Släktet innefattar flera kloner med skiftande föräldraarter.

Den första framgångsrika klonen 'Haggerston Grey', noterad 1888, har nutkacypress som moderträd. I början av 1900-talet tillkom flera andra framgångsrika kloner. Samtliga kloner beskrivs ha smalt, pelarformat växtsätt. Barrverken är rent grönt, grågrönt- eller blågrönttonat.

Engelska Leylandcypresser har uppvisat en årlig höjdtillväxt på över 60 cm och snabbt ökande stamgrovlek. Enstaka träd har på 50 år nått kring 30 meters höjd. I England har trädet visat så god hårdighet att det troligen skulle kunna odlas framgångsrikt på vintermilda svenska lokaler. Har dock endast funnit det i Göteborgs Botaniska Trädgård.

Släktet Cupressus - Äkta cypresser

Släktet *Cupressus* omfattar 20 arter med den långlivade och ofta mycket vackert vuxna klassiska cypressen *Cupressus sempervirens* som den mest uppmärksammade. Barr och kottar ungefär som hos *Chamaecyparis*-släktet men kottarna är oftast större med diameter på 15 - 40 mm och småkvistarna är oftast smalare, men mindre platta och har minikvistarna mer allsidigt riktade. Minst åtta arter odlas sedan 1800-talet framgångsrikt i England - den klassiska cypressen redan från 1500-talet. Flera träd av den nordamerikanska arten *Cupressus macrocarpa*, Monterey-cypress, har på ca 150 år nått över 35 meters höjd och över sju meter i stamokrets. Flera andra arter företräds av 20 - 30 meter höga träd.

I Sverige är släktet sparsamt prövat. Fler-talet arter saknar tillräcklig hårdighet. De nordvästamerikanska arterna *Cupressus bakeri* och *Cupressus glabra* (*Cupressus arizonica*) har dock sådan hårdighet att de kan odlas framgångsrikt på särskilt gynnade sydsvenska lokaler.

Släktet Juniperus - Enar

Ensläktet omfattar 60 arter. Samtliga är mer eller mindre småvuxna och ofta buskartade. Kottarna är runda och bäraktiga. Barren är kraftigt varierande, ibland också hos den enskilda arten/individ, med allt från utspärrad, stickande nålform till mjukt platttade, kvisttäckande former. Släktets utbredning täcker större delen av norra halvklotet. Typiskt för flera arter är att växtformen är ovanligt varierande från krypande låga buskar till ganska höga träd. Flera arter är endast buskartade medan ett flertal andra kan nå ca 20 meters höjd och 2 - 3 meter i stamokrets. Den mest storvuxna arten - blyertsenen - når i vissa fall ännu större dimensioner.

I Sverige når den inhemska enen och de tre nedan redovisade införda arterna störst storlek. Även den östasiatiska *Juniperus rigida* och den nordamerikanska *Juniperus scopulorum* (ev ytterligare någon mer sällan prövad art) har tillräcklig härdighet för svensk odling och kan här nå minst fem meters höjd och 50 cm i stamomkrets.

Juniperus communis -
Vanlig en

Den vanliga enen har rekordartat stor naturlig utbredning och återfinns i större delen av

Europa och delar av Asien och Nordamerika. Det naturliga växtsättet är extremt varierande från lågt krypande buskform, via mer högvuxna buskformer och lågvuxna ofta upprepat stamförgrenade och krokiga till regelbundet vuxna ofta vackert smalkroniga träd. Arten är enkönad med separata han- och honträd. I prydnadsanläggningar dominerar de båda smalt pelarformade typerna

Thuja plicata, jättetuja, i Göteborgs Botaniska Trädgård. Ca 24,5 meter hög med en stamomkrets på 238 cm. Solitär växtsätt med långa, kraftiga, ibland rotslående basgrenar.

'Hibernica', introducerad 1838, och 'Suecica', med mer utåt/nedåtböjda skottspetsar, introducerad redan 1768. Arten växer ofta långsamt med årlig omkretsökning under en cm. Åldriga svenska enträd kan därför vara kring 200 år, enstaka träd kan vara ännu äldre.

Juniperus chinensis - Kinesisk en

Artnamnet är något missvisande eftersom den naturliga utbredningen även omfattar delar av Mongoliet och Japan. Arten varierar naturligt mellan regelbundet vuxna träd med ca 20 meters höjd och oregelbundet vuxna buskformiga exemplar. Barrverket 'är dubbelt' med dels små tunna kvisttäckande fjäll och dels utspärrade, nålformade barr. Kultivaren 'Keteleeri' har bara en liten del nålformade barr (och anses ha en mer regelbunden och smalare krona) medan 'Monarch' och 'Obelisk' främst har nålformade barr. Kottarna hos grundtypen är ca 8 x 10 mm och hos 'Keteleeri' ca 10 x 12 mm. Flertalet träd är enkönade men även tvåkönade förekommer.

Arten infördes 1804 till England där den vunnit stor spridning, i trädform särskilt i offentliga anläggningar. De största träden är över 15 meter höga. I Sverige är den trädformade grundtypen sparsamt planterad medan däremot lågväxande trädgårdsformer, främst 'Pfitzeriana' och 'Pfitzeriana Aurea' finns i många syd- och mellansvenska villaträdgårdar och andra planteringar.

Juniperus virginiana - Blyertsen

Blyertsenen är vildväxande i så gott som hela USA öster om Klippiga Bergen och norr om Florida. Den har en smal, tät pyramidformad krona och når normalt bara 10 - 15 meter men finns även i mer högvuxen form

med träd upp till 30 meter och över 3,5 meter i stamomkrets.

Barrverket omfattar både små tunna kvisttäckande fjäll och 6 - 12 mm långa nålformade barr. Båda typerna är tunnare än hos den kinesiska enen. Blyertsenen är normalt enkönad men tvåkönade träd förekommer.

Den mörkblå kotten är 6 - 8 mm i diameter. Arten infördes redan på slutet av 1600-talet till England, där den planterats i ganska måttlig omfattning. I Sverige finns ett fåtal trädformade blyertsenar. Två ovanligt regelbundet pelarformade exemplar vid en gångväg NO om 'Blå Villan' i Göteborgs Botaniska Trädgård var fram till ca 1985 mycket vackra och visade att arten i gynnsamma fall kan vara mycket odlingsvärd även i Sverige.

Juniperus squamata -

Himalajaen med varianten blåen

Himalajaens naturliga utbredning omfattar Himalaja och stora delar av Kina. Arten är småvuxen och mer eller mindre buskartad. Den starkt blåtonade varianten 'Meyeri', blåen, har dock oftast bara en eller få stammar och når ofta ca tio meters höjd. Barren är nålformade, 6 - 8 mm. Grenarna uppåtriktade. Barken starkt flagnande. Huvudarten infördes senast 1836 i europeisk odling medan blåenen introducerades först 1914. Grundtypen är ovanlig i europeisk odling medan blåenen snabbt har vunnit betydande användning - tack vare sin markanta färgton och sitt särpräglade utseende men också tack vare sin även upp till Mellansverige goda hårdighet.

Släktet Thuja - Tujor

Tujasläktet innefattar sex arter varav två är hemmahörande i Nordamerika och fyra i Östasien. Fem av arterna odlas i Nordeuropa och samtliga återfinns även i svensk odling.

Samtliga tujor har plattade, fjällika barr. De fjälltäckta småkvistarna är bredare, 2,5 - 3 mm och plattare, 0,4 - 0,5 mm, än hos ädelcypresser, äkta cypresser och enar. Kottarna är ca 1-1,5 cm långa, först avlånga men som mogna utspärrade, med få, stora kottfjäll med mer eller mindre utåtböjda fjällkanter.

Thuja orientalis (Biota orientalis) - Kinesisk tuja, orientalisk tuja

Den kinesiska tujan är även i sitt hemland buskformig eller endast utvecklad till ganska oansenliga träd.

Arten kännetecknas av lodräta 'kvistskivor'. Kronan är länge smalt konisk men blir på äldre träd mer oregelbunden. Barren är små och utan vita tecken. Kinatujan infördes redan vid mitten av 1700-talet till England, där den vunnit ganska stor spridning, främst i stadsplanteringar och på kyrkogårdar. Den kinesiska tujan finns noterad på enstaka vintermilda lokaler i Sydsverige, men tycks här aldrig nå trädstorlek eller trädform.

Thuja koraiensis - Koreansk tuja

Den koreanska tujan beskrivs i litteraturen i regel som ett buskformigt träd upp till tio meters höjd utan större odlingsvärden. Den infördes till England 1918, men har där vunnit mycket begränsat intresse.

Träd i det finska arboretum Mustila och i Göteborgs botaniska trädgård som erhållits via Mustila visar dock så god utveckling att arten är

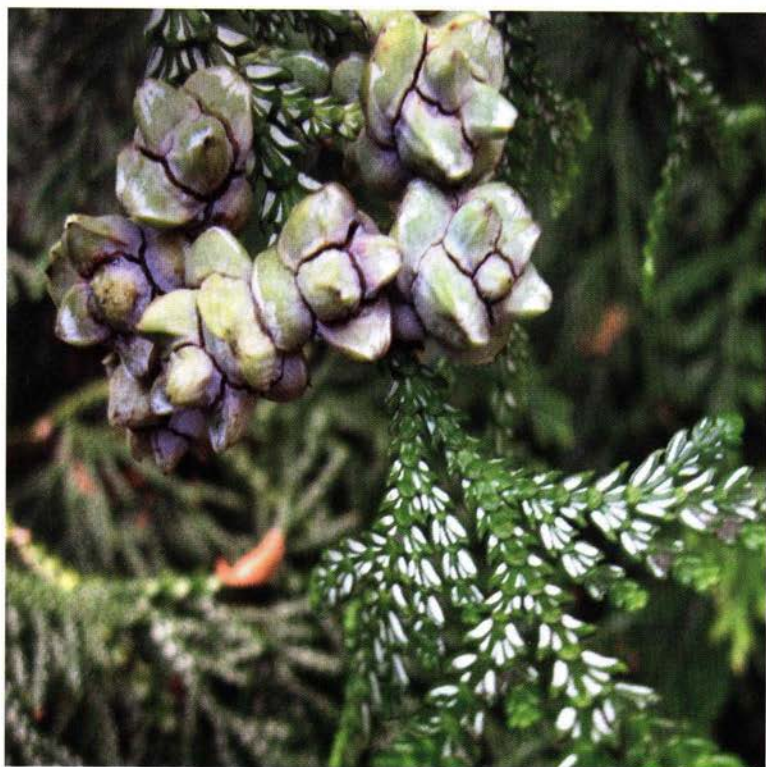
värd ökad prövning. Koreatujan har åtminstone i europeisk odling smal och gles krona. Trädets kanske största prydnadsvärde och dess främsta igenkänningstecken är barrens undersidor som är vitlysande silverbelagda.

Thuja occidentalis -

Vanlig tuja, östamerikansk tuja

Den östamerikanska tujan är vildväxande, särskilt i fuktiga områden, i ett brett västöstligt bälte genom norra USA och södra Kanada från östkanten av Klippiga Bergen via de Stora Sjöarna till Atlantkusten. Den är ofta buskformig och når bara sällan 20 meters höjd eller två meter i stamomkrets. Äldre träd blir ofta tidigt glesa och risiga.

Thujopsis dolabrata, hiba, vid Lilla Änggården i Göteborg. Kvist med de särpräglade kottarna och typiskt vitlysande barrundersidor. Foto 2007.

Arten kännetecknas i övrigt av ganska matt gröna barr utan vita tecken. Den infördes redan på 1500-talet i europeisk odling. I England är den allmänt odlad framför allt i mer eller mindre pelarformade, lågt buskformade eller gultonade typer. De största engelska träden är kring 20 meter höga med ca två meters stamomkrets.

Den östamerikanska tujan infördes troligen redan på 1700-talet till Sverige. Den har visat mycket stor hårdighet med enstaka små eller buskartade träd upp till gynnade lokaler i zon sex och har nått (alltför?) stor spridning i de flesta slag av planteringar från offentliga anläggningar till villaträdgårdar. Den är i Syd- och Mellansverige härigenom mycket allmänt förekommande, i England särskilt som smalkroniga eller lågväxande typer, men i Sverige i stor utsträckning även som 10 - 15 meter höga, mer brett koniska träd - ibland regelbundet enstammiga, men ofta med en eller flera delstammar.

Thuja plicata -

Jättetuja, västamerikansk tuja

Jättetujan är vildväxande i kustzonen från sydligaste Alaska, genom västligaste Kanada till norra Kalifornien och därtill i ett separat utbredningsområde i norra delen av Klippiga Bergen. Den bildar i hemlandet ofta stora, ståtliga träd som kan nå över 70 meters höjd och närmare 15 meter i stamomkrets. Barken är rödtonad med breda lodräta, flagnande partier. Kronan är normalt brett konisk ofta med mycket kraftiga, i ytterändarna, uppåtböjda basgrenar. Barren är ovan glansgröna med tydliga silvermönster på undersidan.

Kotten är ca 5 x 15 mm med i ändarna uppåtvikta fjäll. Kottsättningen är ofta mycket riklig. Jättetujan infördes 1853 till England där den vunnit stor popularitet som prydnadsträd och ibland också används inom skogsbruket. De största engelska jättetujorna

är över 40 meter höga. De grövsta träden har stamomkretsar över fem meter.

Jättetujan har prövats i Sverige i skogsbruket men framför allt som prydnadsträd. Den har visat mycket god anpassning i gynnade lägen i stockholmstrakten. Välvuxna jättetujor finns här i dag på många ställen och på vissa lokaler i många exemplar. Solitärträd har normalt behållit även de lägsta grenarna och är ofta både vackra och ståtliga. Träden i Uppsala och i Arboretum Drafle visar att exemplar med lämplig proveniens kan utvecklas väl upp till gynnade lokaler i zon fyra.

Thuja plicata x standishii - Hybridtuja

Jättetujan och den japanska tujan har i odling hybridiserat. Växtsättet påminner närmast om den japanska tujans men tillväxten är ännu snabbare än hos denna. I Göteborgs Botaniska Trädgård fälldes ett välvuxet träd av januari-stormen 2005. Trädets allmänna friskhet och snabba tillväxt tyder på att hybridtujan är väl värd att användas åtminstone i större sydsvenska anläggningar.

Thuja standishii - Japansk tuja

Den japanska tujan är vildväxande i bergstrakter i mellersta Japan. Den kan i hemlandet nå upp till ca 25 meters höjd och ca tre meter i stamomkrets. Arten känns i första hand igen på sina långa, markant uppåtböjda grenar och sina på undersidan blekt och ofta otydligt ljusgråmönstrade barr. Kotten är ca 6,5 x 12 mm. Stammen är åtminstone i svensk odling ofta lågt eller medellågt delad i två eller flera delstammar. Den japanska tujan infördes till England 1860, där den dock är relativt sparsamt odlad. De största engelska träden når ca 20 meters höjd och över 2,5 meter i stamomkrets. I Sverige är arten

sällan odlad. Ett fint exemplar i Arboretum Drafle visar att den vid lämplig proveniens kan nå god utveckling upp till gynnade lokaler i växtzon fyra. Det största beståndet återfinns i Göteborgs Botaniska Trädgård där ett flertal exemplar visat mycket god tillväxt och anpassning

Släktet *Thuja* - Hibatuja, hiba

Släktet innefattar endast en art, den japanska hiban, *Thuja dolabrata*. Arten når i sitt hemland normalt kring 15 meters höjd. Den nordligare varianten Hondai når dock upp till ca 30 meter. Arten infördes på 1850-talet

i engelsk odling, där den numera är vanligt förekommande. Många träd är kring 15 meter höga. De största når kring 20 meter och 2,5 meter i stamomkrets.

Hiban kännetecknas av grövre barr än hos tujor eller cypresser. Barren är på ovansidan glansgröna medan undersidan, frånsett gröna kanter, är markant silvertönad. Kottarna är rundade, ca 15 mm långa med 6 - 8 tjocka, vedartade fjäll. Barken är rödbrun och växtsättet oftast regelbundet med smal krona, ibland med vid marknivå ansatta delstammar. Hiban är förvånansvärt försummad i svensk odling, där den är väl odlingsbar i zon ett och på gynnade lokaler i zon två.

Abstract

The family of plants known as *Cupressaceae*, as cultivated in Sweden – and elsewhere – are mainly represented by a range of often shrub-like varieties. Nevertheless, seven related varieties of this shrub can, under favourable conditions, grow into trees in the far south of Sweden, where the winters are milder. Several varieties are even suitable for cultivation in Central Sweden and some – e.g. *Thuja occidentalis* – can be successfully cultivated as far north Swedish Growing Zone 5 and, in exceptionally favourable locations, up to Growing Zone 6. Well-deve-

loped examples of several varieties – such as *Chamaecyparis nootkatensis* and *Thuja plicata* – may be found as far upcountry as Mälardalen.

The accompanying tables list large or otherwise notable Swedish examples of some 20 species, as well as some especially important variants. These tables include only trees that have been measured by the author. Similar and in some cases maybe even larger specimens may be found in public parks, in the gardens of stately homes and, in the case of individual species, even on silvicultural re-

search plots.

Expectations concerning climate change and the increased use of selected materials that originate from an acceptable source should promote the increasingly successful cultivation of a range of well-developed varieties.

An amateur dendrologist, the Swedish author has measured, registered and in many cases also photographed some 5000 of Sweden's deciduous varieties, as well as almost 3000 Swedish conifers.

Om författaren:

Författaren är amatördendrolog med särskilt intresse för svensk förekomst av extra väl utvecklade eller av annan orsak märkliga trädindivider. Förf. har med start 1963 besökt, uppmätt, registrerat och i många fall fotograferat märkliga svenska träd. Hans uppgifter om svenska märkesträd omfattar numera över 5000 lövträd och närmare 3000 barrträd.

Källor

För uppgifter om naturförekomst, introduktion och förekomst i England och för avstämning med författarens egna iakttagelser om kännetecknen mm har i första hand följande böcker använts:

Mitchell Alan, *A Field Guide to the Trees of Britain and Northern Europe*, Collins 1974

Nitzelius, Tor, *Boken om träd*, Saxon & Lindström 1958

Preston Richard, *North American Trees*, Iowa State University Press 1976

Rehder Alfred, *Manual of Cultivated Trees and Shrubs*, Macmillan Publishing Co 1974

Kommentarer till tabellerna:

Urval:

Tabellerna innefattar endast av författaren uppmätta exemplar.

Län:

Tidigare länsindelning (med viss kompletterande underindelning).

Växtplats:

Förkortade angivelser. Riktning och avstånd från byggnad mm ungefärliga.

Start:

Kända uppgifter om anläggnings- eller planteringsår. P och U står för årtal för plantering/utplantering.

Omkr:

Lägsta stamomkrets på upp till 1,5 m höjd. Efterföljande siffra anger om måttet är opåverkat av stamdelningar eller -ojämnheter. 1 = Opåverkat (=helkorrekt) mått. 2-5 gradvis allt större påverkan = mindre korrekthet.

Höjd:

Ungefärliga höjdmått i meter.

Stam:

Uppgifter om odelad grundstam (R) respektive flerstammighet och i dessa fall på vilken höjd stammen delas.

Tabeller

1. Cedertuja - *Calocedrus decurrens*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg bot trg admbyggn NO-vägg	1953	2003	151 - 1	15,0	2s0,3	4,5x5	Stormfälld 2005-01
L	Kivik Esperöds arboretum	1920	1972	139 - 1	15,0			Arboretet anlagt 1920
L	Kivik Esperöds arboretum	1920	1972	84 - 1				Arboretet anlagt 1920
OA	Göteborgs botaniska trädgård		1980	63 - 1	8,5	2s3,8	6x6	
M	Kullen, Balderup		1975	51 - 1	8,0	ds1,4	3x4	Av på 1,7 m
M	Alnarpsparken v-dammen 150 m SO		1998	43 - 1	6,5	R	2x2	

2. Lawsoncypress, ädelcypress - *Chamaecyparis lawsoniana*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
O	Kasen C de L SSV 50 m	c1860	1996	243 1-	19,0	R	7x7	Uppsvåld stambas 0,5=361 cm
M	Ekeby		1973	215 1-	21,0	3s4-5	6x6	Imponerande
K	Sölvesborg kapell SSO 15 m		1998	172 1-	16,5	ds1,9	5x6	
O	Torreby grupp		1972	170 3	16,5	2s23		Även 138 cm 14,5 m
O	Uddevalla Gustafsberg C de L N 25 m		1996	163 1	19,0	3s13	5x5,6	
M	Dybbäck slottsparken		1973	162 1	20,5	ds0,4		Även 135 cm 16 m
K	Johannishus parken		1972	157 2	15,5	2s3,7		
OA	Göteborg Bagaregårdssk		1974	153 2	14,0	R		2 m=113 cm
O	Lilla Edet, Ströms slott SSO 70m		2007	153 1	18,0	R	5x6	Toppen avblåst
O	Torreby grupp		1972	149 1	16,5	ds4		3s vid 8-10m Även 1 ex 114cm 16 m
N	Stjärnarps slott		1972	148 1	15,0			Konbas
E	Stenkullens arboretum	c1890	1973	146 1	23,0	R		Även 128, 111, 110, 110 och 105 cm
OA	Ellesbo C de L SV 180 m	1892	2003	143 1	21,5	2s6,5	3,5x4,5	lutar åt O konbas till 6 dm
B	Ekebyhovs slott NO 200 m		2000	142 1	18,0	R	4,5x6	I 'bokskog' trängd
OA	Ellesbo C de L SV 180 m	1892	2003	134 1	24,0	2s11	4x4	Konbas till 9 dm
N	Skottorps slott		1972	130 1	19,0	R		
Former med blåtonade barr								
H	Kalmar Binga bron SO 15 m		1998	168 1	23,5	R	6x7	Elitträd
OA	Gbg Slottsskogen pingvindamm S 20 m		2007	165 1	17,0	2s3-4	6,5x7	
R	Munkebergs herrgård parken		1974	163 1	18,0	2s0	5x7	
N	Stjärnarps slott		1972	161 1	18,0	2s1		
R	Munkebergs herrgård parken		1974	149 1	18,0	6s0,2	8x8	
R	Munkebergs herrgård parken		1974	146 1	20,5	R	5x5	Även 1 ex 113 cm 19,5 m
Andra avvikande former:								
K	Sölvesborg kapellet SSO 15 m		1998	190 2	15,0	2s2,5	5x6	Gulton
K	Sölvesborg kapellet nära		1975	110 1	14,5	2s4	3,5x4	Gråton och avvikande barrtyp

3. Nutkacypress - *Chamaecyparis nootkatensis*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
H	Kalmar Slottsvillan S 5 m	1881	2001	214 1	22,0	R	9x9	Praktex
A	Sthlm Djg Rosendals arboretum		2007	200.1	14,0	R	8x8	Toppen avblåst
OA	Gbg bot trg. Blå villan SO 40 m	1935	2007	190 1	17,0	R	8x8	
C	Grönsö slottspark	1888	1979	189 1				LG 1930: Stamomkrets 80cm
Ö	Borgholm socp NO hörn SV 40 m		2001	185 1	15,5	4s12	10x11	
Ö	Borgholm socp NO hörn hörn SV 20 m		2001	182 1	14,0	ds10	10x10	Spikar+asfalt misshandl.
A	Sthlm Nobelparken, S byggn 17 m		2007	174 1	20,0	R	7,7x8,5	1975 113 cm
OA	Gbg bot trg Japandammen NO 25 m		2007	172 1	16,0	R	7,5x8,5	'Kew 27'
C	Uppsala botaniska trädgård		2007	170 1	25,0	R	7,5x8	
OA	Gbg bot trg Japandammen S 20 m		2007	156 1	18,5	R	7,5x7,5	'Kew 27'
H	Kalmar 1881 slottsvillan N 11 m		2001	150 1	20,0	2s9,5	8x9	
OA	Gbg bot trg restaurangen SSV 60 m		2007	149 1	16,0	R	7x7,5	
A	Stockholm Bergianska		2007	143.1	19,0	d50,1	8x9	Även ett ex 125 cm 16 m
B	Ekebyhovs slott NO 160 m nära port		2000	142 1	18,5	2s0	8x10	Mkt vackert ex
M	Dybbäck slottsparken		1973	140 1	18,0	R	8x9	
B	Lidingö Elfvik gården S 100 m		1975	133 1	19,0	R	6,5x6,5	Något lutande
Avvikande typer:								
M	Lund Kulturens trädgård		1994	190 1	18,0	R	9x9	Blåton
M	Alnarpsparken CdeL SV 54 m		1998	166 1	22,5	2s0	8x13	Blåton ds0
O	Möndal Papyrus CdeL O 63 m		2003	67 1	15,0	R	4x5	Pendula

4. Hinokicypress - *Chamaecyparis obtusa*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg bot trg arboretet	x1952	2007	132 1	14,5	2s7	6x6,5	Grupp m 20 ex
OA	Gbg bot trg Blå villan SV 10 m		2003	91 1	10,5	ds1,9	6x7	Under stor ek
OA	Gbg bot trg arboretet	x1952	2007	89 1	13,5	R	4x4	Grupp m 20 ex
OA	Gbg bot trg arboretet	x1952	2007	86 1	13,5	R	5x5,5	Grupp m 20 ex
OA	Gbg bot trg Blå villan SSV 15 m		2003	84 1	14,0	2s4	6x7	
OA	Gbg bot trg arboretet	x1952	2007	77 1	15,5	R	4,5x6	Grupp m 20 ex
OA	Gbg bot trg arboretet	x1952	2007	72 1	13,0	R	5x6	"
OA	Gbg bot trg arboretet	x1952	2007	70 1	14,5	R	4x4,5	"
OA	Gbg bot trg arboretet	x1952	2001	69 1	9,0	R	5x5	" äv 67 cm 11m, 64cm 12 mmfl.
OA	Gbg bot trg Japandammen V 50 m	x1952	2001	59 1	8,5	R	5x5	'Jap exp 52'
OA	Gbg bot trg Japandammen S 50 m	x1952	2001	35 1	5,5	R	5x6	'Jap exp 52'
M	Alnarpsparken		1973	31 1	4,5	R		

5. Ärtcypress - *Chamaecyparis pisifera*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg Stora Torp C de L SV 125 m		2007	255 1	20,0	2s6?	8x10,6	Ärl. omkretsväxt bra år ca 3 cm
G	Mölnadal Papyrus Privatvägen 18	1885	1995	196 1	19,0	2s17	8x8,5	Lutar åt SSV Fälld ca 2000
O	Lilla Edet Ströms slott SSO 60 m		2007	187 1	19,0	R	9x10	1972=14,5 m
OA	Gbg Stora Torp C de L SV 124 m		2007	173 1	20,0	R	7x9	
OA	Gbg Stora Torp C de L SV 95 m		2007	173 1	14,5	R	8x8,5	
O	Lilla Edet Ströms slott SSO 63 m		2007	162 1	19,0	2s15,0	7x8	
OA	Gbg Stora Torp SV 117 m		2007	160 1	17,5	R	6x7	
OA	Gbg Överås herrgård SV 80 m		2007	158 1	18,0	2s9	8x9	Trängd av intillväxande lind
OA	Gbg Stora Torp C de L SV 115 m		2007	156 1	16,0	2s5,4	6x7	
M	Vasatorp		1975	144 2	13,5	4s1,7	5x6	
OA	Gbg bot trg Blå villan O 60 m	p1916	2001	141 1	20,0	3s0-0,5	10x11	'Hesse p 16
	'Filifera':							
D	Tullgarn slottet NV 300 m		1999	128 1	13,0	2s7,6	6x7	Yngre ex finns i området
	'Plumosa':							
OA	Gbg bot trg Blå villan ONO 55 m	1923	2007	219 3-	15,0	2s0-2	10x11	'Ramlösa p23'
K	Sölvesborg kapellet NV 30 m		1998	217 3-	10,5	3s1-1,5	4x7	1975 155 cm
M	Alnarpsparken slottet SV 30 m		2004	179 1	18,0	ds4,5	6x6	3s8
OA	Gbg L Änggården VNV 55 m parken		2003	178 3	12,5	2s1,4	7x7,5	å 0,9 m
OA	Gbg L Änggården NV 25 m parken		2003	165 1-	13,0	ds3	6,5x8,5	ds 3,6
M	Charlottenlunds herrgård parken		1973	161 3	18,0	2s1,8		ca 10 ex
M	Vrams Gunnarstorp		1972	156 1	13,5	2s6		något lutande
K	Sölvesborg kapellet		1975	153 4	12,0	2s0,8	4x6	
M	Billesholm Torekull disponentvilla		1975	150 2	11,0	2s1,3	5x7	
M	Ekeby		1973	150 1	13,0	ds2,2	5x5,5	
OA	Slottsskogen pingvindamm V 150 m		2007	149 1	17,0	R		Grupp med 6 ädelcypresser
OA	Gbg L Änggården SV 200 m vid hiba		2003	140 1-	15,5	2s8	6x7	ds 1,8 ds 4,7
	'Squarrosa':							
O	Lilla Edet Ströms slott SO 110 m		2007	190 1	14,0	ds8	8x8	Toppenn avblåst
OA	Gbg bot trg 1918 Blå villan ONO 65 m	1918	2007	186 2	12,0	3s0,0	7x8	2s2-3
O	Lilla Edet Ströms slott SO 120 m		2007	185 1	16,0	R	7x9	Toppen avblåst
L	Klippan NO		1975	166 2	15,0	2s1,5-2	8x8	
M	Kullen, Balderup		1975	154 2	13,0	2s2	9x9	
M	Kullen, Balderup		1975	148 1	12,5	2s4	8x8	Flera något mindre ex
L	Kiviks Esperöds arboretum	c1920	1972	146 2	16,0	2s2,2		Anlagt 1920
K	Sölvesborg kapellkg S-kanten		1975	146 1	13,5	R	9x9,5	
	Nordliga ex:							
A	Stockholm Bergjanska Finnstugan NO		2007	123 1	10,0	R	7x8	Även ex 107 och 92 cm
YÄ	Hemsön Draffe Arboretum		1973	100 1	10,0	R		Squarrosa
YÄ	Hemsön Draffe Arboretum		1973	78 1	10,0	R		Squarrosa
A	Stockholm Skogshögskolan		2007	67 1	8,5	2s0	5x6	Plumosa

6. Vitcypress - *Chamaecyparis thyoides*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
L	Kiviks Esperöds arboretum	1920	1972	85 1				
OA	Gbg bot trg Blå villan NO 45 m	1919	2003	81 1	15,0	2s0,2	5x6,5	Stormfäld 2005

7. Leylandcypress x *Cupressocyparis*

(klonen 'Leighton Green')

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg bot trg p entrédammen SO 80 m	1974	2007	55 1	6,5	R	4x4,5	Långa grova grenar Kotte 13-14 mm - 6 'taggar'
OA	Gbg bot trg entrédammen SO 80 m	p1974	2007	45 1	6,0	R	3,5x4	Skott 1,5x0,6 mm

8. Äkta cypress - *Cupressus*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg bot trg klipprädgården högst upp		2007	52 1	5,0	ds0,4	3x3	<i>Cupressus glabra Nevadensis</i> , Frisk tät, lysande blåton
OA	Gbg bot trg entrédammen SO 90 m	p1981	2007	41 1	7,5	R	3x3	<i>Cupressus bakeri</i> - 'även ett antal ex i arboretet'
I	Visby DBW 40 m V ruinen		1999	33 1	3,0	R	3,3x3,3	<i>Cupressus bakeri</i> (från Gbg bot trg)

9. Vanlig en - *Juniperus communis*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
T	Askersund å SO 8 km Hammar Rå		1974	277 1	9,0	R	8x9	0,5=294 2,0=215 3,0=163 lutar 4m!
C	Seneby vid vägkant		1963	177 1				I närliggande hage ett ex 100 cm
E	Bersebo Knallen		1968	174 2	Hög			Suecicatyp Mycket ståtlig
T	Askersund N 8 km Venstorp vägträd		1968	165 1				fallen 1968
H	Nybro NO 6 km Högebo Börjeryd sv		1968	150 1				
F	Sävsjö NV 8 km Hjälmeryd sö 1 km		1969	137 3				väggkant
H	Fagerhult S 4 km Århult		1969	119 2				
F	Vetlanda SSO 18 km Skirö NV		1968	113				
C	Seneby i hage		1963	109 1				
PD	Kroken i hagkant		1995	108 1	14,0	ds9	2,2x2,6	Suecicatyp med till 6 m grenfri stam
H	Fagerhult Käremåla		1969	105				
C	Vårdsåtra vid vägkant		1965	103 1				

10. Kinesisk en - *Juniperus chinensis*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
M	Lund botaniska trädgård		1994	130 2	13,0	fs1,5		1994=huvudstammen kapad vid 1,4 m
M	Alnarpsparken slottet V 300 m		2004	125 3	8,0	2s1,5	5x6	Solitär Å 1,0 m
OA	Gbg trgför östra vxth O 6 m		2003	110 1	9,0	'R'	7,2x8	Kotte 9 mm Bark rödbrun
OA	Gbg trgför östra vxth O 40 m		2003	103 1	7,0	'R'	7x7,5	Kotte 9 mm Bark rödbrun
OA	Gbg bot trg Lilla Japandammen S 4 m	p1918	2001	88 1	10,0	2s3,6		5x5,5 'Keteleeri'
OA	Mölnadal Papyrus C de L O 65 m		2003	84 1	13,0	R	4,5x5	'Keteleeri'
A	Stockholm Bergianska Berget	c1929	2007	80 1	5,0	dso,3	4x5	
OA	Gbg bot trg Blå villan NNO 75 m	p1918	2007	70 1	11,5	ds3,5	3x3,5	'Keteleeri' 'Hesse p18' Trängd

11. Blyertsen - *Juniperus virginiana*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
I	Visby DBW S om NV-hörn		1998	106 1	12,0	3s3,5	7x8	Lutar mkt åt O Ev annan art?
M	Alnarpsparken V-dammen NV c10 m		1998	96 1	15,0	2s2,6	5x5	Blåtonad
H	Kalmar stadsparken S-delen		1998	94 1	12,5	G2,1	6x6	Möjligen annan art?
OA	Gbg bot trg Blå villan NO 75 m	p1916	2003	59 1	12,5	2s0-1	3x3,5	Vacker pelarform men vissnande
OA	Gbg bot trg Blå Villan NO 75 m	p1916	1990	50 1	12,0			Vacker pelarform. Vissnad, bort c 1998
OA	Gbg bot trg Växthusen NO 10 m	p1975	2001	351	6,0	R	5x2	

12. Blåen - *Juniperus squamata* 'Meyeri'

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
A	Sthlm Västerbroplans skola V-sidan		2007	73 1	7,0	3s0	5x8	
H	Kalmar stadsp S-delen dammen O 6 m		1998	62 1	5,0	2s0	7x8	
OA	Gbg-Näckros		2003	55 1	6,5	2s3,3	4x5	
OA	Gbg Bisittareg 1/3 O 35 m Minipark		2003	51 1	8,0	5s0,0	7x9	Näst grövsta delstammen 48 cm
PG	Möln dal Fässbergs kyrka SV 40 m		2007	49 1	5,0	ds2,0	3x4	Närbelägna ex 38cm 6m & 37cm 5,5m
OA	Gbg Bisittareg 1 O 25m Minipark		2003	49 2	7,0	f4s0	4,5x7	2an=41 cm-1
OA	Gbg Näckrosdammen O 6 m		2003	42 1		ds1,9	3x5	
OA	Gbg Näckrosdammen O 6 m		2003	42 1	4,0	ds2,0	3x4	Närbelägna ex 36, 36 och 34 cm
PG	Möln dal Biskopsbog. V-början O 25 m		2003	42 1	4,0	ds0,9	5x5	
PG	Mölnlycke Råda k:a nv 40 m kg-kanten		2003	40 1	4,0	2s1,1	3,6x3,6	Närbelägna ex 40 och 33 cm

13. Koreansk tuja - *Thuja koraiensis*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg bot trg Blå villan SSO 8 m		2003	65 1	11,0	3	3,5x3,5	Grövsta föll 2005 o näst grövsta 2007
OA	Gbg bot trg Finns mossen SO 15 m	1962	2001	65 1	12,5	R	3,5x4	Ca 30 ex 'Mustila 62'
OA	Gbg bot trg Finns mossen SO 15 m	1962	2001	55 1	10,0	ds4	3,5x3,5	- " -
OA	Gbg bot trg Finns mossen SO 15 m	1962	2001	43 1	9,0	R	2,5x3	- " -
OA	Gbg bot trg Finns mossen SO 15 m	1962	2001	41 1	8,5	R	2,6x2,9	- " -
OA	Gbg bot trg Finns mossen SO 15 m	1962	2001	38 1	6,0	R	2,1x2,5	- " -
OA	Gbg bot trg restauranten SSV 60 m		2007	37 1	6,0	R	4x4,5	

14. Vanlig tuja - *Thuja occidentalis*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
T	Askersund SO 4 km Stjärnsund		1974	177 1	13,0	2s3,2	10x13	Starkt lutande 0,5=190
N	Skottorp		1972	161 1	17,0	2s9		Ovanligt välvuxen
PG	Mölnlycke Råda kyrka SV 20 m		2003	144 1	12,5	2s3,6		6 ex i grupp
M	Alnarpsparken		1973	135 1	17,0	2s5	5,3x5,5	ds0,1
N	Frölinge slott N om		1972	129 1	13,5	3s3,3		f4s
M	Vrams Gunnarstorp		1972	123 2		2s1,8		Typ med gultonade barr (<i>Lutea</i>)
S	Uddeholm herrgård		1979	122 1	16,0	2s6	5,5x5,5	Ovanligt välvuxen
A	Stockholm Bergianska dammen N 20m		2000	120 1	10,0	R		7 ex
S	Arvika Köpmang/Kyrkog		1979	118 2	13,5	ds0	4x5	Andra delstammen 70 cm
H	Kalmar stadsparken GW SO 13 m		1998	118 1	10,0		8x8	
A	Stockholm Djg Rosendals arboretum		1996	118 1	14,5	R		Ett annat ex 105 cm 10,5 m
Nordliga ex:								
W	Orsa Domänverket		1979	95 1	12,0	R	6x6,5	Även ett ex 92 cm 10,4 m
W	Malungs kyrka		1979	83 2	8,0	2s1,4	4,5x4,5	4s1,7-1,9 Annat ex 50 cm 6 m
ZJ	Bispsfors skogsinstitutet		1973	39 1	8,0	2s0,3		
YÅ	Nordmaling Nygatan 4		1981	35 1	4,0	ds0	3,5x3,5	
W	Lima kyrkan N		1979	32 1	5,0	6s0	1,8x1,8	

15. Jättetuja - *Thuja plicata*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
Ö	Skäftekärr N 300 m jvg O 40 m	c1870	1997	339 1	30,0	R	10x10	Troligen Sveriges elittext nr 1
M	Alnarpsparken slottet SV 40 m		2004	319 3	24,0	2s8,5	10x11	Ser mindre ut
O	Ellesbo SV 200 m	1892	2003	289 1-	27,0	2s10	9x10	Grupp med 7 ex
Ö	Skäftekärr Thujabest c-skyllt N 125 m	c1870	2001	283 1	33,0	R	10x12	Beståndets N-kant, basböj
Ö	Skäftekärr Thujabest c-skyllt N 35 m	c1870	2001	282 1	35,0	R	12x12	
Ö	Skäftekärr N 310 m jvg O 30 m	c1870	1997	269 1	29,0	R	9x11	ÖB O 200 m, Kolmil v 40 m
E	Linköping, Lambohov	1892	1973	268 1	22,5	R	10x11	
Ö	Solliden		1972	257 1	21,0	R		0,75=278 cm 2,5=221 cm
L	Rössjöholm		1972	253 1-	24,0	R		Toppen torr/kal 2,3 m=215 cm
N	Hjuleberg fl V 30 m		1972	251 1	20,0			topptorr
Ö	Skäftekärr N 1 km äng emot AN	c1870	1972	244 2	23,0	R		konbas
Ö	Skäftekärr Thujabest c-skyllt N 30 m	c1870	2001	239 1	35,0	R	12x12	
OA	Gbg bot trg Blå villan NO 70 m	p1916	2007	238 1	24,0	R	10x13	'Hesse P,16'
O	Ellesbo C de L SV 200m	1892	2003	233 1	25,0	ds8,0	8x9	Grupp med 7 ex
Ö	Skäftekärr N 310 m jvg O 40 m	c1870	1997	233 1	27,0	2s18	9x10	
L	Kiviks Esperöds arboretum	1920	1972	231 1-				konisk till 2 m
Ö	Skäftekärr N 1 km äng	c1870	1972	231 1	23,0	R		
Ö	Solliden		1972	230 1		2s0,2		Annat ex 207 cm
O	Lilla Edet Ströms slott SSO 25 m		2007	228 1	18,0	R	9x10	
O	Ellesbo C de L S 300m	1892	2001	225 1-	21,0	R	12x12	solitär, skräppupplag
Nordliga ex:								
B	Ekebyhovs slott port O 130 m		2000	189 1	24,0	R	c7x8	I 'bokskog' Trängd
C	Uppsala botaniska trädgård		2007	175 1	20,0	2s4,5		
C	Uppsala botaniska trädgård		2007	170 1	21,0	R		
B	Ekebyhovs slott O 275m dunge c30 ex		2000	164 2	19,0	f3s3	6x7	SO-delen Skada vid 2-3 m
B	Ekebyhovs slott parkport N 45 m		2000	161 1	22,5	R	7x8	Även 137 19, 136 19 m fl
B	Täcka Uddens pinetum		1973	131 1	18,0	R		
YÅ	Hemsön Drafle		1973	110 1	15,0	R		
YÅ	Hemsön Drafle		1973	83 1	11,0	R		

16. Hybridtuja - *Thuja plicata x standishii*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg bot trg Blå villan O 63m	p1952	2003	168 1	22,0	R	10x11	Köp. st 52'

17. Japansk tuja - *Thuja standishii*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
OA	Gbg bot trg Blå villan OSO 60 m	p1947	2007	142 1	17,0	3s0,0	8x10	'Zürich 47'
OA	Gbg bot trg Blå villan SO 90 m	p1952	2007	140 1	11,5	ds2,4	8x8,5	'Jap ex p52' lutar 2 m åt O
M	Alnarpsparken slottet V 135 m		2004	115 1	14,0	2s4		Gles och ful
OA	Gbg bot trg Blå villan O 53 m	p1918	2003	97 1	17,5	2s2,6	6x8,5	'Hesse p18' Trängd!
OA	Gbg bot trg Blå villan O 35 m	1952	2003	89 1	11,0	2s7,5	8x8	'Jap.exp.-52'
OA	Gbg bot trg Japandammen S 40 m	p1952	2001	86 1	10,0	R	7,5x7,5	'Jap.exp.-52'
M	Alnarpsparken		1973	84 1	9,0	2s4	8x8	
YÅ	Hemsön Drafle		1973	83 1	11,0	R		
A	Sthlm Bergianska adm byggn V 45 m	u1894	2007	83 1	10,0	R	6x8	trängd!
H	Kalmar stadsparken		1972	81 2	10,5	5s0,1		2s2,5

18. Hiba - *Thujaopsis dolabrata*

Län	Växtplats	Start	Mått	Omkr	Höjd	Stam	Krona	Kommentar
L	Kiviks Esperöds arboretum	1920	1972	98 - 1	12,0		7x7	
I	Visby DBW bot trg		1999	95 - 1	12,5	ds0	5x5	
OA	Ellesbo SV 150 m		2003	82 - 1	11,0	R	7,5x8	
OA	Gbg bot trg Blå villan SSO 40 m	p1916	2003	79 - 1	10,5	R	8x10	
OA	Gbg bot trg Blå villan O 9 m	p1916	2003	78 - 1	13,0	13s0		
M	Ekeby		1973	76 - 1	15,0	2s	4,5x5	
K	Sölvesborg Kapellkg S-kanten		1975	76 - 1	9,0	R	5x5,5	
OA	Gbg Lilla Ånggården V 90 m		2003	75 - 1	8,0	2s4,5	c7x8	
OA	Gbg bot trg Blå villan O 7 m	p1916	2003	72 - 1	13,0	6s0		
L	Kiviks Esperöds arboretum	1920	1972	71 - 1				
M	Alnarpsparken		1973	70 - 1	8,0	fds0		Kapad vid 8 m
M	Dybäck slottsparken		1973	70 - 1	9,0	R		
L	Kiviks Esperöds arboretum	1920	1972	70 - 1			8x9	
R	Munkebergs herrgård parken		1974	70 - 1	12,0	13s0	3,5x4,5	
OA	Gbg Lilla Ånggården VSV 150 m		2003	68 - 1	13,5	R		
R	Munkebergs herrgård parken		1974	67 - 1	11,0	R	7x7	Annat ex: 56-1 9,5 m R
L	Klippan NO		1975	64 - 1	11,5	14s0-0,3		
M	Dybäck slottsparken		1973	63 - 1	14,5	R		Två andra ex 56-1 9 m R
M	Ekeby		1973	62 - 1	15,0	3s	6x8	Tre ex till ca dito
Nordliga ex:								
E	Stenkullens arboretum		1973	38 - 1	4,5	2ds0	3,5x3,7	
B	Stocksund Cedergrens arboretum		1977	26 - 1	4,0	ds0,1		
C	Uppsala botaniska trädgården		2007	24 - 1	6,0	3s0	4x4,5	
A	Stockholm Bergianska bryggan NNO		2007	22 - 1	4,0	d50	3x3,5	

Grupp med *Juniperus squamata* Meyeri, blåenar vid Råda kyrka i Mölnlycke. Foto 2003.

Salix – en mångsidig jordbruksgröda

Nils-Erik Nordh

Dagsläget i salixodlingen

Salix är en bioenergigröda som för närvarande (2007) odlas på cirka 15 000 hektar i Sverige. Det främsta syftet med odlingarna är att producera vedbiomassa som ska eldas i fjärrvärmeverk. Energin i veden omvandlas till värme (och ibland även till elkraft) som sedan distribueras i det lokala fjärrvärmenätet. I en välskött skadefri odling kan tillväxten vara 8 – 10 ton torr ved per hektar och år vilket ungefär motsvarar energiinnehållet i 4 – 5 kubikmeter olja. Energiutbytet i en salixodling där veden används för värmeproduktion är högt: för varje energienhet som används vid odling erhålls cirka 15-20 energienheter vid förbränning. De buskformiga arter som används i odlingen är

korgvide (*Salix viminalis* L.), sammetsvide (*S. dasyclados* Wimm.) och *S. schwerinii* E.L. Wolf samt hybrider mellan dessa.

Hur det började

Intresset för odling av snabbväxande arter av salix väcktes i slutet på 1960-talet och syftet var då att motverka en förväntad virkesbrist inom det konventionella skogsbruket. Forskningen inriktades till en början på att odlingen skulle ske på marginella marker som t.ex. gamla torvtäcker och sämre jordbruksmark. Dessa visade sig dock vara mindre lämpade för salix eftersom de ofta var belägna så att

Salixodling vid det biobränsleeldade kraftvärmeverket i Enköping.
(Foto: Nils-Erik Nordh, SLU)

odlingarna drabbades av frost under tillväxtsäsongen vilket skadade plantorna med minskad tillväxt som följd. Med facit i hand visade det sig att den förväntade virkesbristen aldrig uppstod. I spåren på "oljekriserna" i mitten och slutet på 1970-talet, kom forskningen kring salix istället att handla om att utveckla odlingen för att producera ett miljövänligt biobränsle som skulle minska oljeberoendet. Successivt övergavs också tanken på att använda marginella marker och med ett ökande spannmålsöverskott fokuserades istället intresset på att odla salix på bättre jordbruksmark. Vid denna tid blev ordet "energiskogsodling" ett begrepp, ett ord som egentligen är missvisande eftersom odling av salix inte är att betrakta som skogsbruk utan som en flerårig jordbruksgröda. Idag odlas salix enbart på jordbruksmark.

Salixodling i praktiken

Vid etableringen av en odling är det första steget att välja en lämplig odlingsplats. Salix odlas lämpligast på mineraljordar såsom mojordar och leror där vattentillgången är god. Marker som ofta utsätts för frost under vegetationsperioden bör undvikas. Det är också viktigt att odlingen ligger inom korta avstånd från avnämaren (värmeverket) och

att det finns vägar ut på fältet som kan bära tunga fordon på vintern då skörden sker.

Året före plantering förbereds marken genom att man på sensommaren gör en kemisk bekämpning av perenna ogräs. Senare på hösten plöjs marken och på våren harvas ytan strax innan plantering. Denna sker från april till juni med en maskin som pressar ned 17 cm långa stamsticklingar i jorden i ett dubbelradsförband anpassat för maskinell skötsel och skörd av odlingen.

Under etableringen är salix en konkurrenssvag gröda och den inledande växtsäsongen är det mest kritiska skedet. Då kan det krävas upprepade mekaniska ogräsbekämpningar innan sticklingarna utvecklatskott och rötter och förmår konkurrera med ogräset.

När odlingen är etablerad bör den gödslas för att växa optimalt. Gödslingsbehovet är cirka 60-80 kg kväve per hektar och år och motsvarar den mängd kväve som förs bort med voden vid skörd. Efter 3-4 års tillväxt är odlingen skördemogen.

Skörden sker på vintern när plantorna invintrat, bladen fallit och marken är frusen. Vid skörd kapas skotten som flisas samt blåses över i en container som sedan direkt transporteras till värmeverket. Flisen eldas

Plantering av salix sker på våren.
(Foto: Nils-Erik Nordh, SLU)

färsk utan föregående torkning och har då en vattenhalt på 50 % – 55 %.

Efter skörden skjuter nya skott upp från stubbarna utan omplantering. Dessutom bildar de etablerade stubbarna ett större antal skott än vad sticklingen förmådde och beståndet sluts snabbt efter varje skörd. I en väl etablerad odling innebär detta att ogräsbekämpning nästan helt kan uteslutas då salixplantorna effektivt konkurrerar ut ogräset.

En salixodling beräknas ha en ekonomisk livslängd på 20 – 25 år vilket innebär att odlingen kan sköras 5-7 gånger innan det är dags att bryta upp den.

Salixodlingen bryts upp genom att stubbarna får stå kvar efter sista skörden och bilda nya skott under våren. Kommande sommar, då skotten är i god tillväxt, dödas plantorna kemiskt. Därefter slås de ovanjordiska delarna av stubbarna sönder mekaniskt och de ytligaste rötterna skärs av. Efter stubbearbetning kan marken återigen planteras med salix eller återgå till andra jordbruksgrödor.

Skador i odlingen

Som i alla andra odlingssystem finns det problem med skador och skadegörare även i salixodlingar. De mest omfattande skadorna i

svenska odlingar har orsakats av frost under växtsäsongen. Dessa skador kan dels förklaras av en olämplig odlingsplats men främst av dålig frosthärdighet hos de oförädlade sorter som planterades i de första odlingarna. De arter som planteras, *S. viminalis*, *S. dasyclados* och *S. schwerinii*, är inte inhemska till sitt ursprung utan införda till Sverige för 200 - 300 år sedan, och dessa oförädlade sorter är därmed inte anpassade till det rådande klimatet. Skador på grund av frost minskas genom ökad kunskap om lämplig lokalisering av odlingarna, samt genom förädling av sorter med bättre motståndskraft mot frost

Andra exempel på skador som kan förekomma är svampangrepp på bladen som bladrost (*Melampsora* sp.) samt skador av insekter, till exempel olika arter av bladbaggar (*Chrysomelidae*) som äter på bladen. Även dessa typer av skador motverkas genom att plantera förädlade sorter som är motståndskraftiga.

Salix är även en gröda som är smaklig för vilt och betas gärna av både rådjur och älg. I viltrika trakter kan betesskadorna bli omfattande under etableringen men i ett

Skörd och direktflisning av salix utförs på vintern när plantorna invintrat och marken är frusen.

(Foto: Pär Aronsson, SLU)

Bladrost på en klon av *Salix dasyclados*.
(Foto: Nils-Erik Nordh, SLU)

Blå pilglansbagg på ett blad av *Salix viminalis*.
(Foto: Karin Eklund, SLU)

uppvuxet bestånd begränsas skadorna oftast till odlingens ytterkanter. Eftersom det inte är ekonomiskt försvarbart att hägna odlingen är botemedlet mot betesskador helt enkelt att undvika att plantera i alltför viltrika områden. Ur ett totalt motsatt perspektiv, nämligen jägarens, kan det vara av intresse att plantera salix med syftet att locka viltet och därmed förbättra möjligheterna till jakt.

av kväve från odlingen är väsentligt lägre än från andra grödor. Dessa egenskaper innebär också att en salixodling med fördel kan användas för att rena avloppsvatten från kväve. Många sorter av salix tar också upp betydande mängder kadmium ur marken

Blommande hanklon av *Salix dasyclados*.
(Foto: Nils-Erik Nordh),

Salix och miljön

Salixodling kan vara positivt för miljön ur flera aspekter. Först och främst är salix ett bio-bränsle som, genom att ersätta fossila bränslen som kol, olja och gas, minskar nettotillförseln av koldioxid till atmosfären. Salixplantorna växer snabbt och tar upp mycket vatten och växtnäring samt har ett rotsystem som är aktivt en stor del av året. Detta gör att läckaget

och kan därför användas för att rena de jordbruksmarker som tidigare fått förhöjda kadmiumhalter via fosforgödselmedel och luftföroreningar. Vid förbränningen i värmeverket kan sedan största delen av kadmiemet fångas i flygaskan via skorstensfiltret och tas ur kretsloppet till en deponi.

Vid etablering av salixodlingar i ett jordbrukslandskap som domineras av ettåriga grödor skapas en ny biotop som ökar variationen i landskapsbilden och där det finns möjligheter för vilt, fåglar och insekter att finna föda och skydd. Många sorter av salix blommar tidigt på året och är därför en viktig första födokälla tidigt på våren för pollinerande insekter som humlor och bin.

Genom att lämna obrukade kantzoner mellan odling av spannmål och salix ökar möjligheterna ytterligare för en positiv inverkan även på florán. I jämförelse med konventionella grödor är användningen av kemiska bekämpningsmedel liten.

En salixodling blir cirka 6 - 8 meter hög innan det är dags att skörda och det är därför

viktigt att beakta placering och skötsel av odlingen så att påverkan av landskapsbilden blir så liten som möjligt. Detta kan till exempel åstadkommas genom att man planterar intill redan befintliga lövskogsbestånd.

De korta skördeintervallen gör att det visuella intrycket av en salixodling varierar påtagligt över en 3 - 4-årsperiod. Den dynamiken kan ytterligare förstärkas genom att man planterar under flera år så att odlingen befinner sig i olika utvecklingsstadier och därmed även skördas under skilda år.

Salixodlingen i framtiden

Arealen salixodling i Sverige ökade som mest under inledningen av 1990-talet. Då pågick ett omställningsprogram för svenskt lantbruk, skatterna på fossila bränslen höjdes och lönsamheten inom livsmedelsproduktionen förväntades minska. Samtliga dessa faktorer inverkade positivt på lantbrukarens intresse för att odla salix. Sedan mitten av

Salixodling intill ett befintligt lövskogsbestånd.
(Foto: Nils-Erik Nordh, SLU)

1990-talet har salixarealen inte ökat nämnvärt utan pendlat kring 15 000 ha. Misslyckade odlingar har brutits upp och ersatts av odlingar med nya förädlade sorter. För den enskilde odlaren är det många faktorer som påverkar beslutet att odla salix eller ej. Då salix är en relativt ny gröda, som lantbrukaren inte har så stor kunskap om, innebär det att odling av salix upplevs som ett större risktagande än odling av andra jordbruksgrödor. I jämförelse med ettåriga grödor medför salixodling också minskad flexibilitet och sämre möjligheter att välja gröda efter de

förändringar som sker på grund av politiska beslut inom EU. Efterfrågan på vedflis är dock ökande och många värmeverk ser stora möjligheter i att använda salix som bränsle. Detta innebär att det finns god avsättning för salixflis både nu och i framtiden. Genom att dessutom utnyttja salixodlingens många positiva egenskaper ur ett miljöperspektiv samt dra fördel av växtförädlingens möjligheter att ta fram nya odlingssäkra sorter kommer sannolikt arealen av salixodlingar att öka inte bara i Sverige utan även i andra delar av Europa och världen.

Källförteckning

Aronsson, P. *Energiskogsodling och naturvårdshänsyn*. Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala 1995.

Aronsson, P., Weih, M., Åhman, I. *Salixodling ger mervärden – förutom energi. I: Johansson, B. (red.). Formas Fokuserar 11: Bioenergi – till vad och hur mycket?* Formas, Stockholm 2007.

Augustson, Å., Lind, A., Weih, M. *Floristisk mångfald i Salix-*

odlingar. Svensk Botanisk Tidskrift 100:1, 52-58. 2006

Gustafsson, J., Larsson, S., Nordh, N.-E., *Manual för Salix-odlare*. Lantmännen Agroenergi, Örebro 2007

Skärbäck, E., Becht, P. *Landscape perspective on energy forests*. Biomass and Bioenergy 28, 151-159. 2005

Weih, M., Nordh, N.-E. *Biomass production with fast-growing trees*

on agricultural land in cool-temperate regions: Possibilities, limitations and challenges. In Clarkson, P. (Ed.) Environmental Research Advances, Nova Science Publishers Inc. 2007

Rosenqvist, H. *Energigrödor på åkermark – vem vill odla dem?* I: Johansson, B. (red.). Formas Fokuserar 11: Bioenergi – till vad och hur mycket? Formas, Stockholm 2007.

Abstract

Short-rotation forestry with Salix is a perennial agricultural crop cultivated mainly for wood-chip production, used as fuel in heat and power generation. The energy ratio for Salix cultivation is high compared to other crops. As well as bioenergy, Salix can be used for phytoremediation, removing heavy metals and excessive nutrients

from the soil. In the right location, in an open agricultural landscape dominated by annual crops, Salix plantations can improve the profile of the landscape and provide a new environment that enriches both flora and fauna.

Om författaren

Nils-Erik Nordh är biolog och forskare vid Sveriges Lantbruksuniversitet i Uppsala. Hans forskning berör huvudsakligen hur olika praktiska skötselåtgärder påverkar den långsiktiga avkastningen i salixodlingar samt hur olika salix-sorter tillväxer under varierande miljöförhållanden.

Skånska 1600-talsträdgårdar i bild

Något om Burman/Fischers Prospector som trädgårdshistoriskt källmaterial

Eric Wahlsteen

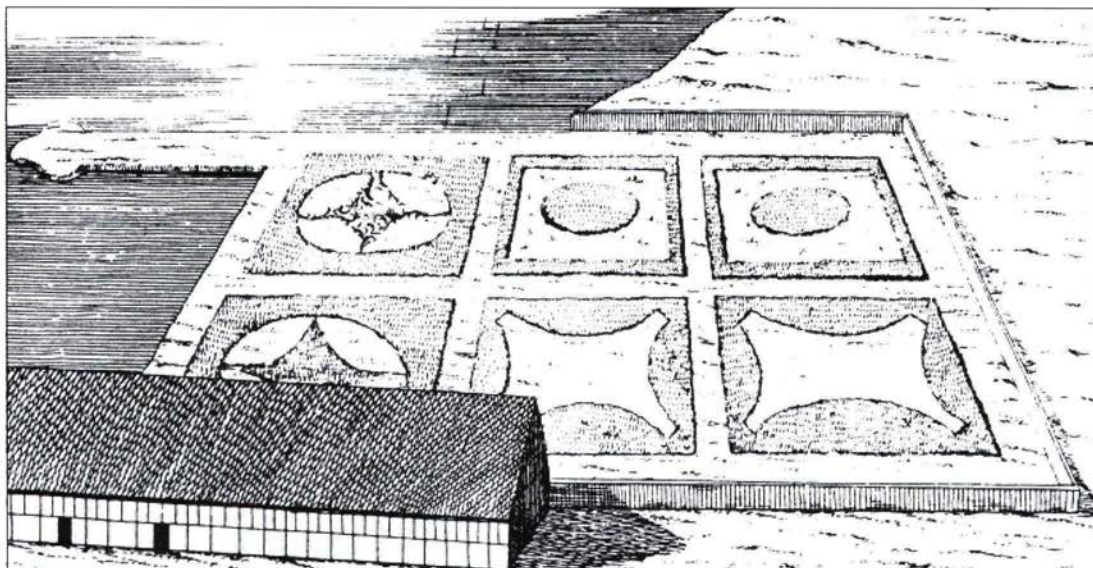
Denna artikel ingår i ett större arbete som behandlar Tomarps Kungsgårds 1600-talsträdgård. Artikeln skrevs för att belysa hur en skånsk adelsträdgård kan ha varit utformad och hur den har använts.

Tomarps Kungsgård ligger mellan Klippan och Åstorp i Skåne, i ett pastoralt jordbrukslandskap. Den har anor från 1400-talet. Vid den tid som artikeln behandlar var Skåne nysvenskt och den sista danske ägaren Ove Giedde lämnade Tomarp efter frederna i Köpenhamn och Stockholm år 1660.

Abraham Fischer (1724-75) utgav år 1756

kopparstick efter förlagor tecknade av Gerhard Burman (1653-1701) på 1680 talet. Teckningarna och sticken föreställer slott, herrgårdar och säterier med trädgårdsanläggningar i stort sett i hela Skåne. Dessa stick återkommer i senare litteratur och forskning vid diskussioner om 1600-talets skånska trädgårdsanläggningar och byggnadsarki-

Figur 1. Trädgården vid Svaneholm.
Ur Burman-Fischers 'Prospector'.

tektur. Sticken är bekväma att använda. De är rika källor att ösa ur: tjugofem planscher visar omkring 40 anläggningar och slott. Men de framstår även som ett komplement till Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua* (1716) då Suecian inte omfattar den nya svenska provinsen.

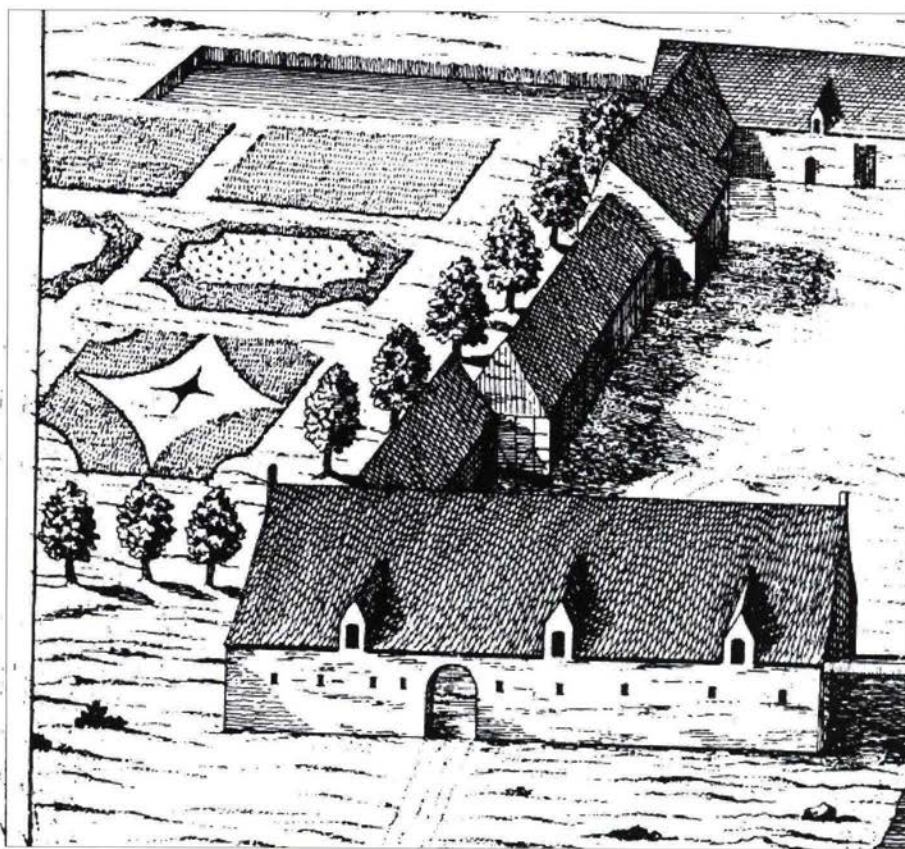
Med denna artikel vill jag lyfta fram sticken och belysa dess potential som trädgårdshistoriskt källmaterial. Jag vill även skapa ett bidrag till den sydsvenska trädgårdshistorien. Men jag vill framför allt försöka slå fast om Abraham Fischers stick efter Gerhard Burmans teckningar kan betraktas

som trovärdigt källmaterial vid tecknandet av 1600-talets trädgårdshistoria.

Burmans kartprojekt och Fischers Prospector

Fortifikationsofficeren och kartritaren Gerhard von Burman utbildades antagligen till kartograf under sin utlandstjänst åren 1672–75. I samband med beställningen på en ny Skåne-karta gjordes perspektivteckningar på ett antal skånska gods. Teckningarna skulle troligen fungera som förlagor till kartan som, enligt Burman själv, skulle bestå av naturtrogna bilder i färg på ett stort antal skånska

Figur 2. Trädgården vid Tunbyholm. Ur Burman-Fischers 'Prospector'.

gods. Baserat på dokumentärt källmaterial antar von Schwerin (1949) att teckningarna borde ha tillkommit under åren 1682–1684. Kartan överlämnades enligt Burman till Karl XI år 1685 men är idag, liksom teckningarna, förkomna. På 1750-talet påträffades Burmans teckningar av Abraham Fischer (1724–75) som publicerade dem med hjälp av kopparstickarna P. E. Gregingius (1737–63) och C. E. Bergqvist (1711–81). Teckningarna publicerades under titeln: *Prospecter af åtskillige märkvärdige Byggnader, Säterier och Herre-Gårdar uti Skåne* (1756).

Burmans Krageholmsteckning

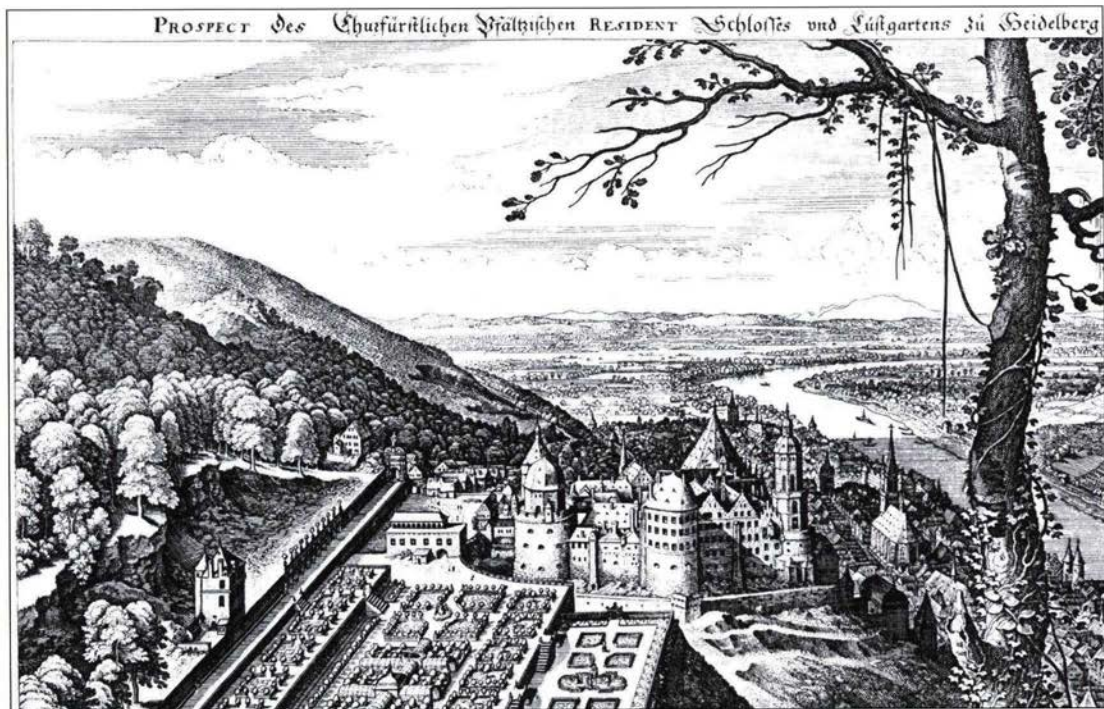
Det finns numera endast en bild kvar av Burmans teckningar. Och det är en bild av Krageholm från 1699. Den var inte ämnad för Burmans skånska kartprojekt utan för greve Carl Piper som planerade att köpa gården. Teckningen är viktig eftersom den kan ge en fingervisning om Burmans tecknarstil och hur han såg på trädgårdar och dessas detaljer. Genom att jämföra tecknarstilen med sticken kan man se vad Burman själv kan ha

ritat och vad stickarna lagt till. I svart/vitt avbildar Schwerin (1949) teckningen som då skulle finnas i Krageholms arkiv på Krageholm. Efterföljande diskussion utgår från von Schwerins tryck.

Teckningen är enkel; fokus ligger på byggnaderna som även de är enkelt ritade varför till exempel eventuell fasaddekor inte framgår. Beträffande avbildningen av landskapet finns mycket övrigt att önska. Det framgår att en allé leder fram till gården och herrgården, i bakgrunden breder ett öppet, helt oskrafferat betes- och åkerlandskap ut sig med skogar. Strax bakom byggnaderna ligger en anläggning som antyder en trädplantering, den omger åtta rektangulära kvarter, begränsade med centralaxel och tvärgångar. Onekligen måste det vara en trädgård. Vegetationen på teckningen utgörs uteslutande av träd; i förgrunden ses uppstammade alléträd, träden i skogen är större än de i trädgården, trots att trädgården ligger närmare i bilden. I trädgården ses två olika slags träd, dels de som skulle kunna vara fruktträd; regelbundet placerade med en urskiljbar allé i mitten, dels en yttre

Figur 3. Trädgården vid Karlbergs slotts orangeri, återgivet i *Suecia Antiqua et Hodierna* (1716).

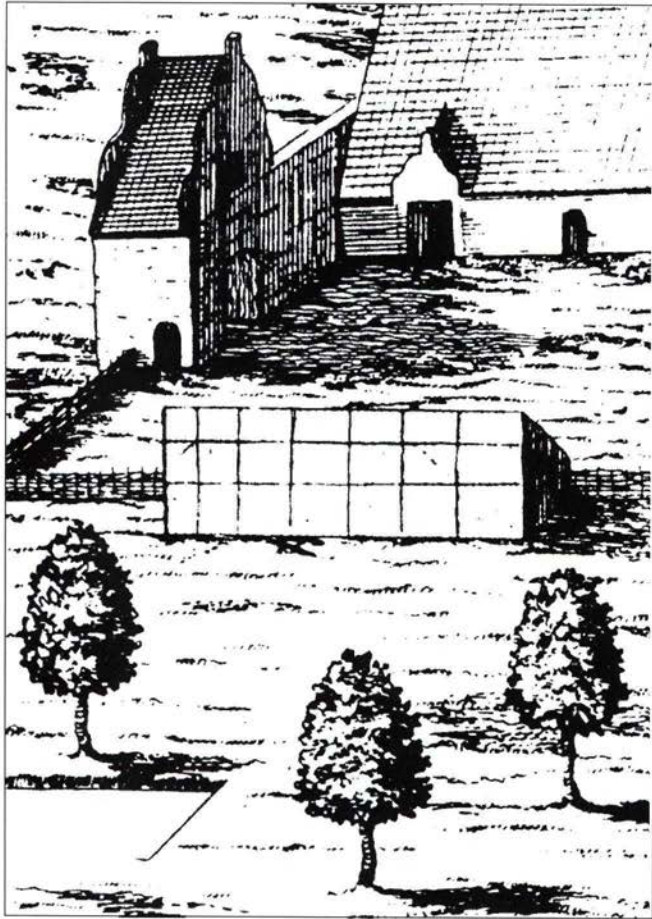
Figur 4. Slottet i Heidelberg med sina lustgårdar, beläget i sluttningen ned till floden Neckar. Landskapet är dramatiskt och tävlar med trädgården i skönhet; betraktarens blick lockas snart ut mot horisonten och trädgården tenderar bli förgrundsobjekt.

trädrad med höga, smala kronor. Men av de åtta kvarterens innehåll framgår intet mer än en homogent färglagd yta.

Om Fischer hade liknande teckningar som underlag för sticken fanns det nog mycket kvar att tolka för kopparstickarna. Var själva trädgårdarna sammanfattade av en homogent färglagd yta fanns alla möjligheter för stickarna att komponera egna trädgårdar. Det som faktiskt framgår av teckningarna är trädgårdens yta samt storlek och i viss mån former på träden. Att träden i skogen, som ligger bortom trädgården i bilden, är större än trädgårdens träd kan ju visa på skillnaden mellan natur och odling. Burman vill kanske poängtera fruktträdgården och även skilja

de smalkroniga, läplanteringsträden från nyttoträd. Angående alléträden framgår att de är högre än fruktträden men framför allt är de tydligt uppstammade. Det betes- och åkerlandskap som Burman lämnade blankt på Krageholmsteckningen verkar stämma överens med vad Fischer hade som underlag för Prospectets landskap. Stickarna har nog kämpat för att överhuvudtaget få liv i de stora vita områdena. Vad som framgår av teckningen är den översiktliga planeringen av trädgården; att det är en renässansanläggning borde vara bortom all tvekan.

Trots att endast en bild finns bevarad från Burmans produktion vill jag belysa Fischers stick utifrån Krageholmsteckningen. Det

Figur 5. Ett hus, inte olikt ett Pomeranshus, i trädgården till Dybeck. Ur Burman-Fischers 'Prospecter'.

finns, som vi kommer att se, all anledning att förhålla sig kritisk till hur Fischer framställer både landskap och trädgårdar i Prospecter. Burmans Krageholmsteckning stärker argumenten för denna kritik.

De Fischerska trädgårdarna

John Kroon (1957) skriver i förordet till nytrycket av de Burman-Fischerska prospecten att så länge originalteckningarna är förkomna är det omöjligt att bestämma förhål-

landet mellan original och stick. Teckningarna var säkerligen ganska summariska i fråga om landskap och arkitektur, varför Kroon antar att kopparstickarna arbetade efter en given schablon. Schwerin ger vidare den viktiga kommentaren att Burmans teckningar tillkom i och med det skånska kartprojektet, någon annan beställning hade han inte under denna tid, då det fanns en tidspress att få kartan över den nya provinsen färdig. Antagligen skulle bilderna komplettera kartan. Resultatet blev därför att godsens huvuddrag tecknades och smådetaljer som gaveldekor, utsmyckningar runt fönster och portar utelämnades. Inte heller omgivande landskap borde vara representativt i Fischers stick där de skånska betesmarkerna och åkrarna har förvandlats till ett platt och ödsligt månlandskap; förvisso ett uttryck som passar bra för den som ritar för en karta. von Schwerin skriver: "Staffaget ... ha väl kopparstickarna kunna placera dit liksom ytterst

enkla, schematiska trädgårdsanläggningar, vars överrensstämmelse med verkligheten är omöjlig att kontrollera". (Figur 1–2)

Som beskrivits ovan skulle huvuddragen i trädgårdarnas översiktliga planering kunna ha framgått av Burmans original, åtminstone vittnar sticken om det. Planeringen är renässansens; ofta med tydlig mittgång och centrerade, rektangulära eller kvadratisa kvarter. Trädgårdarna är nästan uteslutande inhägnade av plank och ligger mycket sällan centrerade mot huvudbyggnadernas fasader utan är planmässigt skilda från övriga byggnader. Det är i detaljplaneringen som man börjar tvivla på att stickarna har låtit

sig instrueras av Burmans teckningar eller att det överhuvudtaget är trädgårdskunniga stickare som har tagit sig an uppgiften. Mot Dahlberghs *Suecia antiqua* (1716) förefaller Fischers stick snarast diletantiska; även om trädgårdarna Dahlbergh avbildade och senare lät sticka kanske aldrig har sett ut som i Suecia, så är åtminstone sticken övertygande (figur 3).

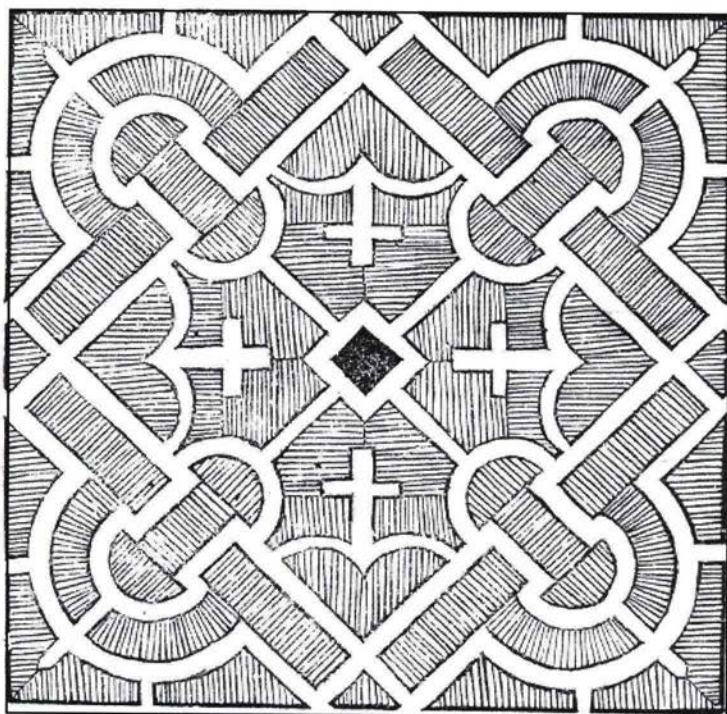
Som jag ser det använde Fischers stickare omkring tio gestaltningsmotiv till kvarteren i de stick som hade trädgårdar. Kvarteren är återgivna med skrafferade partier som antyder odlad yta och delvis tomma partier med enstaka skraffering som ger känslan av hårdgjord yta. Enstaka, stora träd är antingen placerade centralt eller i kvarterens hörn och parterrer återges med tämligen planlösa broderier. Förhållandet mellan de olika kvarteren verkar slumpartat och någon symmetri dem emellan finns sällan. Vanliga gestaltningsmotiv är ett kryss, eller ett kors

utskuret i något som snarast påminner om äng. Stjärnmotiv och rena cirklar i gräs är också vanliga (figur 1 och 2), motiv som aldrig förekommer i den samtida trädgårdslitteraturen. De uppvuxna, lummiga kvarteren som syns i till exempel Matthues Merians avbildning av Heidelberg (figur 4) är långt borta; på eventuellt staffage är trädgårdarna lika öde som Fischers omgivande landskap.

Angående träden i Fischers trädgårdar strider placeringen mot den gängse teorin i samtida litteratur. Man ansåg att träden skuggade och sög för mycket vatten, varför de aldrig placerades i parterrererna. Träd fanns i egna odlingar där de kunde stå med rätt avstånd utan att skugga ut andra plantor eller konkurrera med vattentillgången.

I övrigt finns inte mycket att säga om Fischers trädgårdar. Beträktaren får en känsla av att en och samma trädgårdsmästare konsekvent har genomfört i stort sett samma trädgård på alla skånska gods. Några

för trädgården utmärkande byggnader förekommer sällan, eller åtminstone är det svårt att övertygas om att till exempel pomeranshus var vanliga i de skånska 1600-talsträdgårdarna. Endast vid trädgården i Dybeck förekommer något som skulle kunna likna ett pomeranshus (figur 5), men återigen vet vi inte vad som har hänt mellan teckning och stick.

Förslag på hur en parterrer för lustgården kunde utformas för odlandet av blommor och grönsaker.

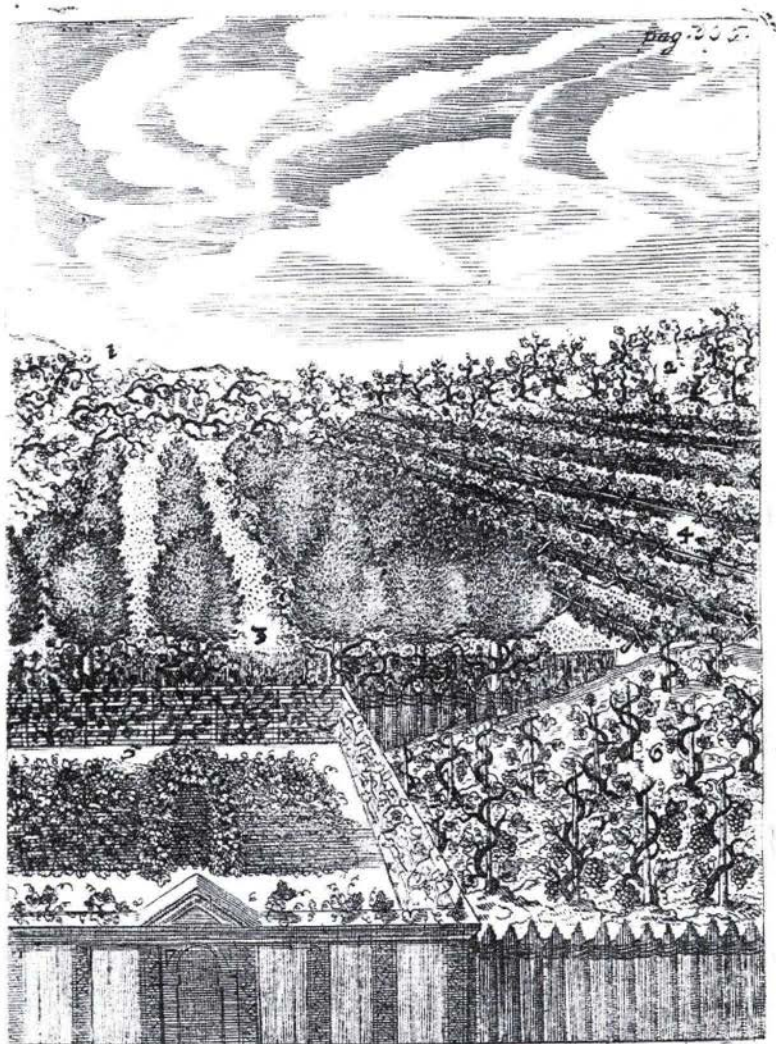
Ur Block, Hans Rasmussen
1647: *Horticultura Danica*,
Köpenhamn.

Avslutning

Det fortsatta arbetet med Burman/Fischers stick skulle behöva besvara frågor om hur förhållandet mellan tecknare och stickare generellt förhöll sig under 1600-talet. Om det är möjligt borde en närmare undersökning göras om hur Burman var som tecknare och Gregingius och Bergquist som stickare. Det borde även göras en översikt med samtliga motiv som förekommer i de olika sticken för att man ska kunna jämföra med dagens förhållanden och med senare eller andra källor.

Fischers återgivning av Burmans tecknade trädgårdar riskerar att skilja sig markant från sina original och vi bör vara kritiska till det källmaterialet. Man kan utgå från att den översiktliga pla-

neringen någorlunda överrensstämmer med Burmans teckningar, men kvarterens mönster och användning (till exempel köksodling eller blomsterbäddar) är mycket tveksamma. Sticken ger främst en insikt i hur 1600-talets skånska gods var planerade och vilka de var, inget om detaljerna. Fischers Prospector framstår framför allt som den dokumentation av de skånska godsen som Dahlbergh aldrig tecknade, och har kanske sitt största värde som stort historiskt dokument.

1600-talets olika trädgårdar, här syns lustgården, trädgården och vingården.

Ur Elsholtz, Johann Sigismund 1684: Vom Garten-Bau, Köln an der Spree.

Abstract

The present essay aims to determine the value of a series of copperplates made of several southern Swedish castles, etched by Abraham Fischer (1724–75) and Gerhard Burman (1653–1701), as a historical source. Fischer created his copperplates more than fifty years after the death of the original artist, Burman. The plates may therefore differ from the

original drawings in several respects. Only one original Burman etching remains extant, providing the sole 'key' to the lost drawings and the plates. The garden in the left-hand drawing is rudimentary, revealing little about how it actually looked. If Fischer had access to drawings of this nature alone, the discrepancy between drawings and plates is considerable. I think any

attempt to use the plates as a historical source should be made with a certain amount of scepticism. Since Erik Dahlbergh (1526–1703) never documented the southernmost part of Sweden, the main value of Fischer's plates is likely to be as a complement to Dahlbergh's *Suecia Antiqua et Hodierna* (1716), and not only as a source of garden history.

Om författaren

Eric Wahlsteen är nyexaminerad landskapsingenjör, utbildad på SLU, Alnarp. Efter studier i Lund, började han 2004 på Alnarp och har där framför allt intresserat sig för växtmaterial

och trädgårdshistoria. Det senare som en följd av ett allmänt intresse för historia. Nu arbetar han som amanuens vid område Landskapsutveckling på Alnarp där han både administrerar

undervisning och undervisar i växtmateriallära.

Eric Wahlsteen vill här tacka Allan Gunnarsson och Anna Jakobsson som bistått honom i arbetet med artikeln.

Referenser

Christensen, Annie 1999: *Haverne – dengang*, Rhodos, Köpenhamn

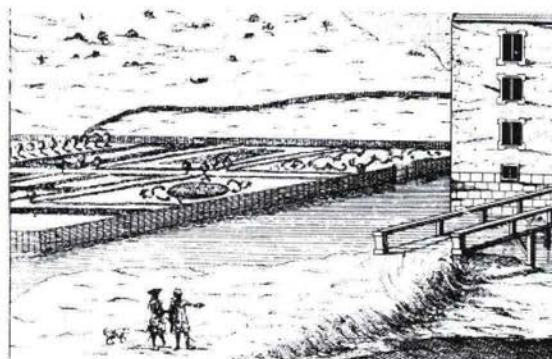
Kroon, John 1957: *Prospecter av åtskillige märkvärdige Byggna-*

der, Säterier och Herre-Gårdar uti Skåne, Malmö Ljustryckningsanstalt, Malmö

Schwerin, Hans Hugold von 1949: *Burman-Fischers skånska prospecter*, Gustaf Fredrik Feldts *Suecia-*

supplement och de 'Rålambska akvarellerna' Skånes Hembygdsförbunds årsskrift, s. 18–46

Svenskt Konsträlexikon, Allhems Förlag, Malmö

Trädgården vid Marsvinsholm. Ur Burman-Fischers 'Prospecter'.

Orangeriet vid Örbyhus i Uppland är ett mycket fint exempel på de större orangerierna som under tidigt 1800-tal även skulle ha plats för palmer. Det ritades av Carl Christoffer Gjörwell och byggdes åren 1832-33.

Hus för övervintring

Text och foto: Ingela Andersson

"Allt för kort är den tid af året då vi få i fria naturen njuta af den uppfriskande och lifoande känsla, blomman förmår ingifoa, och därför har menniskan med sin uppfinningsförmåga sökt qvarhålla den flyktiga gästen och i sådant ändamål inrättat den fristad mot ett oblidt klimat som vi kalla växthus och som i det följande närmare skall beskrifvas"

ur boken "Blomsterskötsel i växthus och boningsrum skriven av Daniel Müller år 1888.

Främmande frukter

På resor, både öster och västerut, upptäckte europeerna nya främmande växter. Frön och plantor samlades in och transporterades till Europa. En del växter klarade sig medan andra visnade och dog. I bl.a. Italien anlades botaniska trädgårdar där växterna togs omhand. För citroner och pomeranser upp-

fördes särskilda övervintringshus på platser där klimatet gjorde att växterna behövde skydd mot frost. De vanligaste orangerna, som citrusfrukterna kallades, var pomeranser och citroner. Pomeranser har odlats på Sicilien sedan 1000-talet. Apelsinerna kom till Europa några århundraden senare.

Det timrade orangeriet vid Stola i Västergötland uppfördes troligen i slutet av 1700-talet. Till skillnad från orangerier på kontinenten byggdes många orangerier i Sverige i trä.

Spridning norröver

Den förste som tog en större samling citrusplantor över Alperna var den franske kungen Karl VIII. Åren 1494/95 kom den dyrbara samlingen växter till hans slott Amboise öster om Tours. Med samlingen kom också en trädgårdsmästare, Pacello da Mercogliano, som blev Frankrikes förste orangör (orangeri-trädgårdsmästare). Växterna kom att älskas för sin sällsynthet och skönhet och började snart användas som nyttoväxter, speciellt i köket. Att de blommade och satt frukt året om gjorde dem mycket populära.

"Ett med många kakelugnar försett hus"

Redan Gustav Vasa kände till pomeransen som han nämner i ett brev. Hans son Erik XIV sysslade, liksom många andra renässans-

furstar, själv med trädgårdsarbete som ansågs vara ett exklusivt nöje. År 1565 skrev han ett kontrakt med fransmannen Jean Allard, där denne åtog sig att anlägga en trädgård på Normalm och att sköta den så att den under alla årstider kunde förse hovet med frukt och grönsaker. En dansk medborgare som befann sig i Stockholm vid den här tiden berättar om en *"utländsk mästare, som ämnade att i ett med många kakelugnar försett hus driva upp muskatell, pomerans och dylika specerier."* Om denna byggnad verkligen blev uppförd är osäkert. Helt klart är det dock att Erik XIV kände till de sydländska växterna och vad som krävdes för att odla dem.

Pomerans- och örtehus

Genom resor på kontinenten kände kungahuset och de adliga familjerna i Sverige till

Orangeriet vid Regnaholm i Östergötland är troligen uppfört någon gång före 1828. Det har en för det tidiga 1800-talet typisk form. Den södra fasadens fönster är numera utbytta och det nedre takfallet hade ursprungligen ett glasat tak.

det senaste inom trädgårdskonsten. Förutom rena trädgårdsanläggningar lät man uppföra pomerans- eller örtehus, vinkaster och persikohus. Byggnaderna anpassades till det svenska klimatet och byggnadstraditionen.

Spridningen av orangerikulturen verkar dock inte ha varit så stor i Sverige under 1600-talets första hälft.

Rikskanslern Axel Oxenstierna lät uppföra ett av de få kända trädgårds- eller örtehusen vid sitt slott Tidö i Västmanland år 1640. Det var en korsvirkesbyggnad med två kakelugnar i tegel. I detta hus förvarades citron-, fikon-, lagerbärs-, mullbärs- pomerans-, och valnötsträd stående i träbaljor och järnkrukor. Om sommaren flyttades de ut i parken.

Vid det kungliga slottet Strömsholm i Västmanland, inte långt från Tidö, fanns flera byggnader avsedda för övervintring av väx-

ter. På Nicodemus Tessin d.ä:s generalplan över Strömsholm från 1669 finns ett pomeranshus på slottsholmens nordöstra del. Örtehuset, eller orangeriet som det senare kom att kallas, beskrivs i ett inventarium från 1717 vara en rödfärgad byggnad i trä med brädtak. Det hade två rum med en kakelugn i tegel i varje rum. I rummen "*innehafwas och förvaras allehanda växter*".

Senare, under 1680-talet, anlade änkedrottning Hedvig Eleonora en köksträdgård på Strömsholm. I norra delen av den byggdes även år 1686 ett "*Örtehuus*" för förvaring av vin, fikon, mullbärsträd, valnöt, myrten, lager, rosmarin, timjan, lavendel, pomerans, nejlikor, lövkojor, violer, jasmin och lökväxter. Även detta hus var en rödfärgad träbyggnad med brädtak men det hade bara ett rum med en kakelugn i tegel. Intill

örtehuset fanns melonbänkar. I trädgården fanns det också en "trädgårdsbygning" som verkar ha varit någon typ av redskapsbod. Där förvarades också sex melonfönster till melonbänkarna som låg intill örtehuset i köksträdgården.

Samma år som Tessins generalplan utfördes kom en holländsk trädgårdsmästare, Mäster Zachris kallad "gartnärn", till Strömsholm. Med sig hade han "oranieträn" som fick sin givna plats i pomeranshuset.

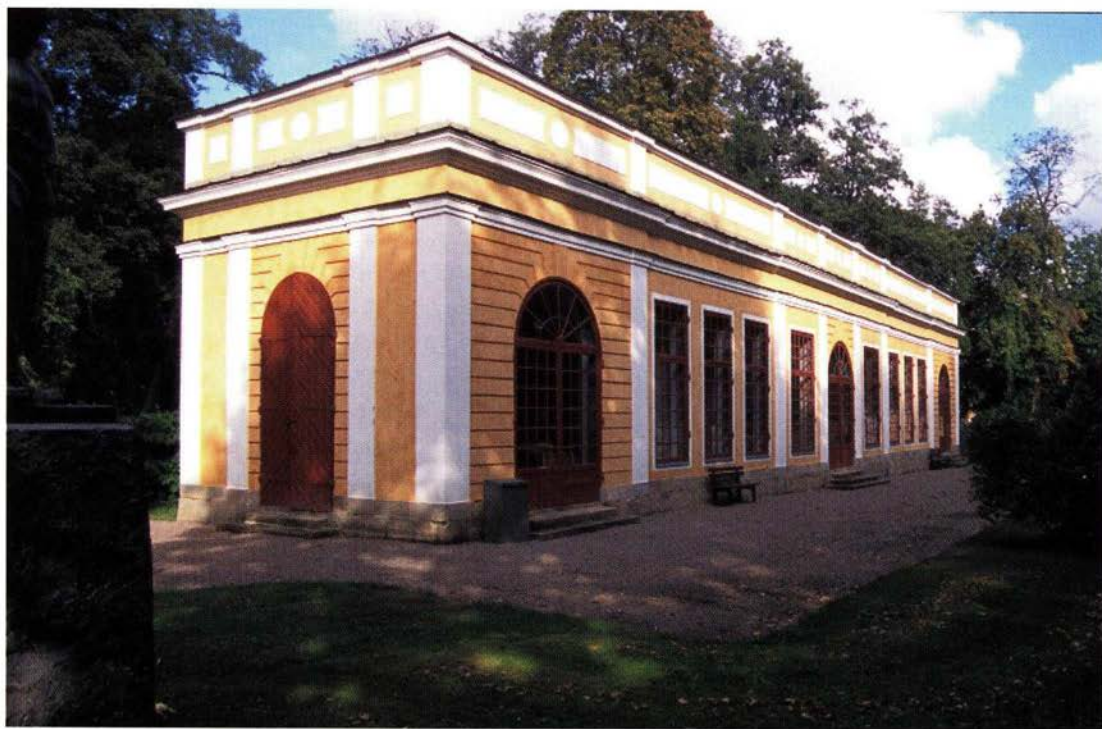
År 1754 beskriver Olof Grau trädgården på Strömsholm. I alléerna fanns "allehanda vackra löfrika träd" och det fanns åtskilliga fruktträd. I orangeriet fanns "allehanda rara utländska träd, såsom Citron-, Pomerans- och Fikonträd och många angenäma växter."

Demonterbara pomeranshus

Under 1600-talet fanns det en typ av pomeranshus som delvis kunde plockas ner på sommaren. Det första nedtagbara pomeranshuset presenteras av Salomon de Caus 1620 i verket *Hortus Palatinus* som beskriver slotts-trädgården i Heidelberg. Pomeransstråden stod planterade i långa rader. Väggen mot norr var murad och övriga väggar och tak byggdes upp inför varje vinter.

Under 1653 och 1654 besökte Olof Rudbeck d.ä. Leiden i Holland. I hans uppdrag ingick bl.a. att studera hur en botanisk trädgård var uppbyggd. Han skulle köpa in frukter, frön, lökar och rötter för att själv kunna anlägga en botanisk trädgård i Uppsala för universitetets räkning. När han återvände från Leiden 1655 anlade han

Orangeriet vid Lövsstabruk i Uppland är ett av de mest välbevarade i Sverige. Det uppfördes i slutet av 1600-talet men förstördes troligen åtminstone delvis vid ryssarnas härjningar 1719. En ombyggnad skedde 1756. Jean Erik Rehn antas vara arkitekten.

också Sveriges första botaniska trädgård vid Svartbäcken i Uppsala, nuvarande Linnéträdgården. Här byggdes ett drivhus, ett pomeranshus och ett hus som ibland kallades för "örtehus" och ibland för "bullboshus" (lökhushus). Den botaniska trädgården fanns kvar fram till 1702 då den förstördes i den stora stadsbranden. Träbyggnaderna brann ned till grunden.

Rudbecks pomeranshus var demonterbara liksom många av kontinentens pomeranshus. Rudbeck hade flera uppdragsgivare. Den störste av dem var Magnus Gabriel de la Gardie. För hans räkning fick Rudbeck bygga pomeranshus på Jacobsdal (Ulriksdals slott), Venngarn och Karlberg.

Bara ett fåtal av 1600-talets pomeranshus är bevarade. Det beror framförallt på att de byggnader som uppfördes var ganska små och enkla och att de därför efter hand ersattes av modernare hus. Det beror också på att man ibland använde ouppvärmda bostadsrum eller källare som förvaringsutrymmen och att det därför helt enkelt inte fanns någon särskild övervintringsbyggnad.

1700-talet –

orangeriernas århundrade i Sverige

"Enär man nu på thetta sätt förskaffat sig allehandha Trän och växter, som til et Orangerie höra, är af nöden at förse sig med et wackert Orangeriehus, hwaruti the kunna blifwa wäl förwarade och conserverade, hwilket jag här nedanföre til thes bygnad wil beskrifwa."

Ur Peter Lundbergs bok *"Then rätta Svenska Trädgårdspraxis 1754"*

Det som under 1600-talet hade benämnts pomeranshus börjar under 1700-talet kallas för orangeri. Ordet nämns för första gången i tryck år 1705 i Sverige i biskop Haqvín Spélgels dikt *Thet öppna Paradis*:

*"Hwar fordom Tall och Gran på skarpa bergen wuxe,
Ther är Orangeri, ja, hwar man täckes koxa
Så finnes rara trää och mycken främmand frucht,
Som gör ett stort behag medh smak,
och färg och lucht."*

De äldsta orangerierna

I de inventeringar som detta material är hämtat var det inte möjligt att gå på djupet med arkivforskning för enskilda orangerier. Mycket återstår därför att upptäcka. De äldsta bevarade är troligen från sent 1600-tal och har en enkel, nästan funktionalistisk, form.

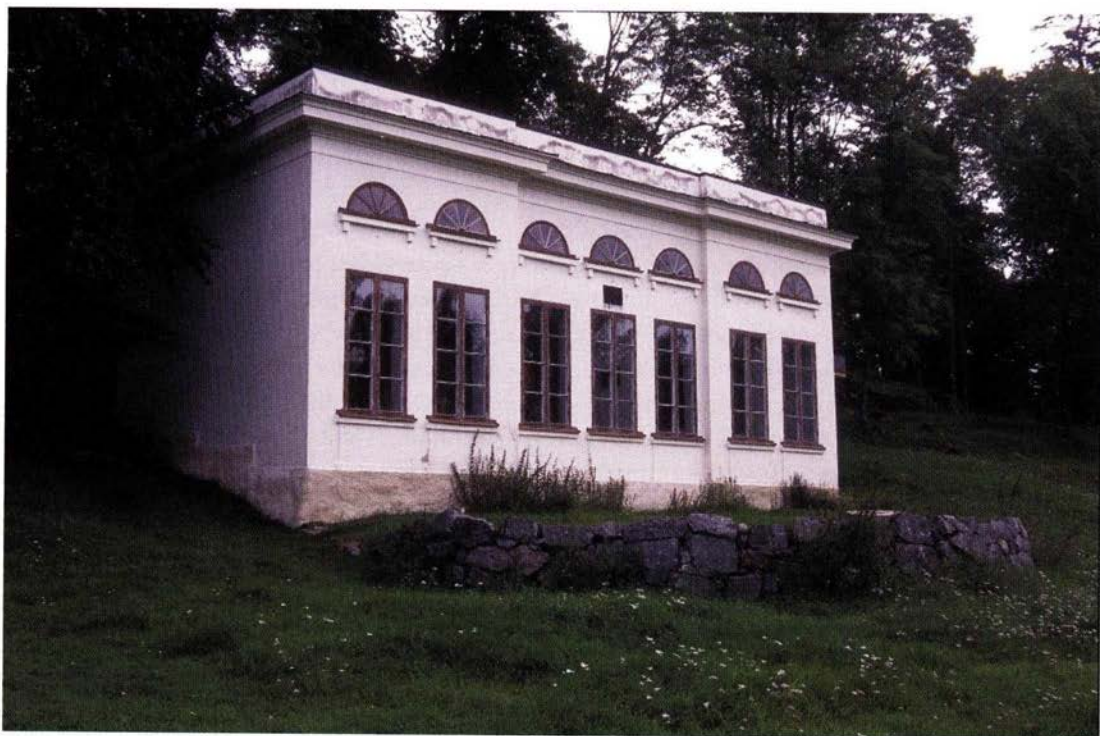
Ett exempel på detta är orangeriet vid Runsa i Stockholms län. Byggnaden har en enkel form med pulpettak. Huset är ombyggt till sommarbostad men den ursprungliga ugnen finns kvar i ett litet rum på byggnadens baksida. Likaså är orangerierna vid Lövsta bruk och Sätuna i Uppland troligen också uppförda vid denna tid då kakelugnarna har en ålderdomlig placering i nischer i den bakre väggen.

Ett par fina orangerier från omkring 1700 som fortfarande finns bevarade, om än i delvis förändrat skick, är det vid Ulriksdal slott utanför Stockholm och det vid Sturefors i Östergötland. Arkitekten Nicodemus Tessin d.y. är upphovsman till det första och förmodligen också till det andra.

Carl von Linnés orangeri

Efter det att Linnaeus blivit utsedd till professor först i medicin och senare i botanik 1741 gav han arkitekten Carl Hårleman i uppdrag att göra ritningar både för en ny trädgård och ett nytt orangeri i den gamla botaniska trädgården i Uppsala som hade förstörts i stadsbranden 1702. Orangeriet byggdes 1742-43 och finns fortfarande kvar om än i kraftigt ombyggt form.

Linné beskriver själv både trädgården och

Orangeriet vid Haneberg i Södermanland uppfördes 1814 och har en för orangerier redan under 1700-talet klassisk utformning med ett dolt pulpettak.

orangeriet. I orangeriet (*hybernaculum*) fanns tre avdelningar för växter och en trädgårds-mästarbostad. Dessa hade olika temperaturer som motsvarade skilda klimatzoner. Avdelningarna var uppkallade efter rummen i de romerska badhusen eller termerna. Mitt i byggnaden låg kallrummet (*frigidarium*). Detta motsvarade ett traditionellt orangeri med en frostfri övervintringstemperatur. Intill dess västra sida låg ett varmrums (*caldarium*) och bortom det vid gaveln ett tempererat rum (*tepidarium*). Linné var den förste i Sverige som hade denna indelning i ett orangeri. Under 1800-talet kom det att bli mönstret för hur ett sådan orangeribygnad skulle vara indelad.

År 1807, hundra år efter Linnés födelse,

invigdes ett nytt orangeri i det som idag är Uppsala botaniska trädgård. Det är det enda i Sverige som fortfarande används fullt ut som orangeri och som kontinuerligt använts som sådant sedan det invigdes. Där arbetar också Sveriges enda orangör.

Temperaturer och termometrar.

"Altså kan man uti fall winter sättja et glas med friskt wattn uti, nedan til i fönsterne, och tå thet börjar wilja löpa is öfver wattnet i glaset, tå år thet tid straxt elda, om thet wore om dag eller nattetid, hwarföre eldning ej får försummas."
Ur: Then rätta Swenska Trä-gårds Praxis 1754

Det som möjliggjorde att Linné kunde ange särskilda temperaturer i sina växthus var termometern. Linné verkar vara den förste i

Sverige som använde sig av sådana i växthusen.

De första graderade instrumenten för mätning av temperaturer började tillverkas i Italien i början av 1600-talet. Sprit- och kvicksilvertermometrar började komma i bruk i mitten av 1600-talet. Men det var först under 1700-talet som man började standardiseringen och kunde jämföra mätningar utförda på olika platser och vid olika tider. Att använda en termometer i ett växthus var mycket exklusivt i Sverige under 1700-talet om man inte rörde sig i botaniska kretsar.

I de trädgårdsböcker som gavs ut under samma århundrade finns inga anvisningar om vilka temperaturer olika växter krävde, bara att vissa växter vill ha det lite varmare än andra och därför antingen placerades närmare ugnen eller högre upp. Den ende svensk som nämner något om termometern är Triewald i sin uppsats om ångvärmda drivbänkar där han talar om att värmen går att reglera så att den enligt "*Thermometrum Botanicum*" får önskad temperatur. Han anger inga grader och det går därför inte att avgöra vilken sorts termometer han använt.

Övriga trädgårdsmästare var, som i citatet ovan, hänvisade till att sätta ett glas vatten i fönstren och elda när det börja löpa is över vattenytan för att hålla orangeriet frostfritt. I trädgårdslitteraturen är det först på 1800-talet man börjar ange vilka temperaturer man skulle hålla i olika rum.

Små orangerier

Vid herrgårdarna ute i landet byggde man under det följande århundradet, precis som på 1600-talet, ganska enkla orangerier. Ibland som egna byggnader, ibland kombinerat med en trädgårdsmästarbostad. Orangerierna kunde vara timrade som det vid Stola i Västergötland eller murade som det vid

Haneberg i Södermanland. Det är svårt att säga exakt när orangeriet vid Stola byggdes utan att göra fördjupade arkivstudier. Med tanke på dess form kan man dock anta att det troligen uppförts i slutet av 1700-talet.

Svanhalsorangerier

Glaspartierna blev efter hand större och täckte större delen av den södra fasaden.

Glasfasaderna mot söder kunde göras lutande och hade ibland en s.k. svanhals eller "*sofång*". Svanhalsen är beteckningen på det svängda solfång som man tror skulle just reflektera solens strålar in till växterna. Solfångnet kan även ha skyddat glasfasaden från kraftiga regn och hagelskurar eller möjligen också haft en dämpande effekt på värmeutstrålningen. Denna typ av orangeri dyker upp i slutet av 1700-talet.

Svanhalsorangeriernas utbredning i Europa är inte kartlagda men de har funnits i Österrike, Tyskland och Norge.

Det bäst bevarade orangeriet med svanhals i Sverige är det vid Bernshammar i Västmanland. Orangeriet, som uppfördes mellan åren 1796 och 1798, är delvis ombyggt interiört men har många originaldetaljer bevarade. Vid granngården Karmansbo finns ett liknande orangeri som har sitt "*sofång*" bevarat men där interiören är kraftigt ombyggt och används i konferensverksamhet. Andra orangerier av denna typ har funnits vid landeriet Stora Katrinelund i Göteborg och vid Gimmersta i Södermanland.

Orangerierna blir större

I början 1800-talet kom ett stort antal nya växter som krävde andra typ av övervintning, både när det gällde temperaturer och utrymme. De äldsta orangerierna var frostfria om vintern. De fick nu sällskap av rum där övervintringstemperaturen var högre.

Orangeriet vid Bernshammar i Västmanland uppfördes 1796-98 och är det bäst bevarade svanhalsorangeriet i Sverige.

Även själva rummen blir högre. Palmer kom att bli mycket populära under 1800-talet. Dessa kräver stora och höga rum vid vinterförvaring. Exempel på sådana större orangerier finns vid herrgårdarna Säfstaholm i Södermanland och Örbyhus i Uppland. Dessa ritades av arkitekten Carl Christoffer Gjörwell som även ritade huvudbyggnaden på Säfstaholm och delar av interören på Örbyhus.

Orangerierna börjar likna drivhus

Under 1800-talet fortsatte uppglasningen av orangerier. Att orangeriernas form och funktion förändras beror både på att glaset blir billigare och på att man börjar intressera

sig för andra typer av växter som krävde mer ljus och värme.

Den dominerande typen av växthusbyggnader under 1800-talet var de med ett an-norlunda utformat mittparti. Ibland kallas de orangerier, ibland växthus. Mittdelen kan ha använts för övervintring, som vinterträdgård eller som arbetsrum. Sidopartierna, som oftast var växthus med ett glastak, kunde användas för övervintring, som vinkaster, persikohus eller drivhus allt efter behov.

Då den södra sidan i stort sett bestod av glaspartier med glastak och ibland t.o.m. med en glaskupol har de, när de inte längre använts, fått förfalla och är idag starkt förändrade.

Vinterträdgårdar och växthus

"Man kan väl knappast tänka sig någonting mera behagligt och angenämt än ett väl anordnat växthus i förening med en till alla delar smakfull våning. I hvardagslag blir det fruns boudoir: herrn i huset intager här sitt kaffe efter middagen, glömmande dagens mödor och besvär samt öfverlämnande sig bland rosendoft och fogelsång åt helt andra betraktelser. Vid festliga tillställningar, synnerligen vintertiden, gifver ett sådant rum, väl upplyst, mera glans åt festen än alla andra dekorationer, de må bestå af speglar, taflor, draperier eller hvad annat som helst."

Ur: Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik m.m. 1851

Alla orangerier och drivhus, med några få undantag, byggdes med glasfasader och glastak på en stomme av trä. Endast två växt-

hus, Viktoriahuset i Bergianska trädgården i Stockholm och Palmhuset i Trädgårdsföreningen i Göteborg, är i sin helhet konsturerade i gjutjärn. Viktoriahuset importerades från Tyskland och palmhuset från Storbritannien. Palmhuset är ett av de bäst bevarade exemplen på en vinterträdgård från 1800-talets mitt där man istället för att flytta växterna ut och in låter dem vara inomhus året runt. Då hade de gamla orangerierna blivit omoderna och spelat ut sin roll.

Glädjande nog börjar orangeriet få en renässans igen och orangeribyggnadernas form kommer ofta igen i den ekologiska arkitekturen där man på samma sätt som på 1700-talet strävar efter att utnyttja solvärmen på bästa sätt.

Om författaren

Ingela Andersson är arkitekt och arbetar som kulturarvsspecialist på Fortifikationsverket vilket innebär att hon hanterar bevarandefrågor som rör Försvarsmaktens byggnader i Sverige. Artikeln bygger delvis på den inventering hon gjorde för fem länsstyrelser (Södermanland, Östergötland, Västmanland, Uppsala och Stockholm) under åren 2000 och 2001. Ingela är medlem i "Arbeitskreis Orangerien in Deutschland".

Abstract

What was probably Sweden's first winter-proof greenhouse was built as early as 1565 in

Stockholm. "The house of many tiled ovens" was designed as an orangery, for the winter cultivation of Seville oranges and muscat vines.

As far as we know today, few such greenhouses existed during the 17th century. Olof Rudbeck the Elder, who designed the botanical garden in Uppsala, commissioned a type of wooden orangery that could be dismantled, which he had probably seen on his study trip to Leiden in Holland (1653-54).

The 18th century was the century of the orangery in Sweden. The word 'orangery' first appeared in print in 1705. Carl von Linné's orangery, built between 1742 and 1743, featured three rooms kept at different temperatures: the

frigidarium (cold), *tepidarium* (warm) and *caldarium* (hot).

Towards the close of the 18th century, a number of 'swan-necked' orangeries were built in Sweden. During the 19th century, the predominant type of orangery featured a higher centre section, designed to accommodate tall palm trees. Orangeries fell out of fashion in the mid-19th century, to be replaced by winter gardens and conservatories that featured much more glass. Today, the original concept of the orangery has re-emerged in the new 'ecological' style of architecture. As in the 18th century, this style strives to exploit the warmth of the sun in the most effective manner.

Källor och litteratur

Andersson, Ingela. *Om orangerier och drivhus i Sverige*, examensarbete på Chalmers tekniska högskola, Göteborg 1996.

Andersson, Ingela. *Historiska växthus i Uppsala län*, Länsstyrelsen i Uppsala.

Andersson, Ingela. *Historiska växthus i Västmanlands län*, Länsstyrelsen i Västmanland.

Brehmer, Johan Peter. *En Trädgårds-Bok*, Stockholm 1738.

Dahl, Per. *Svensk ingenjörskonst under stormaktstiden - Olof Rudbecks undervisning och praktiska verksamhet*, Uppsala 1995.

Een Nyy Trädgårdz-Book, Upsala 1647.

Jacobsson, Anna. *Om begreppet orangeri*, Lustgården 1998.

Karling, Sten *Trädgårdskonstens historia i Sverige intill le Nötrestilens genombrott*, Stockholm 1931.

Lundberg, Peter. *Then rätta Swenska Trä-gårds Praxis* 1754.

Lundström, Anders. *Handbok i trädgårdsskötseln*, Stockholm 1833. (andra upplagan).

Müller, Daniel. *Blomsterskötsel i växthus och boningsrum*, Stockholm 1888.

Nationalencyklopedin

Rålamb, Åke. *Adelig öfning 14: e tom Horticultura Eller Trädgårds rätta bruuk här uthi Swärike*, Stockholm 1690.

Schirarend, Carsten und Heilmeyer, Marina. *Die Goldenen Äpfel, Wissenswertes rund um die Zitrusfrüchte*, Berlin 1996.

Stritzke, Klaus. *Orangerier*, Alnarp 1994.

Triewald, Märten. "Nyt Påfund av DRIFBÄNKAR, som undfå sin Wärma af Ånga" Kungliga vetenskapsakademins handlingar, Stockholm 1739.

Tschira, Arnold. *Orangerien und Gewächshäuser*, Berlin 1939.

Interiör från orangeriet i Uppsala botaniska trädgård. Det enda orangeri i Sverige som kontinuerligt har använts som orangeri sen det invigdes år 1807.

Att tänka med träd

Charlotte Hagström & Carina Sjöholm

”Varje gång jag besöker mina hemtrakter tittar jag till min lön. I den har jag tillbringat många lyckliga timmar. Min favoritplats var högst upp. Så högt att grenarna gungade under mig där jag satt med mina fantasier om att flyga, att kunna styra mitt liv, att kunna se jorden uppifrån som en fågel. Minsann tror jag inte att namnet Berit fortfarande borde vara läsligt, det som jag skev i en tjock gren där uppe?”

Helsingborgs stad har, liksom många andra städer och kommuner, drabbats hårt av almsjukan. På några år fälldes över 6 000 träd, många av dem i de centrala delarna. Att ersätta samtliga var inte ekonomiskt möjligt och därför genomförde Helsingborgs stad hösten 2004 en trädskampanj med målet att plantera 500 nya, friska träd. Både enskilda personer och föreningar samt företag erbjuds att bli ”trädgivare” genom att köpa och plantera träd, vilket skedde vid gemensamma planteringsdagar. Intresset var stort och vid summeringen visade det sig att 497 träd köpts och skänkts och att helsingborgarna bidragit med 1,3 miljoner kronor!

När hela stadsdelar plötsligt förlorat en stor del av sitt träd-

En av många sjuka almar fälls.
Foto: Roland Bakker

De sorgliga resterna av ett stort träd väntar på att bli hem för olika insekter och så småningom helt försvinna ....
Foto: Carina Sjöholm

Allt som återstår av ett av de 6000 träd som fällts är stubben - imponerande stor.

.....medan nya träd som planterats ska skugga kommande helsingborgare.
Foto: Charlotte Hagström

bestånd blir det uppenbart vad träd kan betyda. Det finns emellertid många och olika upplevelser av och synpunkter på vad träd, liksom frånvaron av dem, betyder. I samband med att trädgivarna kontaktade Parkkontoret för att anmäla sitt intresse var det många som berättade om varför de ville bli givare. Därför genomförde Folkklivsarkivet, Lunds universitet, tillsammans med Parkkontoret, Helsingborgs stad, och Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp ett dokumentationsprojekt hösten 2005 med syfte att samla in och arkivera berättelserna.

Under arbetet kom människors förhållande till träd att framstå som ett allt intressantare forskningsområde. Det handlar till exempel om människors förhållningssätt till natur och kultur, privat och offentligt, individ och kollektiv, dåtid och framtid. Träd engagerar och väcker känslor, positiva och negativa. Utifrån detta växte ett större projekt fram som fick namnet Människor och träd och

genomfördes med bidrag av Region Skånes Miljöfond. Det redovisas i rapporten *Tankar om träd. En etnologisk studie av människors berättelser om träds betydelse* på vilken denna text bygger.

Frågelistor

Vi som arbetat med projektet är etnologer och vårt perspektiv på ämnet människor och träd har varit kulturanalytiskt. Utgångspunkten är människors egna erfarenheter, upplevelser och tankar. Liksom vid dokumentationen av trädgivarnas berättelser i Helsingborg använde vi oss av en frågelista, LUF 218 Träd, som skickades till Folkklivsarkivets så kallade meddelare. Frågelistor har använts i insamlings- och dokumentationssyfte av Folkklivsarkivet sedan 1932. De består av öppna frågor kring olika teman och innebär att meddelaren besvarar dem i löpande text, på det sätt som det inledande citatet till denna artikel visar. Svaren är till

sin form essäistiska och oftast mellan två och sex sidor långa. Det är en metod vi använt i många tidigare projekt och som ger ett rikt material där en mängd olika föreställningar, minnen och åsikter kommer fram. Antalet människor man når med denna metod är i jämförelsevis få. De som besvarat listan är heller inte representativa för befolkningen som helhet. Men det är heller inte avsikten: frågelistmetoden är en kvalitativ metod vars syfte inte är att besvara frågor om hur många eller hur mycket. Det är istället det personliga och själupplevda som eftersträvas. Där statistiska metoder ger bredd ger frågelistmetoden djup.

Denna frågelistan resulterade i 77 svar. För att kunna sälla i det rikliga materialet valde vi att betona olika områden som vi fann särskilt intressanta och som skulle kunna vara angelägna för vidare forskning. Människors förhållande till träd kan studeras ur många aspekter. Det är uppenbart att träd är symboliskt laddade och att de i stor utsträckning

talat till våra känslor och ingår i såväl enskilda liv som i flera olika kollektivs minnen. Träd har en förmåga att överskrida tider och faser som få andra ting eller företeelser. Hur de hanteras och hur man talar om dem säger också mycket om den tid i vilken de planteras, sköts eller avverkas. De ger onekligen upphov till liv, mening och aktivitet. Träd är helt enkelt bra att tänka med!

Träd och trygghet

Ett av de områden vi fann intressanta att fördjupa oss i var träd och trygghet. Träd är ständigt föränderliga – över tid, men också mellan säsonger. De har en sammansatt och meningsladdad betydelse och så upplevs många enskilda träd, men också planteringar. Det som för den ene är grönt, buskigt och insynsskyddande kan för den andre te sig

Ett av de 497 träd som skänkts till Helsingborg är nu planterat på sin nya växtplats.

Foto: Charlotte Hagström

mörkt, svårgenomträngligt och hotfullt.

Gröna miljöer och inslag uppskattas av städernas invånare, det framgår klart av det insamlade materialet. Det är avkopplande att vandra i parker, behagligt att sitta i skuggan av stora träd varma sommarkvarnar och tilltalande att kunna följa årstidernas växlingar i naturen även om man bor i en större tätort. Att träd hjälper till att minska luftföroreningar och skapar en friskare miljö är många väl medvetna om. Såväl på en individuell som en samhälls nivå framstår alltså gröna städer som önskvärda. Även om budgeten för parkskötsel och liknande i många kommuner idag är snävare än för 10-15 år sedan, framstår det som självklart att denna verksamhet är viktig. En stad utan grönska ter sig steril och karg. Samtidigt upplever många en yppig grönska, främst i form av tätt buskage, som hotande och skrämmande. Träd däremot, såväl på offentliga platser som i privata trädgårdar, bidrar till att göra den urbana miljön trivsamt och trygg.

Men upplevelser av risker, hot och trygghet kan också handla om träden i sig. Stora, gamla träd beskrivs i frågelistsvaren och berättelserna ofta som imponerande, mäktiga och aktningvärd. En av dem som lät plantera ett träd i Helsingborg skriver till exempel att "Ju äldre jag blivit har respekten för gamla träd vuxit, tänk om de kunnat tala! Vad mycket de hade att berätta!". Men just storleken och åldern på ett träd kan också medföra problem. Flera berättar hur de varit tvungna att fälla träd som vuxit sig för stora och kommit att utgöra en fara för både byggnader och människor.

Flera av dem som besvarat frågelistan bor i det område av Småland som drabbades av stormen Gudrun. Gudrun, liksom stormarna 1969 och 1978, har satt spår i naturen och i människors minne. Vi har valt att inte diskutera detta i rapporten eftersom det tas upp i

många andra sammanhang. En av dem som drabbades mycket hårt ger dock i sitt frågelistsvar uttryck för det som också många andra informanter upplevt i samband med betydligt mindre omfattande stormar: starka känslor och en djupt känd saknad efter träd och miljöer som inte längre finns.

Träd och tillhörighet

I frågelistsvaren finns många bekräftelser på hur träd skapar mening. Många berättar om särskilda träd och personliga förhållanden till träd. Minnen, upplevelser och känslor knyts till enskilda träd eller specifika arter. Frågelistans rubriker som "Att plantera ett träd" och "Träd jag minns" väcker tankar och hägkomster. Ett återkommande tema i dessa berättelser rör tillhörighet på olika sätt. Det kan vara tillhörighet till en plats, där trädet symboliserar hembygd, rötter, ursprung. Det kan vara tillhörighet till en familj, där trädet står för samhörighet, barndom, gemenskap. Det kan vara tillhörighet i ett brett perspektiv, där trädet står för samhörighet med en grupp, en miljö eller kanske hela mänskligheten. Att fälla en sjuk alm eller en björk som vuxit sig för hög kan i det perspektivet innebära att det är mycket mer än bara trädet i sig som upplevs gå förlorat. Samme man, som i det inledande citatet berättar om sin barndoms favoritträd, beskriver hur han först planterat ett träd och sett det växa för att sedan tvingas såga ner det. I flera berättelser blir det tydligt hur vissa träd står för något mycket mer än bara växtlighet. De blir en symbol för tillhörighet och ursprung, en länk mellan det förflutna och nuet. Det är många som beskriver känslor av tomhet och saknad efter att de känt sig tvingade att fälla ett träd av säkerhetsskäl, för att det hotat en byggnad eller för att det varit gammalt eller sjukt.

Ett återkommande tema i svaren är träd

som lekplatser och ställen dit man i barn-
domen kunde dra sig tillbaka för att få vara
ifred. Att ha en relation till träd man själv
planterat, antingen som frö eller som planta,
är vanligt. I och genom trädet knyts nu och
då samman liksom platser och människor.
En kvinna berättar hur hennes far, då han
första gången kom och hälsade på i hennes
och makens nya hem, hade med sig "ett litet
valnötsträd i en kruka. Han hade tagit en
nöt från vårt valnötsträd i Hököpinge och
nu fick jag det till min trädgård. Det står nu
mitt på gräsmattan och är mycket stort".
Berättelserna speglar hur människor ser
och förhåller sig till historien, men också
hur de vill påverka och forma historie-
skrivningen. Att få se ett träd växa och
följa dess livscykel kan tolkas som ett sätt
att skapa en känsla av att ingå i ett sam-
manhang. En man skriver att han tog över
barndomshemmet och därmed skötseln
av fruktträden och berättar att "Med åren
blev jag alltmer förtrogen med de olika
trädindividerna och lärde känna vart och
etts karaktär och behov av ans och vård".
Träden framstår här som personligheter,
något som återkommer i andra berättelser.

Träd och tvister

Träd kan ge fart åt drömmarna men också
leda till regelrätta tvister. Hur vi förhåller oss
till naturen och landskapet har varit olika i
olika tider. Att se på natur både som något
att tukta och som en vildhet att bejaka har
en lång förhistoria. Många berättar om vilka
laddningar trädplantering och organisering
av olika trädgårdsrum har och skapar. Hur
ser till exempel trädgårdsplanerarens bild av
en ändamålsenlig och "bra" plats ut i jäm-
förelse med vägplanerarens? Vi har under
projektet också samlat en del mediematerial
och en hel del av det handlar om vad vi kallar
för "träd och tvister". Både det materialet

och frågelistmaterialet visar att en stor del
av diskussionen kring det gröna rummet är
normativ. Får en trädgård eller en plantering
se ut hur som helst?

Återkommande är också de kategorise-
ringar som görs av olika slags träd. Dessa är
emellertid inte alltid desamma och betyder
inte samma sak för alla. En vanlig uppdel-
ning då man beskriver sitt förhållande till
träd är till exempel mellan barr- och lövträd.
Vilka träd man tycker om och inte tycker
om verkar i stor utsträckning bero på var
man vuxit upp. Granar är mörka och dystra,
skymmer horisonten och blir närmast skräm-
mande när de står för många på ett ställe
menar en del. En man bosatt i Skåne skriver
till exempel: "Jag tycker sämst om granskog,
mörk och dyster på något vis". Andra tycker
att granar är trygga och inger lugn, ramar in
och skapar lä.

Samma träd skapar alltså olika känslor och
olika mening beroende på vem som tillfrå-
gas. Andra kategoriseringar är höga och låga
träd, bra och dåliga klätterträd, bruksträd
och prydnadsträd, vackra träd och fula träd.
Genom att läsa frågelistsvaren med olika
"glasögon" framträder nya perspektiv. Ett
sådant är hur betydelsefullt det är att trädens
utseende förändras med årstiderna.

Träd som ting

I många berättelser skildras hur ett träd
planterats för att bli ett minne över en per-
son eller en händelse. Oftast handlar det om
födelse och död, om livets början och dess
slut. Det är tillfällen som närmast kräver nå-
gon form av rituell markering och till vilka
det finns en mängd religiösa och kulturella
symboler och handlingar knutna.

Planteringen av ett träd kan vara en sådan
symbol och ett träd kan fungera som min-
nesmärke. Men även om det planteras som
ett sådant, så måste det inte självklart upp-

fattas som en symbol. I vissa fall är träd ett minerat område med starka värdeaddningar, ibland är ett träd "bara" helt enkelt ett träd, något värdeneutralt. Träd används också i symbolisk betydelse när man talar om rötter och släktträd, om växande och så vidare. En stor del av metaforiken kopplas samman med människor vilket gör träd till ytterst lämpliga minnesmärken över nära och kära. Utifrån träd kan människor berätta om såväl dåtid som nutid och framtid.

I svaren finns många berättelser om föremål tillverkade av trä och den betydelse berättaren tillmäter dem. Det är föremål gjorda av en speciell person, av ett speciellt träd eller av ett speciellt träslag. "För många år sedan fick jag en ordförandeklubba i present" skriver en man och fortsätter: "Ordförande i byggnadsnämnden hade själv svarvat skافتet av virke från en björk och klubban av gullregnsträd, som båda vuxit på hans föräldragård vid stranden av Torne älv. Det är den särklassigt finaste gåva jag någonsin fått."

Flera berättelser handlar om föremål som tillverkats av ett visst träd som man tvingats fälla och det är påtagligt hur känslomässigt betydelsefulla dessa föremål är. Föremålen bär på en mening bortom sin funktion: en skål är inte bara en skål utan en skål gjord av ett träd till vilket minnen och upplevelser är knutna. I och genom föremålet lever trädet vidare och skapar tillhörighet och mening.

Slutord

Det vi som kulturforskare betonar inom detta vida fält är bruket av träd, hur de fungerar i vardagen och hur detta illustreras i materialet. Det är uppenbart att träd är symboliskt laddade. Träd väcker många känslor och sänder många budskap. Runt om dem pågår ständiga diskussioner om deras roll, betydelse och mening. Det innebär att samtidigt som dokumentationen handlat om människors förhållande till träd, har träden och berättelserna om dem också fungerat som instrument för analys av kulturella processer.

En gammal alm lever vidare som skulptur och parksoffa.
Foto: Olof Hall

Abstract

Trees are present in the everyday life of most people, as eye-catchers, meeting points, obstacles, etc... Memories of people, events, and actions are also often connected to

specific trees. But the same tree may acquire a range of different meanings, depending on personal experience. Adopting an analytical cultural perspective, *Thinking Trees: An Ethnological Study*

of *Narratives About the Meaning of Trees* focuses on the symbolic meaning of trees and the way people relate to them.

Om författarna

Charlotte Hagström är fil dr i etnologi. Hon är verksam som forskare och lärare vid Etnologiska institutionen vid Lunds universitet och som arkivarie vid Folklivsarkivet.

Carina Sjöholm är fil dr i etnologi. Hon arbetar som forskare och lärare vid Etnologiska institutionen och Institutionen för Service Management, Lunds universitet.

Frågelistan LUF 218 Träd finns att ladda ner från Folklivsarkivets hemsida: [HYPERLINK "http://etnhum.etn.lu.se/arkiv"](http://etnhum.etn.lu.se/arkiv) <http://etnhum.etn.lu.se/arkiv> Klicka på knappen Dokumentation.

E-post: [HYPERLINK "mailto:charlotte.hagstrom@etn.lu.se"](mailto:charlotte.hagstrom@etn.lu.se) charlotte.hagstrom@etn.lu.se, [HYPERLINK "mailto:carina.sjoholm@msm.lu.se"](mailto:carina.sjoholm@msm.lu.se) carina.sjoholm@msm.lu.se
Postadress : Folklivsarkivet,
Finnegatan 8, 223 62 Lund

Rapporten Tankar om träd. En etnologisk studie av människors berättelser om träds betydelser kan beställas från Folklivsarkivet för 100 kr inkl porto.

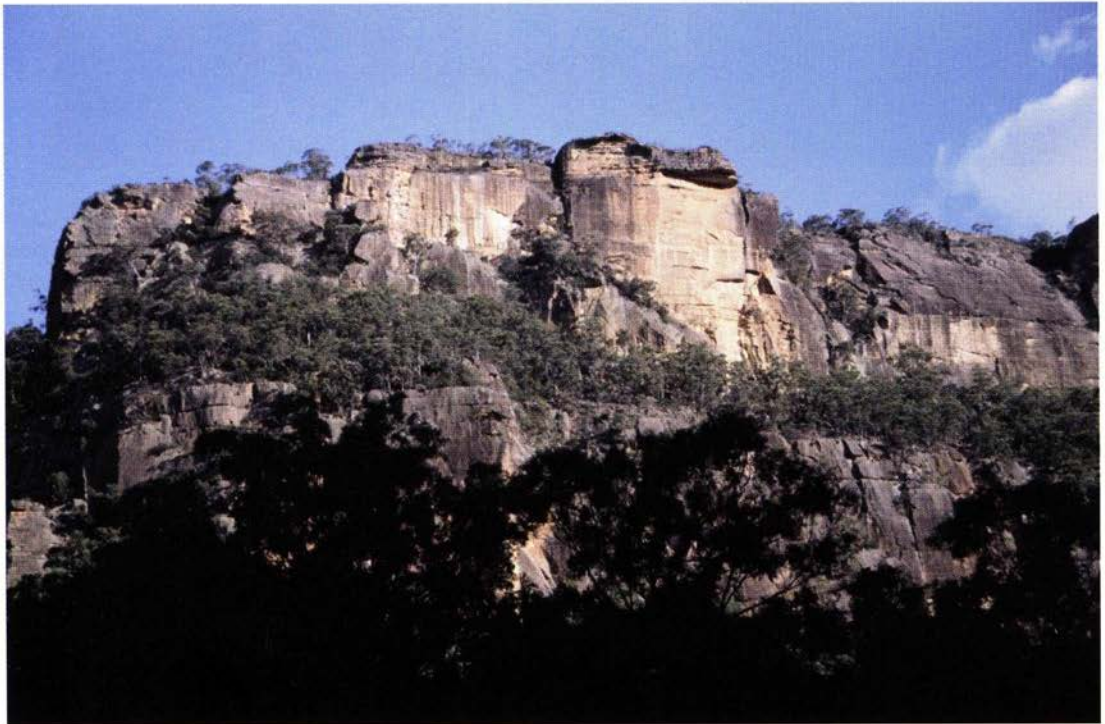

Wollemia det levande fossilet - nu på marknaden

Text & foto: Vivi Vajda & Stephen McLoughlin

Denna artikel publicerades ursprungligen i Svensk Botanisk Tidskrift 99:6 (2005).

Upptäckten av barrträdet wollemia i en ravin i sydöstra Australien för tio år sedan har inneburit att vi fått svar på många gåtor om detta släkte från dinosauriernas tid. Vivi Vajda och Stephen McLoughlin berättar om upptäckten och om en mycket gammal växtfamilj som för länge sedan fanns även inom det nuvarande Sveriges gränser och som kanske snart åter kommer att lanseras i landet, nu som julgran!

Figur 1. Wollemiatriädet upptäcktes bland branta sandstensklippor i Wollemi National Park så sent som 1994.

Wollemia nobilis was discovered among steep sandstone cliffs in Wollemi National Park in 1994.

Nu är det över tio år sedan trädet med det klingande namnet wollemia upptäcktes. Det faktum att ett 35 meter högt träd, tillhörande en över 90 miljoner år gammal utvecklingslinje hade kunnat undgå upptäckt under så lång tid, fångade naturligtvis både forskares och allmänhetens intresse, speciellt eftersom det påträffades nära mångmiljonstaden Sydney i Australien. Massmedia rapporterade över hela världen om upptäckten "av ett träd från dinosauriernas tid" och en strikt kontroll infördes som ytterligare stegrade mystiken kring det nyupptäckta trädet. Allmänheten hindrades från att beträda dess enda växtplats – en liten lund bestående av några dussin individer i en fuktig ravind omgiven av skrovliga sandstensklippor i Wollemi National Park, tjugo mil nordväst om Sydney

Figur 2. Systersläkten till *Wollemia* är *Araucaria* och *Agathis*. Till vänster en glänta med *Araucaria columnaris* och *A. muelleri* (lilla bilden) på Nya Kaledonien. Till höger queenslandkauri *Agathis robusta* med breda blad (lilla bilden) från nordöstra Australien.

Sister genera to *Wollemia* are *Araucaria* and *Agathis*. To the left is a grove of *Araucaria columnaris* and *A. muelleri* (inset) on New Caledonia. To the right is a tree of *Agathis robusta* from northeastern Australia.

(figur 1). Trädet har under årtiondet som följt efter upptäckten utgjort ett hett forskningsområde inom botanik och naturvård. Nu har det också blivit dags att introducera det på den hortikulturella marknaden.

Upptäckt, namn och familj. Vad vet vi då om wollemia idag? Trädet fick sitt vetenskapliga namn, *Wollemia nobilis*, då det formellt beskrevs i en artikel av Jones m.fl. (1995).

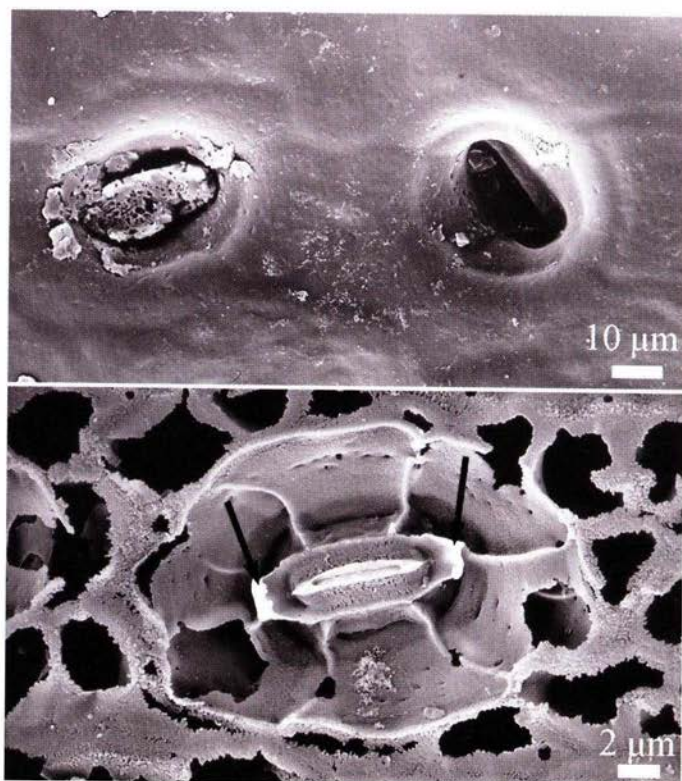
Arten fick släktnamnet *Wollemia* efter nationalparken där den upptäcktes, vilket betyder "se upp, håll utkik" på aboriginernas språk. Artnamnet *nobilis* syftar på dess ståtliga hållning samtidigt som det är en hyllning till dess upptäckare, David Noble, en ung naturvårdare med bergsklättring som fritidsintresse. David upptäckte trädet av en tillfällighet då han var ute och klättrade i raviner i en avlägsen del av naturreservatet (figur 1). Han lade märke till en liten dunge med stora men annorlunda träd och eftersom han hade bråttom stoppade han bara ner några grenar i sin ryggsäck utan någon mer ingående studie innan han fortsatte sin tur. Några veckor senare kom han ihåg att visa upp växtdelarna för sin kollega, Wyn Jones, skogsvårdare vid New South Wales nationalpark och viltvårdsservice. Vid det laget hade kvistarna torkat och skrumpnat ihop och Wyn gissade att bladen antingen tillhörde en kottepalm eller en trädormbunke. Det var då David förklarade att kvistarna satt på ett 35 meter högt träd! En månad senare gick de tillsammans tillbaka till ravinen och samlade färsk skott, bark, kottar och frön. Det nya materialet visade mycket riktigt att de hade upptäckt en ny art som tillhörde en mycket gammal växtfamilj.

Trädet fördes till *Wollemia*, ett monotypiskt (dvs. med bara en art) släkte i familjen araukariaväxter *Araucariaceae*. Endast ytterligare två nu levande släkter finns i samma familj, nämligen *Araucaria* och *Agathis* (figur 2). *Araucaria* har en nutida geografisk utbredning i södra Sydamerika, Australien, Nya Guinea samt Nya Kaledonien där släktet är som artrikast. *Araucaria* har namnet efter provinsen Arauco i Chile och innefattar bl.a. brödgran *A. Araucana* som växer naturligt i Anderna och fått namnet efter ursprungsbefolkningen Araucanerna. Frukterna från brödgranen var basen i araucanernas kost-

hållning under flera århundraden. I Australien är *A. Cunninghamii* och *A. bidswillii* viktiga virkesträd. *Agathis* inkluderar bland annat queenslandkauri *A. robusta*, som har en omfattande utbredning i nordöstra Australien, Sydostasiens övärld, Nya Zeeland, Nya Kaledonien och Fiji. Araukarieväxterna är väl representerade som fossil, vilket gjort att paleobotaniker har kunnat tolka deras evolution och forna geografiska utbredningsmönster. Trots att familjen idag endast finns på södra halvklotet, avslöjar fossilen en helt annan historia. Det visar sig att familjen fanns över hela världen under krittiden för 65–145 miljoner år sedan. Den äldsta förekomsten går så långt tillbaka i tiden som 200 miljoner år, fossilt pollen har hittats i så gamla grönländska bergarter (Kershaw & Wagstaff 2001).

Figur 3. Fossilt pollenkorn av *Araucaria* från krittiden (130 miljoner år sedan), funnet på 1224 meters djup i borrkärna vid Höllviken i Skåne. *Fossilized pollen grain of Araucaria found in Skåne and dated to the Cretaceous period.*

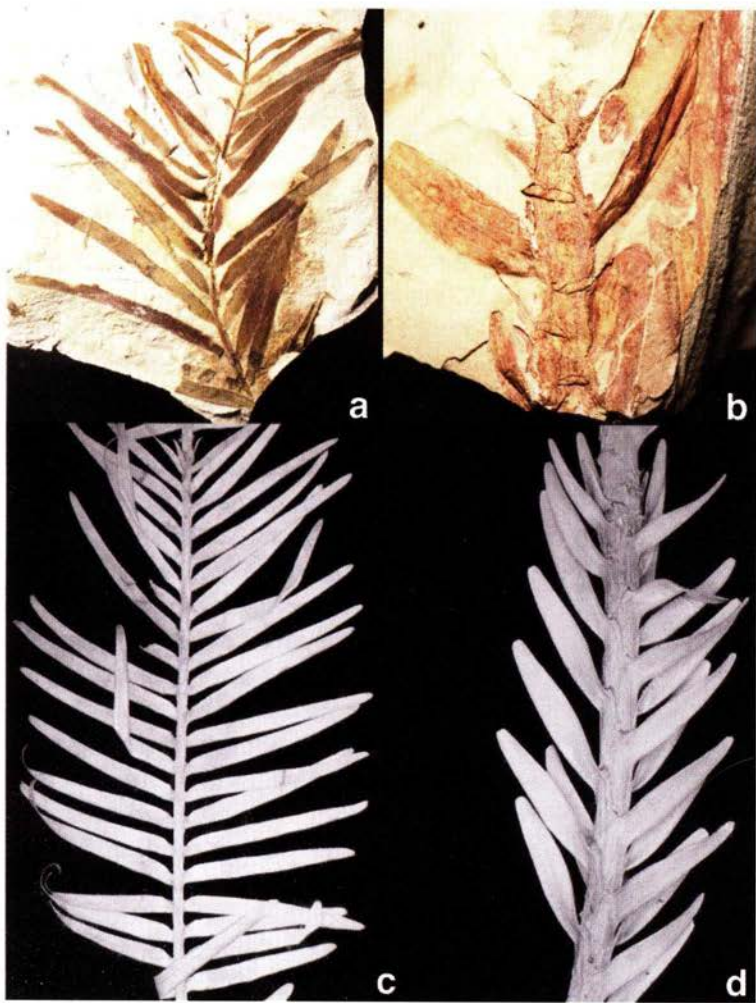

Figur 4. Klyvöppningar hos wollemia. Utsidan av kutikulan (ovan) visar vaxpluggen som fyller klyvöppningen – ett typiskt drag hos arter inom familjen araukariaväxter. Den nedre bilden visar insidan av klyvöppningen. De små korta kutikulautskotten (vid pilarna) är specifika för släktet *Wollemia* och visar sig vara en övergångsform mellan *Agathis* och *Araucaria*.
Stomata in Wollemia nobilis.

Även i Sverige växte *Araucaria* och bland annat återfinns fossilt pollen i skånska bergarter från jura och krita (figur 3). På grund av kontinentalförskjutningen låg Sverige då längre söderut än idag, ungefär på samma breddgrad som dagens medelhavsländer. Klimatet var varmare och det fanns till exempel inga isar vid polerna under krittiden. Det var alltså mycket varmare än i dagens Sverige och växtligheten var därefter. Förutom *Araucaria* finner man i den skånska berggrunden fossilt pollen från kottepalmer, ginkgo, samt sporer av trädormbunkar som idag bara finns i Sydostasiens regnskogar (Vajda 2001). Dessa bergarter blev tillgängliga då man i mitten av 1950-talet borrhade över tusen meter ner i den skånska berggrunden i jakten på olja. Någon olja hittade man inte den gången men däremot ett fantastiskt

arkiv över den forna växtligheten.

Under de senaste tio åren har en intensiv forskning fokuserats på det fylogenetiska släktskapet mellan wollemia och de andra medlemmarna i familjen. Till dags dato står det ännu inte klart ifall *Wollemia* är närmast besläktad med *Araucaria* eller med *Agathis*. Molekylära undersökningar av dessa släkter visar på olika släktband beroende på vilken genetisk markör man använder (Codrington m.fl. under tryckning). På samma sätt är vissa morfologiska drag hos *Wollemia* gemensamma med *Araucaria* (t.ex. taggiga kottar och grov bark), medan andra karakterer istället pekar på ett närmare släktskap med *Agathis* (t.ex. frönas spridningssätt). En annan användbar egenskap för att skilja medlemmar i denna familj åt är morfologin hos klyvöppningarna, och återigen visar det

Figur 5. Hundra miljoner år gamla fossil och modernt herbariematerial av *Wollemia* - (a, b) fossil från nordöstra Australien och motsvarande kvist av en ung wollemiaplanta (c), respektive ett fullvuxet träd (d).
Fossilized (a, b) and modern (c, d) twigs of Wollemia.

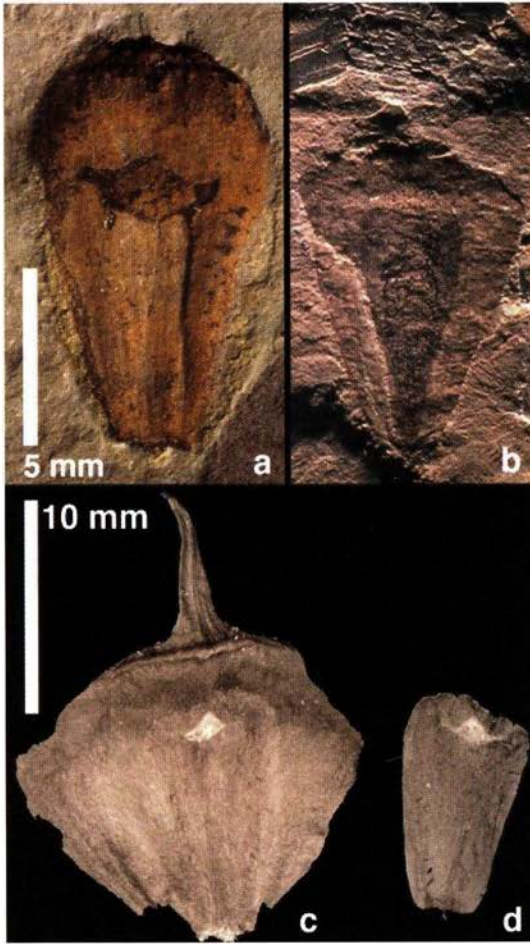
sig att *Wollemia* utgör en länk mellan *Agathis* och *Araucaria* (figur 4). Framtida forskning kommer utan tvekan att reda ut dessa frågeställningar.

Ekologi och bevarande
 av wollemia som ett livskraftigt inslag i naturen har varit ett hett forskningsområde under de senaste åren. Man har kartlagt wollemians ekologiska krav och vilka sjukdomar den är mest mottaglig för. Försök med unga plantor har visat att de är extremt känsliga

för angrepp av patogena mikroorganismer som *Botryosphaeria* och *Phytophthora cinnamomi* (Bullock m.fl. 2000).

Wollemian är mycket sällsynt och man känner bara till tre små skogsdungar där den förekommer naturligt, antagligen beroende på de mycket speciella krav trädet har. Den föredrar framför allt skuggiga, ständigt fuktiga regnskogsfickor och dess krona sticker upp högt ovanför övriga regnskogsträd (Offord 1996). Trots att man finner många ungpantor där den växer, vet man ännu inte

Figur 6. 120 miljoner år gamla fossil av *Wollemia* från sydöstra Australien representerade av kottefjäll (a) och frö (b). Nutida material från Wollemi National Park av kottefjäll (c) och frö (d).
120 million year old fossils of Wollemia from southeastern Australia (a: seed scale, b: seed) and the corresponding modern structures (c, d).

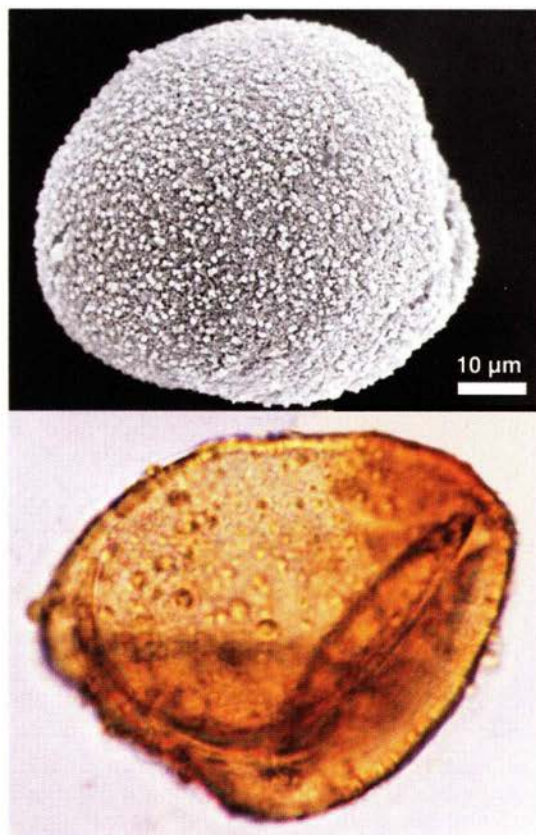
hur många av dem som faktiskt överlever till fullvuxna träd. Molekylära studier visar att det inte finns någon genetisk variation inom gruppen, vilket pekar på att de alla tillhör en enda klon (Millberg 2004). Till skillnad från andra araukariéväxter uppvisar wollemia ett ganska speciellt tillväxtsätt. Yngre stammar växer nämligen ut från basen av trädet. Efter som de yngre stammarna i ett senare skede ofta ersätter den ursprungliga stammen, kan man inte räkna antalet årsringar och dra några säkra slutsatser om hur gammalt ett träd är. Man har dock uppskattat att ett träd kan bli upp till tusen år gammalt. Annan forskning har inriktat sig på wollemiatriadets biokemi (Brophy m.fl. 2000). En sådan studie har avslöjat att svampar framställer toxiner mellan trädets celler som försvar mot sjukdomsalstrande mikroorganismer (Strobel m.fl. 1997). Ett av dessa ämnen, paclitaxel, bildas bland annat i trädets blad och säljs under namnet Taxol som en viktig substans vid cancerbekämpning. Denna forskning är naturligtvis ännu i sin linda, och vi vet ännu för lite om vilken biokemisk potential som wollemian, liksom många andra regnskogsväxter, har.

Inom geologin har upptäckten av wollemia hjälpt till att lösa många paleobotaniska frågeställningar och fossilen har i sin tur avslöjat mycket om växtens uråldriga historia. Samtidigt som wollemiatriadet upptäcktes nära Sydney 1994, publicerades en artikel om ett flertal 100 miljoner år gamla fossila blad och kottar (McLoughlin m.fl. 1995). Fossilen upptäcktes i samband med utgrävningar av ett opalfält i västra Queensland, 200 mil längre norrut. Fynden bestod av två huvudtyper av skott. Den ena typen bestod av slanka skott med långa, smala, motsatta blad vilka satt i rader (figur 5a), medan den andra typen utgjordes av kraftigare skott med breda, korta, spiralställda blad (figur 5b). Fastän

författarna var frestade att beskriva dessa två former som tillhörande två skilda släkten, noterade de att där även fanns mellanformer vilket pekade på att skotten tillhörde en och samma växt (McLoughlin m.fl. 1995). Ett år senare, då kunskapen om den nyligen upptäckta wollemian blev allmänt känd, stod det klart att växten överensstämde med de nyss beskrivna fossilen. De slanka fossila skotten med långa och motsatta blad motsvarade skotten från unga wollemiaplantor (figur 5c), medan fossilen med de mer robusta skotten matchade dem hos det fullvuxna trädet (figur 5d). Med andra ord, de olika fossilen tillhörde samma art (Chambers m.fl. 1998). Även de fossila frön och kottefjäll som hittats tillsammans med de fossila bladen överensstämde med utseendet hos moderna exemplar (figur 6). Många fler fossil av wollemia har senare upptäckts i samband med utgrävningar av dinosauriefossil i västra Queensland.

En annan gåta

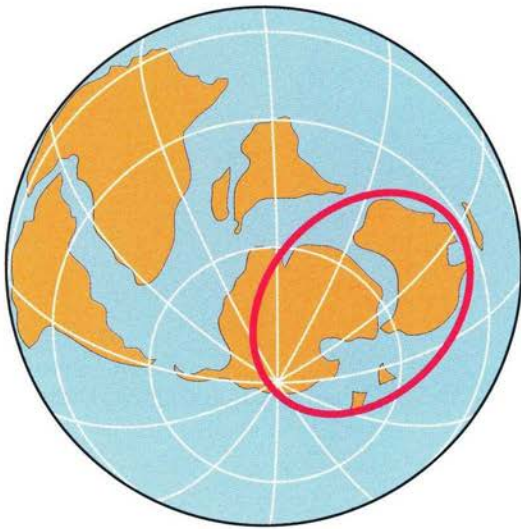
som har gäckat paleobotaniker löstes med hjälp av studier av wollemiatrådets pollen. Fossila pollen av *Wollemia* liknar dem hos *Araucaria*, med skillnaden att de förstnämnda har en kornig yta (figur 7). Sådana pollen har varit kända sedan 1965 och fick då namnet *Dilwynites*. Man kunde inte finna någon levande växt som hade pollen med samma mönster som *Dilwynites*, trots att denna pollentyp var välkänd från upp till 90 miljoner år gamla sedimentära bergarter från Australien, Nya Zeeland och Antarktis. Växten som producerade *Dilwynites* antogs vara utdöd. När man senare studerade pollen från det nyupptäckta wollemiatrådet visade det sig ha pollenkorn som matchade *Dilwynites* perfekt (Macphail m.fl. 1995). Eftersom pollenkorn är mycket mer spridda och motståndskraftiga än andra växtdelar, bildar de

Figur 7. Elektronmikroskopiskt fotografi av ett nutida wollemiapollenkorn visar en finkornig yta (överst), i jämförelse med ett 65 miljoner år gammalt, fossilt pollenkorn (*Dilwynites*) från Nya Zeeland (nederst).

Pollen grains of modern Wollemia (above) and fossilized Dilwynites (below).

oftare fossil och utgör det kanske det bästa verktyget för att förstå arters utbredning genom tiderna. De äldsta fossila kvistarna och kottarna av *Wollemia* finner man i australiensiska sediment som avsattes under tidig krita, för ungefär 120 miljoner år sedan. I slutet av krita hade *Wollemia* nått Nya Zeeland (figur 8). Detta är inte särskilt förvånande eftersom oceanbottenspridningen inte helt hade öppnat upp Tasmanska havet mellan Australien och Nya Zeeland förrän för ungefär 70

Figur 8. Paleogeografisk rekonstruktion över sydpolsregionen som den såg ut för ungefär 70 miljoner år sedan. Den röda ringen visar utbredningen av *Wollemia* baserat på förekomsten av fossilt *Dilwynites*-pollen.

Map of the south polar region ca 70 million years ago. Within the red circle fossilized Dilwynites pollen has been found.

miljoner år sedan, varför avståndet mellan landmassorna var mycket mindre än idag. Pollenstudier från Nya Zeeland visar att *Wollemia*, tillsammans med många andra växter, drabbades av en kortvarig tillbakagång vid det massutdöende som inträffade för 65 miljoner år sedan vid gränsen mellan krita och tertiär, men att den snabbt återtog sin plats i den tempererade skog den levde i. *Dilwynites* var som vanligast under paleocen och eocen (65–34 miljoner år sedan) då det var relativt varmt. Förekomsten av *Dilwynites* i sediment från Antarktis bevisar att *Wollemia* koloniserade kontinenten under den period då Antarktis var fritt från is och snö. *Dilwynites* förekommer mer eller mindre sparsamt i sedimenten fram till för två miljoner år sedan och därefter syns inte ett spår av *Dilwynites*-pollen i sedimenten – tills upptäckten av det moderna wollemiaträdet.

Wollemia har överlevt,

gömd i trånga sandstensraviner tack vare de ständigt fuktiga förhållandena i dessa miljöer. Dessa förhållanden passar både växten och den svamp som lever i samspel med rötterna. Trädet är direkt beroende av mykorrhiza för sin näringsförsörjning i den näringsfattiga australiensiska jorden (McGee m.fl. 1999). Trädet är relativt väl skyddat från större bränder i de fuktiga ravinerna. Dess speciella tillväxtsätt, där nya stammar växer upp från basen, hjälper antagligen wollemian att överleva mindre skogsbränder. Dock hjälper det föga vid de stora intensiva skogsbränder som med jämna mellanrum ödelägger de eukalyptusdominerade skogarna som täcker större delen av landskapet. Allt eftersom Australien förflyttat sig norrut in i den arida klimatzonen har landskapet blivit allt torrare och skogsbränderna har blivit allt vanligare och mer omfattande. Trogen är det just dessa faktorer som bidragit till wollemians successiva nedgång på den australiensiska kontinenten.

Det ekonomiska värdet

av upptäckten gick snart upp för den botaniska trädgårdens ledning i Sydney. Man planterade exemplar i krukor och tog dem på en nationell uppvisningstur till botaniska trädgårdar över hela Australien. Plantorna blev ibland placerade bakom höga säkerhetsstängsel för att skydda dem från entusiastiska växtsamlare (figur 9). Man tog licens på försäljningen av trädet genom att bilda "Wollemi Australia", ett kommersiellt "joint venture"-bolag som kontrollerar både förökningen av växten och den internationella försäljningen. Man har använt sig av kloning för att få fram tusentals unga plantor som nu bara väntar på att distribueras. Med en tillräckligt framgångsrik marknadsföring kommer kanske wollemian – från att ha varit en

av de mest sällsynta växterna på jorden – att bli ett av de vanligaste och mest vittspridda barrträden. Det är troligt att wollemia under en snar framtid kommer att bli ett vanligt prydnadsträd i tempererade och subtropiska regioner över hela jorden. Dock kommer inte trädet att lämpa sig för alla trädgårdar. När allt kommer omkring kan ju inte alla trädgårdar hysa ett träd som kan bli 35 meter högt, med en stam på över en meter i diameter, kottar stora som tennisbollar och som istället för att tappa löv tappar hela grenar.

Trots alla detaljerade morfologiska, ekologiska och ekonomiska studier har wollemian kanske haft allra störst betydelse genom att öka allmänhetens intresse för naturvetenskap. Det var det första, förmodat utdöda barrträdet som hittats sedan upptäckten av kinesisk sekvoja *Metasequoia glyptostroboides* i Kina 1946. Detta har visat att det fortfarande finns mycket att lära om vår natur och att det faktiskt kan finnas även mycket storväxta arter kvar att upptäcka. Detta besannades ännu en gång då ett annat barrträd, *Xanthocyparis vietnamensis* (vietnamesisk guldcypress), upptäcktes i Vietnam år 2001 (Farjon m.fl. 2002).

Massmedias bevakning av dessa upptäckter har ökat intresset för sällsynta, utrotningshotade arter på vår jord. I Australien har man grundat en förening för wollemiaträdets bevarande (Wollemi Pine Conservation Club) för att säkra artens framtid. Dessutom kommer royalty från försäljningen av wollemiaplantor för många år framåt att gå till bevarandet av wollemiaträdet och andra utrotningshotade arter.

Den kommersiella distributionen av träden startade i Australien i april 2006. Under sommaren 2007 donerades wollemiaträd till Bergianska trädgården i Stockholm och till Botaniska trädgården i Uppsala då Australiens biträdande utrikesminister, Greg Hunt, personligen överlämnade dem.

Figur 9. Ett ungt exemplar av wollemia i Sydneys botaniska trädgård, fängslad i en stålbur för sin egen säkerhet.

A young Wollemia tree in the botanical garden in Sydney is protected by a steel cage.

Fakta:

Ett svenskt namn behövs eftersom trädet med all sannolikhet inom kort kommer att dyka upp som ett australiensiskt alternativ till julgran på den svenska marknaden. På engelska heter den Wollemi Pine och en direkt översättning skulle bli wollemiatall, ett namn som redan cirkulerat i svensk press och på internetsidor. Namnet är dock mindre lämpligt då tallar oftast hänförs till släktet *Pinus*. På samma sätt används namnet gran på växter i släktena *Picea* och *Abies* (Aldén m.fl. 1998). Granar och tallar tillhör växtfamiljen *Pinaceae* medan *Wollemia*, liksom *Agathis* och *Araucaria*, tillhör *Araucariaceae*. *Agathis* kallas för kauri medan *Araucaria*-arterna olyckligtvis också kallas för granar. Engstrand (1995) skrev om *Wollemia* och dess biologi och använde släktnamnet även i icke latiniserad form. Vi vill här kort och gott föreslå att wollemia används som svenskt namn, ett namn som säger en del om trädets ursprung, naturliga ståndort och är lätt att uttala på svenska.

Vivi Vajda är paleontolog med paleopalynologi (studiet av fossila pollen och sporer) som forskningsområde.

Adress: Centrum för GeoBiosfärvetenskap, Avd. för berggrundsgeologi, Lunds universitet, Sölvegatan 12, 223 62 Lund
E-post: vivi.vajda@geol.lu.se

Stephen McLoughlin är paleontolog och intendent i paleobotanik vid Naturhistoriska riksmuséet i Stockholm
E-post: Steve.Mcloughlin@nrm.se

Citerad litteratur

Aldén, B., Engstrand, L., Iwars-son, M. m.fl. 1998. *Kulturväxtlexikon*. – Natur och Kultur/LTs förlag.

Brophy, J., Goldsack, R. J.,

Wu, M. Z. m.fl. 2000. *The steam volatile oil of Wollemia nobilis and its comparison with other members of the Araucariaceae (Agathis and Araucaria)*. – Biochem. Syst. Ecol. 28: 563–578.

Bullock, S., Summerell, B. A. &

Gunn, L. V. 2000. *Pathogens of the Wollemi Pine, Wollemia nobilis*. – Australasian Plant Pathol. 29: 211–214.

Chambers, T. C., Drinnan, A. N. & McLoughlin, S. 1998. *Some morphological features of Wollemi pine (Wollemia nobilis: Araucariaceae) and their comparison to Cretaceous plant fossils*. – Int. J. Plant Sci. 159: 160–171.

Codrington, T.A., Scott, L.J.,

Scott, K.D. m.fl. (under tryckning). *Unresolved phylogenetic position of Wollemia, Araucaria and Agathis*. – I: Bielecki, R. (red.), Proceedings of the IDS Araucariaceae Symposium, Auckland.

Engstrand, L. 1995. *Wollemia – en australisk sensation*. – Lustgården.

Farjon, A., Hiep, N. T., Harder,

D. K. m.fl. 2002. *A new genus and species in the Cupressaceae (Coniferales) from northern Vietnam, Xanthocyparis vietnamensis*. – Novon 12: 179–189.

Jones, W. G., Hill, K. D. & Allen,

J. M. 1995. *Wollemia nobilis, a new living Australian genus and species in the Araucariaceae*. – Telopea 6: 173–176.

Kershaw, P. & Wagstaff, B. 2001.

The southern conifer family Araucariaceae: history, status, and value

for palaeoenvironmental reconstruction. – Annu. Rev. Ecol. Syst. 32: 397–414.

Millberg, P. 2004. *Wollemitallen: minimalistiskt världsrekord hos levande fossil*. Fauna & Flora 99 (2), 45–47.

Macphail, M., Hill, K., Partridge,

A. m.fl. 1995. *Wollemi Pine – old pollen records for a newly discovered genus of gymnosperm*. – Geol. Today 11: 48–49.

McGee, P.A., Bullock, S. & Summerell, B. A. 1999. *Structure of mycorrhizae of the Wollemi pine (Wollemia nobilis) and related Araucariaceae*. – Aust. J. Bot. 47: 85–95.

McLoughlin, S., Drinnan, A. N. & Rozefelds, A. C. 1995. *The Cenomanian flora of the Winton Formation, Eromanga Basin, Queensland, Australia*. – Mem. Queensland Mus. 38: 273–313.

Offord, C. 1996. *Conserving the Wollemi Pine: an integrated approach*. – Danthonia 5: 12–14.

Strobel, G. A., Hess, W. M., Li, J.-Y. m.fl. 1997. *Pestalotiopsis guenpinii, a taxol-producing endophyte of the Wollemi Pine, Wollemia nobilis*. – Aust. J. Bot. 45: 1073–1082.

Vajda, V. 2001. *Aalenian to Cenomanian palynofloras of SW Scania, Sweden*. – Acta Paleontol. Polon. 46: 403–426.

Vajda, V. & McLoughlin, S. 2005. *Upptäckten av ett levande fossil – wollemia. [Discovery of a living fossil – Wollemi Pine.]* – Svensk Bot. Tidskr. 99: 295–302. Uppsala. ISSN 0039-646X.

Blomsterfrämjanet har skötselråd på <http://www.newdesk.se/press-room/blomsterframjandet/document/view/555>

Abstract

Some ten years after the discovery of the 35m tall Wollemi Pine *Wollemia nobilis*, just 200 km northwest of Sydney, Australia, around 35 research papers have been published on this majestic tree. The discovery of the tree has helped resolve the identity of many enigmatic Australasian fossils and has elucidated the differentiation and distribution of the genus through the late Mesozoic and Cenozoic. Recent research has also focused on the anatomy, biochemistry, mycorrhizal associations, pathology, molecular systematics and conservation of this rare and endangered tree. In the decade since its discovery, large numbers of the plants have been raised by tissue culture. Since the official launch of the Wollemi Pine on April 1st, 2006, these plants are now available for purchase world-wide. For commercial distributors see the following web address (although be aware that these trees may not survive outdoors in the Swedish winter)- http://www.wollemi-pine.com/news/global_launch.php# The proceeds from sales of the plant are intended to support conservation of other rare and endangered plants.

Marabouparken

Text och bild: Klaus Stritzke

Parken vid Marabou chokladfabrik i Sundbyberg besöktes av medlemmar i föreningen under ledning av Klaus Stritzke. Parken, vars framtid är osäker, har en intressant historia som Klaus Stritzke här berättar.

I början av september besökte medlemmar i föreningen den park som anlagts vid chokladfabriken Marabou i Sundbyberg. Företaget grundades av Henning Throne Holst, ägare till systerföretaget Freia i Oslo.

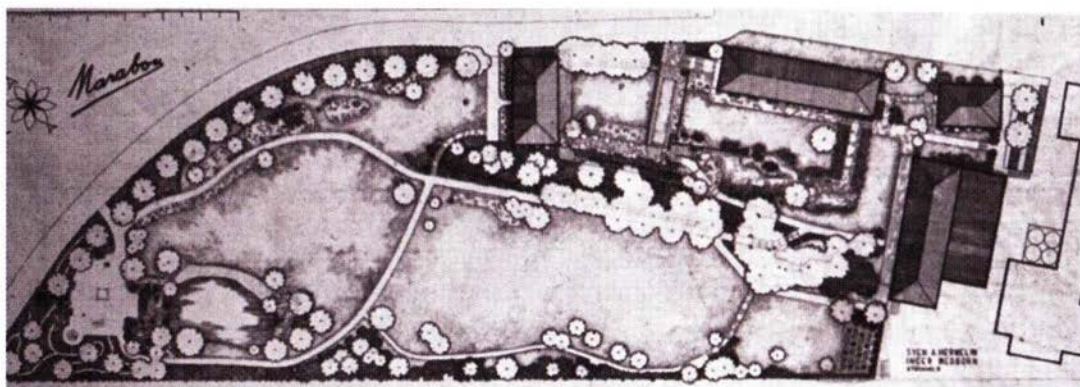
Marabou blev ett framgångsrikt företag som så småningom även kom att äga Findus i Bjuv. Framgången var ett resultat av en god företagsledning men även av den höga kvaliteten på de produkter som erbjöds marknaden till attraktiva priser. En ständigt ökad mekanisering gjorde att produktiviteten var hög. Likaså var de anställdas arbetsförmåga och arbetsvilja stor.

God miljö, god hälsa

Generellt förde industrialiseringen med sig att arbetare och deras familjer flyttade till industrierna på orter som erbjöd dem trångboddhet och dåliga miljöer. Över hela Europa krävde insiktsfulla läkare en förändring av denna situation. I reseberättelsen från Tjeckien - Österrike, i denna Lustgården, nämner jag Türkenschantzenpark i Wien, som skapades i slutet av 1800-talet efter en förenad läkarkårs krav på bättre boendemiljö för de trångbodda arbetarfamiljerna. I Tyskland övertygade läkaren doktor Schreber vid samma tid stadsbyggnadskontoret i Leipzig att tillhandahålla friområden till samma

Det djupa parkrummet med barnbadet i fonden, 2006.

Plan från 1950-talet med kontorsbyggnaderna till höger, laboratoriet i planens mitt och barnbadet med trädgårdshuset, lekplatsen och leklabyrinten till vänster.

arbetargrupp för odling av egna grönsaker - men framförallt för vistelse i friska luften - i samordnade "Schrebergårten", som är eller har blivit dagens kolonilotter.

Insikten att god hälsa förbättrade produktiviteten spred sig till ledarna för de stora industrierna. De mest framgångsrika företagen planerade därför omfattande interna förbättringar av miljön både i fabrikerna och i arbetarnas boendemiljö. Vid sekelskiftet 1899-1900 byggde de största företagen egna skolor, sjukhus, ålderdomshem, arbetarbostäder med små trädgårdar, sportan-

läggningar, barndaghem, affärer mm. I en av Tysklands största industrier fanns t.o.m. egna, värdebeständiga pengar under inflationsåren.

På universitet och högskolor spred stadsplanerare och arkitekter de moderna idéerna om industrianläggningar med tillhörande sociala grönytor.

Förebilder

Redan under sin studietid i Köstritz, Tyskland, hade Sven Hermelin som studielitteratur köpt böcker med omfattande texter och

Slänten framför matsalen 1946.

planer över parkanläggningar vid fabriker för att främja arbetarnas hälsa. I Hermann Koenigs "Gartensozialismus" från 1919 (inköpt av Hermelin för 112.119.800.000 Reichsmark) hittar man beskrivningar över den fabriksegna arbetar- och tjänstemannaparken. Här finns även förslag på väl tilltagna gräsytor för både vila och lek i sol och ren luft, promenadstigar, sittplatser, exempel på plantering av blomsterrabatter, örtagårdar, frukt- och grönsaksträdgårdar. Som viktigaste del i en industripark nämns kindergarten med spelytor, lekredskap och barnbad för de kvinnliga arbetarnas barn.

Chokladfabriken Cadbury

År 1935 skrev Sven Hermelin en artikel om en resa han gjort året innan med Dendrologföreningen till England (Lustgården 1935). Där besökte de chokladfabriken Cadbury i Bournville. Denna fabrik var då en av de industrier där företagsledningen insett fördelen med det moderna synsättet och skapat en för personalen stimulerande utemiljö i anslutning till fabriken. Där fanns sittplatser och blomsteranläggningar, som skulle ge vila och skönhetsupplevelser, samt gräsplaner för

olika idrottsaktiviteter. Utifrån parken kring chokladfabriken hade en trädgårdsstad vuxit upp, där egnahemsträdgårdar stimulerade ägarna till utevistelse och skönhetstänkande.

Tidskriften Affärsekonomi tar upp frågan kring fabriksnära grönytors hälsosammare arbetsmiljö år 1937. De hade Sven Hermelins artikel som underlag och hänvisar till erfarenheter från USA, Tyskland och England.

Chokladfabrikerna Freia och Marabou

Som modern företagsledare läste Henning Throne Holst sannolikt Sven Hermelins artikel eftersom han själv besökte Bournville efter artikelns publicering. Han hade ambitionen att skapa en vacker miljö även för Marabous anställda efter att en ny matsal byggts och en park anlagts hos Freia i Norge. Freias matsal hade stora fönster mot trädgården där matgästerna blickade ut på en fontän med en figur utförd av Gustav Vigeland.

Antagligen förstod han att Sven Hermelin var en lämplig yrkesman för att skapa en liknande anläggning vid Maraboufabriken. Sven Hermelin berättade gärna om att han på order av H. Throne Holst gjorde en snabbvisit i Freiaparken i Oslo. Resan skedde med

Rabatter i slutningen
ovanför barnbadet, 1954.

Ovan ses barnbadet med trädgårdshuset
och
nedan badet som flitigt utnyttjades av de anställdas barn.
Bilderna tagna 1954.

ett extratåg, som H. Throne Holst hade ordnat. Tåget bestod av lok och en vagn, med Sven Hermelin som enda passagerare.

Utformningen av Marabouparken påverkades starkt av Sven Hermelins medfödda känsla för svensk natur och kultur. Den givna situation han skulle bearbeta var ytorna kring den till fabriken angränsande gamla Sundbybergs gård, som köpts av Marabou. Från början var ambitionen från företagsledningens sida att bevara och bygga om herrgårdsbyggnaden till kontor. Men den bedömdes som alltför liten och fick ersättas av en helt ny kontorsbyggnad.

Däremot kunde miljön kring byggnaden i stor utsträckning bevaras och omformas till den park vi upplever idag. Den högt belägna yta där herrgårdsbyggnaden stått var en säker grund för nya byggnader med skyddade sittplatser i söderläge. Den låglänta, sankna ytan utmed Sävstaån var en lämplig yta för de stora öppna grönytor som behövdes för att förverkliga det rekreativa och sociala målet.

Utsikten från matsalen mot nordväst visar

en närliggande yta för korta raster men även en blick in i ett lockande, delvis dolt, djupt parkrum utmed ett brant berg nedanför den forna herrgårdsbyggnaden.

Det stora långsmala rummet avskärmades mot Sävstaån med en plantering av städsegröna växter. Framför dessa anlades blomsterlistor med namnskyltade perenner och utplanteringsväxter.

Även norr om den mjuka gräsklädda slänten ovanför barnbadet fanns en perennrabatt. Blomsterlisten övergår vid den långsmala gräsyntans slut i en mera omfattande blomsterrabatt runt barnavdelningen som skapades för de barn vars mödrar arbetade i fabriken.

Barnvänlig damm

Barnavdelningen är en lockande vacker anläggning med en damm och ett litet trädgårdshus med regnskydd och barntoiletter (ritat av Artur von Schmalensee). Dammen formades från början med mjuka kanter, öppen och långgrund mot gräsytan i öster. Strandväxter var planterade mot väster och

Slänten omformades flera gånger, senast under 1970-talet av annan arkitekt. Bilden från 1995.

Rationellt att lägga
fiberduk men fel i en
anläggning som borde
vara kulturminnesmärkt.
(2006)

mot söder växte *Rhododendron* och perenner. Framför trädgårdshuset, norr om dammen, fanns övervägande utplanteringsväxter.

Dammen fylldes från början med varmt kylvatten från fabriken, vilket säkert uppskattades av de flitigt badande barnen.

Konst

Den vackra parken fylldes undan för undan med konstverk som enligt min uppfattning är anledningen till att parken bevarats fram till idag. Efter ett generationsskifte i ledningen minskades anslagen för parkens skötsel, slänten framför matsalen planterades med bergtall som idag döljer "Den stora hästen" av skulptören Marino Marini. Sydväst om "Den stora hästen" hade ett bestånd av *Rhododendron* planterats nedanför en hög markant bergkant. Efter utebliven gallring dolde dessa både den vackra bergkanten och skulpturen "Den förlorade sonen" av Leonard Baskin.

Den döljande planteringen mot Sävstaån av städsegröna buskar visade luckor som krävde nyplantering och några träd - björkar, alar och silverpilar nalkades åldersgränsen och ingen ersättningsplantering hade inletts.

Framtida grönyta

Under 1990-talet försökte ett byggföretag överta parken för att använda den som grönyta till en planerad bostadsbebyggelse. Jag gjorde då en värdering av parken i vilken jag även hänvisade till den låglänta gräsyntans stora känslighet på grund av den flytlera som finns direkt under gräsytan. Trots dessa dåliga förutsättningar tålde ytan barnens lek och de anställdas raster. Det slitage som en grönyta intill ett bostadsområde utsätts för är ej tänkbar för denna typ av ömtålig mark. Det var väl detta faktum som visade olämpligheten i att grönytan användes för allmän okontrollerbar användning.

Även hälsoföreningar fanns bland intressenterna. De ville använda gräsytan för grupp gymnastik. Ett rytmiskt stampande av en större gupp skulle äventyra markytans hållfasthet.

På uppdrag av den dåvarande ägaren av Marabou, Kraft Foods, upprättade vi år 1997 ett program för återställning av parken och dess skötsel. En del av arbetet genomfördes innan fabriken, och så småningom även kontoret, flyttades.

Barnbadets mjuka kant byggs om och en steril, hård mur konstrueras.

Idag saknas de fabriks- och kontorsanställda som gav parken det liv som den en gång anlades för. Men parken och konsten finns kvar och istället är det nu besökare, vilka lockas av parkens avskildhet och skönhet, som ger den dess liv. Barnbadet tilldrar sig ett allt större intresse och är ett av Stockholmsområdets finaste. Parken vårdas idag av parkförvaltningen i Sundbybergs stad. De perennarabatter som tidigare hade rationaliserats bort har delvis återställts av förvaltningen.

För några år sedan gjordes ett försök att förklara parken som kulturminne, men Riksantikvarieämbetet avböjde med hänvisning till bristen på ekonomiska resurser. Ämbetets tjänstemän ansåg att Sundbybergsbarnbadets intresse för parken skulle svalna eftersom en kulturminnesförklaring skulle föra över ansvaret från kommunens invånare till staten.

Detta resonemang verkade övertygande för beslutsfattarna. Men ett obefintligt skydd tillåter åtgärder som kanske är försvarbara, men som inte så lätt kan ske i en skyddad anläggning.

De under sent 1960-tal tillkomna planteringarna med bergtall, som döljer hästen,

har, trots ingående motivering och anvisning i skötselprogrammet från 1997, inte ersatts med gräs eller låg vegetation. Marken i ersättningsplanteringarna i den städsegröna skyddsplanteringen mot Sävstaån har försetts med geotextil (till skydd mot ogräs). Som utplanteringsväxter utmed denna skyddsplantering har starka färger ersatt tidigare dämpade färger.

Tydligast visar sig avvikelser från den ursprungliga anläggningen i barnbadet som nu genomgått två förändringar sedan det anlades. Ursprungligen täcktes botten med sand. Senare tillverkade trädgårdsmästaren plattor som han lade på dammbotten. Dessa plattor började för några år sedan vittra sönder och ersattes då med liknande fabriks- tillverkade. Samtidigt göts en kant av betong utmed dammens baksida som förändrade den mjuka övergången från vattenytan till skyddsplanteringen i gränsen mot Sävstaån.

Istället för den tidigare lätt böljande dammkanten med mera utbredd vegetation på båda sidor och en silverpil lyser nu den raka hårda betongbalken nedanför en lika steril långsmal öppen gräsremsa.

Nya hyresgäster

Marabous anläggning i Sundbyberg har fått nya ägare. Kontorslokalerna ägs av ett fastighetsbolag som hyr ut dem till olika företag. Den stora matsalen med Hilding Linnqvists underbara fresk "Komedi och idyll," som täcker en hel fönsterlös vägg hyrs t.ex. av ett taxibolag för deras telefonväxel.

De enda byggnader som inte följde med i försäljningen är laboratoriet och det lilla trädgårdshuset, som Artur von Schmalensee ritat, samt parken med skulpturerna.

En konsthall för nutida konst har etablerats under konsthallschefen Johan Börjesson.

Enligt uppgift har fastighetsbolaget och Krafts Food överlåtit sina ägoandelar i parken och dess konstverk till Sundbybergs kommun under förutsättning att inget får säljas de närmaste 25 åren.

Bestämd beställare

Tillkomsten av parken tillskrivs och trädgårdsarkitekten Sven A. Hermelin. Detta är korrekt, men det skedde i samverkan med en beställare som hade en bestämd föreställning om hur det skulle bli och med arkitekterna Cyrillus Johansson, Archibald Fridh, Artur von

Schmalensee och Nils Tesch, som alla insåg värdet av en kompetens utöver deras egen. Vid utvecklingen av parken, från 1943, deltog även Sven Hermelins kompanjon Inger Wedborn i ökande omfattning i arbetet, framförallt med kompositionerna av växtsammansättningen.

Även om Riksantikvarieämbetet ställde sig avvisande till tanken på en kulturminnesförklaring av en så ung anläggning finns det inget hinder att återigen väcka frågan.

Ur parkhistorisk synvinkel är Marabouparken det första och bästa exemplet i Sverige på fabriksnära grönytors betydelse för den moderna industriproduktionen och industri-samhällets utveckling.

John Sjöström, medarbetare hos Artur von Schmalensee och tidigare professor vid Kungliga Konsthögskolan skriver: Det gamla Falun är ett viktigt världsarv. Så föddes industrin. Marabouparken är en industriell framtidsdröm som också nödvändigtvis måste bevaras. Tyvärr har den ännu inte fått de efterföljare den borde fått. Kanske var den för långt före sin tid?

En utförlig text om Marabouparken finns i skriften "Marabouparken", Sundbyberg 2005, Redaktör Johan Börjesson, ISBN 91-975821-0-7, info@marabouparken.se.

Abstract

Stockholm's Marabou Park was strongly influenced by a number of foreign examples, such as Cadbury's chocolate factory in Bournville, studied by landscape architect Sven A Hermelin and which inspired the owner of the Marabou chocolate factory, Henning Throne Holst, to create something along similar lines at his factory in the Stockholm suburb

of Sundbyberg. Now that the factory has moved out of Sundbyberg, combined with a generational shift in management, the future of the Park is uncertain. In a move to secure its future, the present owners have transferred ownership of the park and its artworks to the Sundbyberg Local Authority. The Park originally served as a recreation area for the factory's employees, a place

to relax. A large sandy-bottomed pond, filled with water from the factory's cooling system, was highly popular with employees' children, who often bathed in it. Several refurbishments of the park have partially changed its original appearance. For example, the gentle transition from grass to pond has been replaced by a hard concrete edge.

Brian Hackett

Engelsk pioneer i moderne landskabsplanlægning

Asger Ørum-Larsen

I vor tid er det almindelig anerkendt at landskabet nu planlægges af særlig uddannede landskabsarkitekter, der har en grundig viden til dets forhold og arbejder efter de økologiske principper.

Men sådan har det ikke altid været. For 50-60 år siden blev kun haver og parker designet af enten projekterende gartnere eller havearkitekter med havekunstneriks forståelse.

Det var den britiske arkitekt, Brian Hackett, der efter en omfattende uddannelse også fik interesse for landskabet efter amerikansk inspiration og begyndte at arbejde med det.

Derfor fik han blandt andet til opgave under sidste verdenskrig at analysere de fotografier som Royal Airforces rekonoseringsflyvere bragt med sig hjem fra Tyskland og de besadte lande.

Efter krigen var det nogle industrifolk i England, der følte sig forpligtede til at

genoprette og bevare det smukke engelske landskab. De støttede økonomisk oprettelsen af et etårigt Diplomkursus for kvalificerede arkitekter i landskabsdesign ved Durham Universitetets Skole for Byplanlæggere, som senere blev flyttet til Universitetet i Newcastle upon Tyne og med Brian Hackett som lektor og professor! Her blev de næste år uddannet et antal kvalificerede landskabsarkitekter, det navnlig blev virksomme i det engelske Imperiums lande. Brian Hacketts bøger og tidsskriftsartikler blev også læst i de europæiske lande og satte gang i intrerensen for diciplin.

I de skandinaviske lande er Brian Hacketts navn kun lidt kendt og hans betydning for det nye fag næsten glemt.

Med denne lille artikel er Brian Hacketts navn atter fremdraget og hans faglige betydning forsøgt mindet og æret!

Brian Hackett blev født i England 1901 og døde sammensteds 1987. Hans forældre var kunstnerisk beskæftigede.

Referenser

Hackett, Brian 1971: *Landscape Planning* Oriel Press, Newcastle on -Tyne.

Hackett, Brian 1979: *Planting Design*, E. & F. N. Spon Limited, London.

Hackett, Brian 1964 *The landscape content of the plan* i tidsskriftet *Planning Outlook*.

Mike Downing, Mike Prof., 1997: *Brian Hackett*. *Planning Outlook* - vol 30,.

Om författaren

Asger Ørum-Larsen er medlem av Garden History Society i England. Han har en international uddannelse som Have- og Landskabsarkitekt fra Kunstakademiet i Københavns Universitet og fra Durham University i England.

Wij Trädgårdar i Ockelbo

Sveriges vackraste år 2007

Wij Trädgårdar i Ockelbo har utsetts till "Sveriges vackraste park 2007". På andra plats kom Drottningholms Slottspark, Ekerö, och på tredje Uppsala Botaniska Trädgård.

Juryens motivering till valet av Wij Trädgårdar lyder: *"I Carl von Linnés anda har Wij Trädgårdar på kort tid lyckats skapa ett genuint och i många stycken unikt svenskt parkideal som tydliggör och speglar skönheten i det omgivande norrländska landskapet. Wij Trädgårdar är en nydanande ekologisk trädgårdspark som inbjuder både till lärande och inspiration för den egna trädgården. Med blomsterkungen Linné som förebild visar Wij Trädgårdar att nyfikenhet, iver och entusiasm är grunden för utveckling av såväl offentliga parker som privata trädgårdar."*

- I hård konkurrens med två föredömliga och välkända historiska parker fastnade juryn i år för en nyskapande park som visar möjligheterna att med en tydlig vision och stor sakkunskap omforma och åskådliggöra den svenska naturens skönhet. Genom

Wij Trädgårdar hälsar många besökare välkomna i rosenträdgården.

hårt och målmedvetet arbete och med ett stort mått av kreativt samarbete med andra yrkesgrupper har - under trädgårdsmästare Lars Krantz ledning - ett levande och inspirerande trädgårds-, kultur- och utbildningscentrum byggts upp som framhäver naturens och konstens betydelse för människans hälsa och välbefinnande, säger juryn i en kommentar.

Priset är i första hand den ära och berömmelse som utmärkelsen innebär, prisplaketter och ett vårdträd. Dessutom är Wij Trädgårdar kvalificerad till den europeiska finalen där även de vinnande parkerna från Tyskland, Polen, Italien, Frankrike och England deltar.

I juryn ingick:

- **Ann Larås**, TV-journalist och författare inom trädgårdsområdet.
- **Jörgen Orback**, landskapsarkitekt vid Tengbom/Naturvårdsbyrån Orback AB i Stockholm.
- **Elisabeth Svalin** Gunnarsson, kulturvetare och författare inom trädgårdsområdet samt förbundssekreterare i Riksförbundet Svensk Trädgård
- **Richard Aulin**, representant för Briggs & Stratton.
- **Markus Fischer**, projektledare för "Sveriges vackraste park" vid Informedia Communications.

Året som gått

År 2006 var det dags för medlemmarna att resa till Kina, den längsta resa som arrangerats i föreningens historia. Ett utförligt reportage publicerades redan i förra årets utgåva av Lustgården. Det var också året då landskapsresan gick till Finland där besök gjordes på många av de vackra herrgårdarna. Men besöket som satte mest spår hos de resenärerna var det i arboretet i Mustila där de tidigare Hermelinstipendiaterna Tigerstedt driver sitt världsberömda arboretum med plantskola. Flera medlemmar köpte med sig plantor som nu finner sig väl tillrätta i sina nya miljöer.

År 2006 års stipendium ur Föreningen för Dendrologi och Parkvårds fond till minne av Sven A Hermelin tilldelades Anders Blomqvist, Karlstad.

Anders Blomqvist är född 1930 i Karlstad och har varit sin hemstad trogen. Han utbildade sig till ingenjör och har haft anställningar vid Kamyr och Karlstads Mekaniska Verkstad. I barndomen var Karlstads Stadspark hans lekpark och där grundlades hans stora intresse för botanik och hortikultur, ett intresse som följt honom under hela livet och kunnat utvecklas genom de studier i parker och trädgårdar utomlands han kunnat göra under många resor i tjänsten.

För dendrologer och amatörd odlare är Anders Blomqvist sedan länge känd för sin skapelse Villa Magnolia på Hammarön strax utanför

Karlstad. I denna trädgård, som anlades för drygt 40 år sedan trängs numera ett 60-tal magnolior, av vilka flera vuxit upp till stora träd. Det var skapandet av nya korsningar inom släktet *Magnolia*, särskilt lämpade för odling på denna nordliga breddgrad, som fångat Anders Blomqvists intresse och givit så imponerande resultat.

År 1993 mottog Anders Blomqvist ett uppdrag från stadens Tekniska verk att tillsammans med Alf Hevelius planera och leda restaureringen av Karlstads stadsträdgård, då en försummad anläggning. Efter tio års arbete är denna park ett fint

bevis på de båda männens inspirerade arbete för att enligt deras vision skapa en "upplevelsepark året runt".

Tack vara Anders Blomqvists studier utomlands och hans goda kontakter med odlare av ovanliga växter runt om i landet framstår Karlstads Stadspark som en välkomponerad och mycket vacker park, något av en botaniska trädgård, som är njutbar för alla besökare. Parkens träd och övriga växter återfinns på nätet och den som önskar fördjupa sina botaniska kunskaper har tillgång till utförliga växtbeskrivningar - även detta Anders Blomqvists verk.

Gunilla Schildt

Sven-Ingvar Andersson

(1927-2007)

Man skall inte arbeta med gamla trädgårdar utan att fråga vad de har på hjärtat...

Hedersledamoten i Föreningen för Dendrologi och Parkvård, landskapsarkitekten professor Sven-Ingvar Andersson avled i somras, 79 år gammal. Nordens trädgårdskonst och landskapsarkitektur har förlorat en av sina allra största personligheter och utövare. Tre hållningar till ämnet, och tillika verksamhetsfält, förenades i Sven-Ingvars gärning, vilken samtidigt var en och odelad: den praktiskt gestaltande landskapsarkitektens, den teoretiskt reflekterande akademikerns, och den samhällsengagerande och kultiverande trädgårdsmästarens. Det var härigenom kraften blev så stor. Knappast någon som har umgåtts eller arbetat med Sven-Ingvar har lämnats oberörd av sina möten med honom.

Många har tecknat olika porträtt av Sven-Ingvar, kortare eller längre. Flera dylika sammanställdes och utkom i

boken *Tilegnet Sven-Ingvar Andersson*, en festskrift på Arkitektens Forlag i september 1994, året då han lämnade sin tjänst på Konstakademien i Köpenhamn efter 35 år. Boken sammanfattar Sven-Ingvars liv i ett tiotal vän- och projektporträtt, *et spektrum betragtet og fortolket gennem vidt forskellige øjne, fagligt, aldersmæssigt og nationalt*, i en koncis biografi och inte minst genom en omfattande bibliografi. Det är *beskrivelser og analyser af Sven-Ingvar Andersson som kunstnerisk samarbejdspartner, som pædagog, forhandler, skribent, gartner og som praktiserende landskabsarkitekt illustreret med en række udvalgte værker*, som ett annonsblad gör gällande. Jag tror att man kan säga att erkänsla, ödmjukhet och respekt, måhända kryddad med både nyfikenhet och förundran, är det som präglar porträtten. Vari låg då Sven-Ingvars styrka?

Sven-Ingvar Andersson på Marnas, värd, 'lekledare' och randigt samstämd med trädgården och den sena eftermiddagens skuggspel, på Heliga Trefaldighets dag år 2006.

Varifrån kom hans precision? Hur uppstod Sven-Ingvars självklara auktoritet?

Att här teckna ett avskedsporträtt är mer än svårt. Dels är det redan, och så väl, gjort av så många, dels låter det sig inte heller riktigt göras. Det biografiska och professionella ramverket blir bara ett skelett, somt kan fångas och förstås, annat låter sig inte alls förklaras i detta.

Sven-Ingvar föddes år 1927 på gården Almbacken i byn

Södra Sandby, en mil öster om Lund i Skåne. Hans föräldrar var lantbrukare. Inte långt därifrån ligger hans "Marnas", Sven-Ingvars förvärvade och bevarade rotfäste i Sandby-världen. Marnas trädgård, blev en älskad och efterhand allt mer berömd allmogeträdgård, som successivt kom att 'befolkas' med tuppar, höns, sköldpaddor, krolliljor och andra gröna inbyggare.

Marnas är synnerligen omskriven, ja älskad, och tillika världsberömd. Anläggningen kom också alltmer att på sitt eget sätt 'personifiera' Sven-Ingvars föreställning om Trädgården och dess mening. Den kom att leda vänner, kollegor och anonyma besökare från ett slags dunkel klarhet om trädgårdens natur, till en annan och mer ogripbar trädgårdsförståelse, trots, eller tack vare, att vandringen regisserades in och ut, mellan och genom de häckar av avenbok och hagtorn som omger platsen. Kalibrerade till trädgårdslyssnare kunde besökarna sedan få samtala vid framkomsten, börja i den till både gård och glänta gestaltade trädgårdsmitten, och sedan själva få upptäcka eller mildt bli ledda till andra och dolda källsprång... På Heliga Trefaldighets dag i fjol letade vi alla exempelvis efter Marnas

alla lysande morgonstjärnor (*Ornithogalum umbellatum*), och fick poäng, allt efter vår uppmärksamhet...

Från Södra Sandby bar det av till studentexamen i Lund, filosofie kandidatexamen i botanik, konsthistoria och genetik (!) vid Lunds universitet, landskapsarkitektexamen vid Alnarpsinstitutet på Alnarp (1954), trädgårds- och landskapsarkitektuppdrag hos Sven A. Hermelin i Stockholm och på Helsingborgs parkförvaltning, eget kontor från 1959 i Köpenhamn och som lärare och assistent hos professor Carl Theodor Sørensen. År 1963, 36 år gammal, fick Sven-Ingvar en professur vid Konstakademiets Arkitektskole i Köpenhamn. Därtill upprätthöll han en omfattande egen verksamhet. 'Pensioneringen' inträdde 1994.

Sven-Ingvars inflytande är svårt att överskatta, sammanfattar vår gemensamme vän professor Thorbjörn Andersson hans livsgärning. Det blänker förvisso till i priser och vinster, i utmärkelser, belöningar och medaljer, som i Prins Eugen-medaljen, Eckersbergs-medaljen, Ludvig von Sckell-priset [tysk 1800-talslandskapsarkitekt], CF Hansen-medaljen, de svenska landskapsarkitekternas Siena-pris och *Sydsvenska*

Dagbladets kulturpris (2002). Verksförteckningen är lång; det handlar om platser, parker, torg, och trädgårdar i Skandinavien, liksom i Kanada, Holland, Frankrike, Italien, Österrike och Ryssland.

De offentliga anläggningarna i mitt sydsvenska perspektiv utgörs närmast av trädgården till Museet för dekorativ konst i Lund, i dialog med professor Ragnar Josephsson (1958), Höganäs rådhus (1961), Fredriksdals trädgårdar (1965-85), Hamntorget i Helsingborg, Clevenstorget och Centralstationsområdet i Lund, Gustav Adolfs torg i Malmö (1984), Brunnsparken i Ronneby (1987) och så förstås Urani-borg (1990-92). Blickar jag vidare möter Henning Larsens Unibank på Christianshavn i Köpenhamn, torget framför La grande Arche i förorten La Défense utanför Paris (1984-86), Karlsplatz invid Karlskirche i Wien, Museumsplein vid konstmuseet i Amsterdam och den nya entrén till Vinterpalatset i S:t Petersburg...

Avtrycken i skrift låter sig överhuvudtaget inte sammanfattas. Det handlar om böcker, essäer, artiklar (av olika slag), utställningskataloger, recensioner, verkspresentationer, tävlingstexter, kommentarer, föredrag,

manuskript och redaktörsarbeten. Den som så önskar kan dock länge botanisera i Anna Whistons Spirns fulllödiga bibliografi (1994).

Ett av de tyngsta verken, både till volym och ifråga om infångad tid och geografi, utgörs av *Great European Gardens. Atlas of Historic Plans* som kom på Arkitektens Forlag år 2006. I denna vidareför och verkställer Sven-Ingvar C. Th. Sørensens dröm om att låta utge och sätta i kontext ett urval av Europas både vackraste och mest betydelsefulla trädgårdsritningar. Sven-Ingvar porträtteras själv i en nyutkommen bok i år, *Tre mästare tre trädgårdar* av Lotte Möller (2007). *Svenska Dagbladets* recensent Carl Otto Werkelid återger en av författarens slutsatser som en sammanfattning av Sven-Ingvars och hans kollegors (Per Friberg och Gunnar Martinsson) gärningar: "Deras kunnande gör dem fria". Det är ett starkt uttryck. Ytterligare en (postum) bok av Sven-Ingvar är utlovad och utkommer nästa år.

Mina första och egna minnen av Sven-Ingvar går tillbaka till min utbildning till landskapsarkitekt på Ultuna och på Alnarp. Sven-Ingvar var Gästföreläsaren. Någon, eller ibland några gånger om året; ofta, men inte alltid.

Jo, det var högtidsstunder. Härefter möttes vi som kollegor i samma yrke på olika sammankomster, seminarier och konferenser. De första minnesbilderna är ganska vaga och suddiga och går delvis in i varandra.

Vårt första professionella samarbete inleddes på en restaurang i Oslo i november 1990. Ramen var ett seminarium gällande trädgårdsrestaurering, speciellt avseende Frogner Hovedgård och park. Sven-Ingvar, som då nyligen erhållit uppdraget att upprätta ett restaureringsförslag för hela Uraniborg på Ven, ställde så mitt i maten den fråga som jag lever med fortfarande, ungefärligen: "Kjell, vilka trädgårdsväxter fanns egentligen i Danmark och på Ven på 1580-talet, och i vilka mönster och grupperingar var de planterade?" Försöket till denna frågas besvarande ledde via ett seminarium, en rapport och sedan flera, till ett arbete som för min och flera av mina kollegors del fortfarande pågår. Det handlar här om att på olika sätt förfina Sven-Ingvars "partiella rekonstruktion" och första "planterade hypotes", bl.a. genom att spåra tidsautentiska provenienser av olika trädgårdsväxter till Tycho Brahe-trädgården.

Vårt senaste 'samarbete'

ägde rum ifjol. Vi var båda kallade till en brainstorming inom projektet Nydala klosterträdgård i Småland, framgångsrikt drivet under de senaste åren av landskapsarkitekt Hanne Romanus, för att ganska fritt samtala och penetrera ämnet trädgårdsrestaurering med en speciell adress till Nydala.

Det var blommande vita dagar i månadsskiftet maj-juni. Sven-Ingvars förslag om att här, inom klostermuren men på störd och omgrävd mark, låta åtminstone två av trädgårdarna från den berömda klosterplanen från S:t Gallen i Schweiz (ca 820) få återuppstå, bejakades av alla. I år har detta förslag också blivit till verklighet. I skrivande stund fortsätter planeringen inom en ny klosterförening i Nydala och en helt ny framtid för den gamla klostergrunden. Under tågresan tillbaka till Lund, först med Krösatåg genom Smålandsskogarna och sedan med den silvriga millenniepilen, jämförde vi våra skriftliga bidrag, våra uttalanden, som skulle sändas in senare. Det är en trygghet och en styrka, men också en utmaning, att i den profession som innefattar bevarande, vård, restaurering och nygestaltning, dela förståelsen av betydelsen av både långa kronologiska

linjer och stora och komplexa landskapliga rum och helheter. För Sven-Ingvar ingick lika självklart 1600-talets tillkomna herrgård och hela försörjningslandskapet runt klosterkyrkan i Nydalas moderna klosterkontext.

I kurserna på Alnarp som sysslar med bevarande-, vård och restaureringsproblematiken gällande historiska trädgårdar, parker och landskap, har vi under flera år läst Sven-Ingvars texter i detta ämne. Jag vittnar gärna om hur dessa förlöst flera krampaktiga försök hos studenter att finna "den rätta" restaureringsprincipen och "det rätta" praktiska tillvägagångssättet.

De både vetenskapliga och byråkratiska begreppen inom ämnet är bestämt förvirrande. Sven-Ingvars metod att närma sig det som i den praktiska arkitektgärningen så småningom skall sammansmältas i "*biologi, teknik och konst*" tar sig dock omvägen genom uttrycken *locus amoenus* [den sköna/ljuvliga platsen], *genius loci* [platsens själ] och *theatrum orbi* [teatern som en spegel av världen, eller omvänt]. Denna runda löser nästan undantagslöst förflamningen. Poesi, musik och teater förs in i samtalet och i gestaltandet.

"Man skall [nämligen] inte arbeta med gamla trädgårdar

utan att fråga vad de har på hjärtat", meddelar Sven-Ingvar, och trädgårdar handlar ju så mycket om just konst, om poesi, musik och teater, och lägg därtill lust och skönhet. Trädgården som konst var också Sven-Ingvars grundläggande idé. "Sven-Ingvar Andersson - Havekunstens idé" hette utställningen med anledning av hans 75-årsdag på Dansk Arkitektur Center i Köpenhamn.

Vad kan då en trädgård, en park eller ett landskapsavsnitt ha på hjärtat; den inneboende sköna och ljuvliga plats som vi skall spåra och lära oss av, den själ som vi skall undersöka? "*En skymt av den oändliga Skönheten och du är för alltid präglad*", meddelar biskop Martin Lönnebo utifrån Augustinus bön om den gudomliga Skönheten i just detta ämne, "*så därför, förakta inte skönheten, den är en glimt av Guds närvaro [på jorden].*"

Vad är då livets jordebetydelse?, frågar Lönnebo vidare. Jo, att - i någon liten mån - få öka denna Skönhet.

Om detta ämne fick Sven-Ingvar och jag aldrig riktigt tala färdigt. Jag undrar nu hur han skulle ha förhållit sig till mina funderingar då; och hur han förhåller sig till dem nu...

För en dryg månad sedan tog vi farväl av Sven-Ingvar

i en överfull Södra Sandby kyrka med mycket psalmsång. I skrivande stund har vi passerat höstdagjämningen, det är tidig oktober. Ingen kan undvika att känna att det blåser hårda höstvindar, trots soliga mellanspel, att värmen tryter och att natur och trädgård snart på nytt skall lägga av sig sin lånade årsklädnad.

Så är det också för oss, det vet vi. Så blir det en gång, och så låter också den sista versen i den svenska psalmen 201 meddela i sin första textrad, vilken inledde begravningen och sjöngs av alla församlade danskar och svenskar. Men, nu slutar ju texten inte där.

Att allt trädgårdsbyggande genom alla tider kan ses som ett försök att upprätta det förlorade paradiset, härom är de flesta trädgårdshistoriker och teologer tämligen överens. För den speciellt paradistränade må därför hoppet vid den fortsatta och avslutande läsningen leva och löftet mer än hisna:

Då må förblekna sommarns glans
och vissna allt förgånligt:
min vän är min och jag är hans,
vårt band är oförgånligt.
I paradiset han, huld och vis, mig
sist skall omplantera,
där intet vissnar mera.

Sven-Ingvar Anderssons
gärning lever.

Kjell Lundquist

Bergianska trädgården i Stockholm

Den 15 augusti samlades ett tiotal medlemmar för en visning av Bergianska Trädgården. Guide var Lars E. Kers.

Först gavs en kort historik över trädgårdens historia. Den har sitt ursprung i en testamentarisk donationsurkund undertecknad av P.J. Bergius. Vid Bergius död 1791 tillföll donationen Kungl. Vetenskapakademien. Peter Jonas Bergius var en framstående läkare i Stockholm, botanist och befrämjare av hortikulturen. Donationen bestod av bröderna Bergius malmgård med dess byggnader och trädgård. Området var beläget i nuvarande Vasastaden och sträckte sig från området där nu Gustav Vasakyrkan och Upplandsgatan finns och därifrån ner till området kring Sigtunagatan. En del av Odengatan kom att dras fram genom trädgården. I våra dagar finns ingenting bevarat där från den tiden, hela området är stadsplanerat. Stockholm expanderade kraftigt i slutet av 1800-talet varför det befanns lämpligt att sälja malmgården Bergielund och köpa ett nytt område utanför staden. Detta låg ute i Frescati och var tre gånger större än det gamla Bergielund. Hit flyttade man

1885. Och sedan dess har verksamheten bedrivits där.

Enligt testamentet skulle anläggningen fungera som "en schola för hortikulturen i riket", alltså en folkbildningsverksamhet. Att på den tiden nå ut över hela landet var nog en knepig sak men Bergius föreslog att man skulle utbilda trädgårdsmästare. Dessa kunde sedan sprida kunskaperna från de olika platser i landet där de kom att bli verksamma. En sådan utbildning har sedan skett fram till 1956 då den lades ner. Som ett förslag att stärka ekonomin föreslog Bergius att man skulle sälja produkter som dragits upp i trädgården. Detta kom sedan att utvecklas till en gängse handelsträdgård,

länge driven i egen regi men nu utarrenderad. Genom åren kom handelsavdelningen att bli välkänd och fick god renommé. Det är väl en av orsakerna till varför man ännu kan träffa på personer som med begreppet Bergianska Trädgården avser dess handelsavdelning!

Den som fick uppgiften att planera det nya området var dess dåvarande chef, prof. V.B. Wittrock. Vid utplaceringen av demonstrationsmaterialet utgick han i huvudsak från två principer: växtsystematiska och växtgeografiska. På den tiden ansågs entrén till anläggningen ligga längs Brunnsviken där båtbyggnaden och Victoriahuset ligger. Därför planterades de mest primitiva växtgrup-

Gamla anvisningar för publiken i våra museer och parker borde bevaras i arkiv. Detta var uppsatt så sent som på 1940-talet. Tiderna förändras.

Strängt förbjudet

**att fiska, bada eller med båt
vistas i vassen vid Bergianska
Trädgårdens stränder.**

Överträdelse åtalas.

perna i materialet i denna del av trädgården. Barrträden, följda av en primitiv grupp av blomväxterna, nämligen hängväxterna, samtliga träd eller buskar. Den växtsystematiska arrangeringen fortsätter sedan på de plana ytorna vid Institutionsbyggnaden och därifrån i en båge bort mot Victoriahuset. Där avslutas serien med de vedartade på de angränsande gräsmattsytorna. En stor del av trädgårdens vedartade växter har därför en växtsystematisk placering. Detta är förklaringen till varför berberisbuskarna sitter där de sitter, varför lindar, lönnar och hästkastanj finns inom samma gräsmattsdel och varför askar och syrener är planterade bredvid varandra på ett annat område. Även om grupperingen av dessa träd och buskar varit dikterad av växtsystematiska principer har de med åren kommit att få ett hortikulturellt värde som en bakgrundsridå till de öppna ytorna. En uppgift som naturligtvis måste beaktas vid kompletteringar men även förstärkas.

Högt uppe i trädgården finns det en liten museipaviljong, målad i blått och gult. Deltagarna fick nu ett mycket sällsynt tillfälle att komma in i huset och se föremålen. Där finns vad Wittrock sam-

lat av dendrologiskt kurios, t.ex. sammanvuxna stammar eller rötter, spiralvridna stammar, stamknölar o.s.v. Några av objekten väckte speciellt intresse, bl.a. ett par stamtrissor (björk, vresalm) som tagits från ett par träd som avverkades i Gamla Bergielund i samband med utflyttningen 1885. Båda växte där Odengatan nu drar fram. Enligt Wittrock hade björken 119 årsringar 0,5 m över marken, almen 108. Björken var en hängbjörk och var en av de vackraste träden i staden. Båda träden måste ha planterats av Bergius enl. Wittrock. Ett par andra objekt visade stammar som kluvits så att gamla och helt invuxna inskrifter blottats. Dörren flankerades av ett par höga barrträdsstammar. Av barken att döma såg det ut att vara tall. Men etiketten visade att det rörde sig om en sällsynt form av vanlig gran, *Picea abies* var. *corticata*. Den beskrevs av schweizaren C. Schröter år 1885.

I närheten av Victoriahuset gjorde vi ett uppehåll för att se på en tät högvuxen grupp barrträd. De högsta träden i centrum och mot oss ett tätt bryn med mer lågvuxna tujor m.m. Även om den ursprungliga tanken med arrangemanget varit något annat utgör denna väl sammanhållna trädgrupp ett

exempel på en hortikulturell finess, nämligen en s.k. clump. De individuella träden har alltså fått växa upp så att de *tillsammans* bildat en harmonisk enhet. Den jämfördes med den berömda almgruppen i Kungsträdgården som bör betraktas ur samma synvinkel. Många av trädgårdens besökare uppmärksammar inte denna egenskap hos trädgruppen men letar kanske efter namnskyltarna. Gruppen blir särskilt intressant vid starkt disigt väder. Då framträder den tydligare än bakomliggande trädkulisser vilka successivt tonar bort beroende på avståndet. En trädgård uppbyggd för att demonstreras måste naturligtvis vara uppbyggd efter pedagogiska principer. När det gäller visningar av växtmaterial och arrangemang behöver man ofta dra uppmärksamheten till objekt som annars inte skulle ha väckt någon uppmärksamhet, inte minst de estetiska aspekterna i den hortikulturella utformningen av en trädgård.

Under vår promenad gjorde vi ett uppehåll på den Italienska Terrassen för att stärka oss med den förtäring vi tagit med oss. Och även för att kunna njuta av den vackra utsikten över Brunnsviken.

Lars E. Kers

Utflykter i syd *Till Kivik....*

Det är tyvärr sällan medlemmarna i Skåne gör ekskursioner till landskapets östra delar. Men i maj var vi några stycken som bilade till ett fagert Österlen. I Kiviks Esperöds Arboretum möttes vi av konstnären Bo Hultén. När han köpte herrgården 1985 blev han också ägare till en mycket fin trädsmåling grundad av ryttmästare Albert Wallis på 1920-talet.

Tillsammans med vår sympatiske och humoristiske ciceron beundrade vi i synnerhet samlingen barrträd. Här växer Sveriges största mandaringran *Cunninghamia lanceolata* och även ett av landets största exemplar av kryptomeria *Cryptomeria*

japonica 'Lobbii'. Det finns även många arter magnolia och ek. I utkanten av den gamla parken står en jätteek *Quercus robur*, kanske från 1500-talet, med en omkrets på mer än åtta meter!

Medhavd lunch avåts utanför det ännu inte helt färdigställda trä museet. Ett besök i arboretet rekommenderas. Man är alltid välkommen att vandra runt i anläggningen.

Ulriksdal

Resans andra mål var Ulriksdals trädgård där Carina Larsson tog emot. Trädgården anlades under sent 1800-tal, men utvecklades sedan i etapper i början av 1900-ta-

let. Hon berättade inte bara fastighetens historia utan redogjorde även för nyplanteringarna man gjort och planerar att göra. Här finns också en plantskola, vilken visades av Tord Ohlsson. Särskilt vurmar ägarparet för olika arter och varieteter av lönn och julrosor. Gruppen imponerades också av Sveriges kanske högsta sumpcypress *Taxodium distichum*.

Vi deltagare var alla mycket nöjda med utflykten. Det var bara tråkigt att inte fler kunde komma med!

Text och foto: Louise Mannerstråle

Konstnären Bo Hultén berättar om jätteeken, *Quercus robur*, i Kiviks Esperöds Arboretum.

... samt till Norrviken och Skottorp

Norrvikens trädgårdar

Norrvikens trädgårdar utanför Båstad hotas av en omvälvande exploatering. Kanske var det en sista gång som deltagande medlemmar i mitten av augusti fick uppleva Rudolf Abelins anläggning på traditionellt vis! Vår ciceron Ingrid Björkman startade en vänförening för ett antal år sedan och hon känner verkligen "sitt" Norrviken. På vår vandring

fick vi en intressant kulturhistorisk resumé, och fick bl.a. höra om grundarens visioner. Uno Hagström, som arbetat tillsammans med Tor Nitzelius i anläggningen, besvarade också våra frågor. Tack vare landskapsarkitekt Christina Ilminge kan jag numera, åtminstone under senare delen av året, skilja tujor från cypresser. Kottarnas form ger ett snabbt svar!

Skottorp

Efter lunch bilade vi till södra Halland. På Skottorp guidades gruppen av Ingmarie Müller-Uri, som tillsammans med sin familj är ny ägare till slottet. (Kanske minns några namnet från historieböckerna? Jo, det var här Karl XI gifte sig med den danska prinsessan.) Vi fick höra godsets historia efter att ha vandrat genom en stor trapphall med vackert stengolv från 1600-talet och salar med omtalade väggmålningar från empiren. Utvändigt har alla fasader fått ny puts och lyser nu läckert gula.

Det är exakt 60 år sedan föreningen gjorde sitt förra besök. Tyvärr fälldes för några år sedan ett av de två mest sevärda träden i parken. Bara stubben återstår av Sveriges en gång största silverlön *Acer saccharinum*. Tack och lov står fortfarande det andra solitärträdet kvar, också planterat för ungefär 170 år sedan. Sitkagranen *Picea sitchensis* från Sitkaön, Alaska är landets största, med en magnifik höjd på ca 30m. Med ett gemensamt eftermiddagskaffe i slottskaféet satte vi punkt för dagens exkursion.

Text och foto: Louise Mannerstråle

I Skottorps slottspark växer sitkagranar. Sveriges största ses här. Det lilla nyplanterade trädet framför sitkorna är en *Catalpa bignonioides*, katalpa. Tidigare stod här en gång en silverlön, även den Sveriges största. Allt som finns kvar av den är en imponerande stubbe.

Besök i Rydboholms park

Ett drygt halvdussin personer hade samlats för visning av parken på Rydboholm och vi möttes av Elisabeth Douglas samt hennes parkskötare. Rydboholm är Gustav Vasas födelseplats. Tack vare att det ligger innanför Waxholm undgick det ryssarnas straffexpedition i skärgården 1719.

Vi började med att titta på det gamla Wasatornet och borggården. Därefter vandrade vi i den franska parken med lindalléer där vi diskuterade de ingrepp som gjorts för att behålla lindarnas vitalitet. I denna park finns också den berömda och mycket stora Gustav Vasaken. Det kan anses vara belagt att han planterade den genom att sonen Johan III satt upp en minnessten om detta.

Vi fortsatte promenaden i den stora engelska parken

Exkursionsgruppen var liten men intresserad. Här är vi samlade runt en av de många jättetallarna i Rydboholms engelska park. Många av dessa härbärgera den sällsynta reliktboken (*Notorina punctata*) vilket märks på en gulbrun kådutsöndring på den nedre och solbelysta stamdelen

med sitt omfattande och slingrande gångsystem och tittade på de synnerligen välväxta exemplaren av tall, silvergran, gran, ek, bok och lind som nyligen röjts fram tillsammans med åtskillig förnygring. Parken innehåller också olika små byggnader såsom en eremittunna, ett lusthus och en obelisk. Intressant var att de enorma och exponerade tallarna visade typiska spår av den mycket sällsynta reliktboken (*Notorina punctata*). Fortlöpande diskuterade vi den omfattande upprustningen av parken som genomförts förra året och som vi ansåg var mycket lyckad.

Det medtagna kaffet intogs vid en liten paviljong vid Helsundet som förbinder Värtan med Kyrkfjärden.

Börje Drakenberg

Västerås Trädgårds-sällskap får utmärkelsen Årets Trädgårds-förening

Varje år utser Svensk Trädgård "Årets förening" bland landets närmare 180 trädgårdsföreningar. Under Svensk Trädgårds Sommarmöte blev Västerås Trädgårds-sällskap valt till Årets förening för sina många och skiftande aktiviteter och för framgångsrik värkning av nya medlemmar.

Curt Rolfsman, ordförande i föreningen, berättar att sällskapet år 2007 har omkring 380 medlemmar.

Förutom äran och ett diplom, får den vinnande föreningen 5 000 kronor från Svensk Trädgård.

Sveriges kommuner får var sitt nytt riksträd - denna gång en äkta ornäsbjörk!

Ornäsbjörkens blad.
Foto: E-gruppen.

År 1985 valdes ornäsbjörken till Sveriges riksträd och planterades i många kommuner för att hjälpa till att följa vårens frammarsch i landet (se även www.stadsstradgardsmastare.org under fliken våren). Tyvärr levererades i god tro tre ornäsbjörkar av fel klon. Enligt Rune Bengtsson, dendrolog och forskare vid SLU i Alnarp, har inte den äkta klonen funnits i handeln på mer än 30 år.

Nu i handeln

I höst finns äntligen den äkta klonen av den vackra ornäsbjörken åter i handeln under namnet *Betula pendula 'Dalecarlica' E*, ornäsbjörk. E-märkningen garanterar rätt klon.

För att riksträdet nu ska bli av rätt klon har alla Sveriges 290 kommuner fått ett erbjudande från E-gruppens plantskolor att utan kostnad erhålla ett nytt riksträd. Detta presenterades på Stadsträdgårdsmästarnas årliga kongress som ägde rum i Uppsala den 23-24 augusti. Erbjudandet mottogs mycket positivt av de kommuner som var representerade på plats och övriga kommuner har fått erbjudandet per post.

E-gruppen är en sammanslutning av svenska plantskolor som arbetar tillsammans med kvalitetsmärkningen E-planta på utvalda träd och buskar för svenskt klimat.

E-gruppen arbetar i nära samarbete med Elitplantstationen och Sveriges lantbruks-

universitet. Detta samarbete har nu resulterat i att en produktion av den äkta ornäsbjörken kunnat påbörjas med rätt utgångsmaterial. Klonen var svårförökad och förökning fick till slut ske genom mikroförökning. Från och

med i höst kommer det att finnas en kontinuerlig tillgång på ornäsbjörk E i handeln.

John Dormling

Denna notis återges med tillåtelse från tidskriften Viola.

E-gruppens plantskolor erbjuder alla Sveriges kommuner ett nytt riksträd av *Betula pendula* 'Dalecarlica' E - ornäsbjörk.

Foto: Birgitta Geite

Arborister i arbete

I augusti 2007 fick Dendrologföreningens medlemmar en inblick i hur klättrande arborister arbetar och varför. Det var 18 personer som mötte upp och följde "skådespelet".

Förberedelser, ledning och information sköttes av Anders Micha, Järna Trädvård. Klättrare var: James Kilpatrick och Scott Forrest – båda från Nya Zeeland och anställda i stockholmsföreta-

get Nordic Tree Care.

Vi planerar en motsvarande visning också nästa år – denna gång tidigt i augusti och med början kl. 17.00. Detta för att säkra bättre dagsljus för klättringen och mera tid att besvara frågor.

John Dormling

Program och tider i vårbrevet 2008.

Arboristerna James Kilpatrick och Scott Forrest båda från Nya Zeeland demonstrerar beskärning på hög höjd.

Linnés Hammarby och Hallqved

Klaus Stritzke

I sköna försommaren begav sig ett femtiotal medlemmar i föreningen till Upplands fagra bygder - till Linnés Hammarby och Hallqved.

Linnés Hammarby har genomgått en omfattande upprustning och förändring sedan föreningen sist besökte trädgården. Det är naturligtvis 300-års firandet av Carl von Linnés födelse som är anledningen till arbetena. Vid vårt vårbesök guidades vi genom bostadshuset och trädgården av trädgårdsintendenten vid Uppsala Universitet Magnus Lindén. Han har stor och djup kunskap om både växter och Carl von Linné och gjorde guidningen till ett mycket underhållande kåseri om mästaren och hans tid.

Efter besöket i den museala anläggningen

var vi inbjudna att besöka Göran Atmer på hans herrgård Hallqved som ligger strax utanför Uppsala.

Göran Atmer intresserade sig mycket av frågor rörande parker och träd, främst med tanke på sin egen skog. Av den anledningen blev han tidigt en aktiv och engagerad medlem i föreningen. Han var under en tid föreningens revisor och invald i valberedningen. Göran Atmer deltog ofta i våra exkursioner där många av oss lärde känna honom som en synnerligen uppskattad kavaljer. Att Göran Atmer tyckte om föreningen och dess

Magnus Lindén visar nunneörtens (*Corydalis fabacea*) frökapslar och förklarar hur fröna sprids med myror. En skara medlemmar lyssnar och lär.

Namnet Hallqved är uråldrigt och kommer från de många stora flyttblock som ligger på markerna. Hagarna betas av den stora kobesättningen.

Ekar och andra stora träd på Hallqved skyddas effektivt från nötkreaturen genom ridåer av slån och andra aggressiva buskar.

En död ek står i hagen och är en rik hemvist för många organismer.

Kronan av en avenbok.

medlemmar visade han vid mottagandet på Hallqved där han bjöd på en mycket generös lunch under ett inhyrt stort partytält.

Under lunchen berättade han Hallqveds historia och om sitt förhållande till gården och gårdens skötsel.

Hallqveds huvudnäring är mjölkproduktion. Denna verksamhet var för några år sedan nära att läggas ned efter det att ladugården brunnit. Med hänsyn till den då dåliga lönsamheten verkade en återuppbyggnad ej realistisk. Men för Göran Atmer var ansvaret för herrgården som en fungerande enhet styrande. Med hänsyn till kulturbyggnadsvården återuppfördes ladugården till sitt forna utseende. Men det nya kostallet kombinerades med en radikal modernisering av djurskötseln. Efter lunchen visade han stolt upp denna nya anläggning.

Modern kreaturskötsel upphöjer korna till glada intelligenta varelser med halsband och som sköter sig själva, hjälpta av en mycket avancerad automatik. Ryggborstning, tvätt, sköljning av juvren, automatisk påsättning av sugkoppar och mjölkning erbjuds de kor som längtar efter detta. Men de får inte stå för ofta i mjölkningskön, då öppnas inte grinden. Inga båå förekommer, djuren kan lägga sig var de vill och de kan ströva i hagen utanför dörren. Varje enskild kos aktiviteter registreras av datorer.

Efter denna uppvisning ledde Göran Atmer oss genom en del av den blockrika beteshagen som omgärdas av den lövskog han under lång tid vårdat.

Det flerskiktiga brynet med slån längst fram hindrar betesdjuren att gå in i skogen.

Själva lövskogen i detta område hanteras ännu utan tankar på det ekonomiska utfallet. All gran och tall togs bort i hagarna. Lövträden gallras inte. Detta för att främja speciella arter. Skogspartiet innehåller flera trädruiner eller döende stora lindar.

Inom ett närbeläget skogsparti tillåts däremot en enda ek växa tillsammans med inslag av enstaka avenbokar.

Återuppbyggnaden av ladugården krävde Göran Atmers engagemang under flera år. Efter det att ladugården blev färdig lät han restaurera den långa kallmur som skiljer herrgårdens anläggning från köksträdgården.

Under denna tid hade tillståndet för en stor ek som står bortom trädgårdslanden i fonden framför huset försämrats avsevärt.

Göran Atmer hade tidigare kontaktat styrelsen för Waldemarsudde för att få reda på vilket resultat behandlingen av Prins Eugens ek hade fått. Den eken har behandlats efter mina anvisningar (se Lustgården 1987/88)

Efter ett positivt svar från Waldemarsudde bestämde han sig för att eken på Hallqved skulle få en liknande behandling under år 2006.

I en sådan behandlingen av ekar inriktar man sig i första hand på en förbättring av växtplatsen. Problemet för denna ek är att åkerbruket under lång tid åstadkommit en kraftig plogsula.

Resultatet av markbehandlingen som skiljer sig något från den jag lät genomföra 1987 kan bedömas tidigast år 2008. Men jämförande bilder tagna 2006 och 2007 visar att trädets nedgång har förändrats till en lätt förbättring.

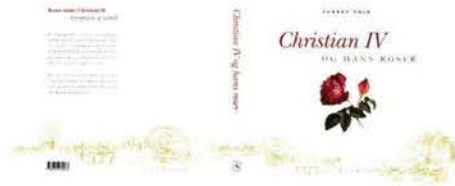
Göran Atmer kunde glädja sig över detta. Några veckor efter vårt besök avled han.

Den ek som står i fonden framför Hallqveds Corps de Logi fotograferad år 2006. Tillståndet för trädet är ganska dåligt.

Nedan ses samma träd ett år senare. Markbehandlingen har på kort tid något förbättrat trädets kondition.

Christian IV og hans roser

År 2006 var det renässansår i Danmark, "Renaissance 2006". Det var utställningar på 50 olika museer och aktiviteter under hela året och av alla de slag. En egen hemsida upprättades också: <http://www.renaissance2006.dk/>. Det var underbart, nästan övermäktigt att ta till sig.

2006 var det också 400 år sedan Rosenborg Slot med Kongens Have i Köpenhamn stod färdigt. En liten renässansspralin, skapad av kung Christian IV (1577-1648), den kung som förde rosen till Danmarks trädgårdar, som författaren Torben Thim förenklat uttrycker det. Det handlar alltså om rosor, också i själva namnet Rosenborg, och det var också därför som den nya boken om Christian IV og hans roser, av rosenspecialisten Thorben Thim, presenterades i Ridarsalen på Rosenborg Slot den 23 oktober 2006.

I ett historiskt svenskt perspektiv är Christian IV:s 52-åriga regeringstid en både

krigisk och omtumlande period i Norden. I en skånsk kontext tillkom både Kristianstad i Skåne och Kristianopol i Blekinge (liksom både Kristiansand och Kristiania i Norge). Året efter kungens regeringstillträde (1596) fördrevs också "årtusendets skåning" Tycho Brahe från Uraniborg och Ven. Sedan följde krigen, Kalmarkrigen 1611-13, Danmarks del i det trettioåriga kriget 1625-29 och det dansk-svenska kriget 1643-45. Vid freden i Brömsebro 1645 förlorade Danmark Gotland, Ösel, Jämtland och Härjedalen samt dessutom Halland på trettio år till Sverige.

"Dette er ikke en rosenbog i almindelig forstand", skriver Torben Thim, "men et försøg på at afdække rosens historie under Christian IV (1577-1648) og det i dens fulde betydning både som haveplante og som symbol." Rosor och renässans, i en dansk kontext med vida utblickar. Vilken skåning kan motstå något sådant?

Boken *Christian IV og hans roser* indelas i två huvuddelar.

Först sammanfattas den europeiska och danska renässansen, och kung Christian IV:s del i denna. Det är rikt och väl illustrerat. Vi rör oss i de belagda rosenodlingarna i Kongens have, framförallt beledsagad av Hans Rasmussen Block och hans samtida trädgårdsbok *Horticultura Danica* eller *Ældste danske Havebog* (1647), och följer rosens resa från antiken fram till Kongens have.

Den första delen kompletteras med andra samtida källor: läkaren Otto Sperlings (1602-1681) egen samtida och platsbundna växtlista *Hortus Christianæus seu Catalogus Plantarum* (1642), läkaren Simon Paullis (1603-1680) läke- och örtabok *Flora Danica Det er: Dansk Urtebog* (1648) och bildverket "Gottorfer Codex" innefattande samtidens trädgårdsväxter. Och inte minst, i delen återfinns också en rosenkonkordans och en genomgång i flera olika avdelningar av de arter och slag av rosor som tillhörde den Skandinaviska renässansen. Det handlar om jungfrurosor, provins- och gallica-rosor, centifoliarosor, myskrosor, damascenerrosor, turkiska gulrosor, kapucinosor, kanelrosor, äppelrosor, stenrosor, fältrosor, franco-

furtanarosor, pimpinellrosor m.fl.

I den andra delen möter vi några av de stora danska samtida vetenskapsmännen och kulturpersonligheterna: adelsmannen och astrologen Henrik Rantzau, läkaren Niels Steensen och inte minst astronomen Tycho Brahe. Christian IV:s kvinnor kommer också med på ett hörn. Här fångas tidsandan, "kosmisk filosofi, lægevidenskab, naturvidenskab, mytologi och alkymi", som Torben Thim sammanfattar det. Allt har dock, på något sätt, en anknytning till rosen, till det ädlaste växtslaget. "*Lilium rosae nobilitate proximum est ...*", skrev redan Plinius d.ä. i *Naturalis Historia* (21:22-24), "Liljan är närmast rosen i adelhet...". Liljan kommer på andra plats, men rosen kommer på den första.

Bokens tredelade fokus - Christian IV, renässansen och rosor - är både dess styrka och begränsning. Det skulle förvisso inte saknas andra personer och gods att komplettera med, i både söder och norr, och det saknas sannernigen inte andra växtslag att behandla i en motsvarande kontext. Å andra sidan hade det då inte blivit en hanterlig bok om 160 sidor. En utvidgning hade inte enkelt funnit sina gränser.

Det är under Christian IV:s

tid som den på flera sätt så viktiga botaniskt-hortikulturella relationen mellan Henrik Høyer i Bergen och Carolus Clusius i Leiden etableras. Det är under den danske renässanskungens tid som både tulpanen, kejsarkronan, guldlöken och någon stjärnlök kommer till Sverige. Det är under Christian IV:s tid som den tysk-danske läkaren och botanisten Joachim Burser (1583-1639) verkar vid Sorø akademi på västra Själland och bygger upp sitt stora herbarium Hortus siccus i 25 volymer, vilka senare skulle komma till Sverige som krigsbyte genom det kommande svensk-danska kriget 1658-60, och till stor del ligga till grund för Olof Rudbeck d.ä:s (1630-1702) vidlyftiga arbete *Campus Elysi*. Det är slutligen under kung Christians tid, strax före Block och Paulii, som "den svenska botanikens fader", Johan Franck (1590-1661) är verksam och släpper sitt viktiga arbete *Speculum botanicum* (1638).

Torben Thims rosbok blir en byggsten i den Skandinaviska botaniskt-hortikulturella historien. Det är dessutom är en mycket vacker bok. Den erbjuder på många sätt en genväg till både tiden - renässansen - och till det historiska växtmaterialet i allmänhet, genom just

rosorna. Det dryga dussinet introducerade rosarterna under den skandinaviska renässansen, differentierat i ytterligare ett antal olika sorter eller slag, blir genom den återkommande betoningen också möjliga att lära sig känna igen och lära sig. Denna trädgårdsväxthistoriska bildning tynger då inte, tvärtom, den lyfter. Man kan rentav riskera att bli biten, eller snarare stucken. Även då finns det råd, då vänder man sig bara till Torben Thim själv och till Rosenplanteskolen i Løve [<http://www.roses.dk/>] och beställer sina egna renässansrosor.

Kjell Lundquist

CHRISTIAN IV OG HANS ROSER
Författare: Torben Thim
160 sidor. Inbunden.
Illustrerad, färg + sv/v.
Forlaget Gyldendal, København, 2006.
ISBN 87-02-03907-9

Småländska prästgårdsträdgårdar inventerade

Den roll som prästgårds-trädgårdarna spelat för den svenska trädgårdshistorien kan inte överskattas. Prästgårdarna runt om i landet har varit kulturcentra och förebilder för församlingsborna på många sätt. Olika trädgårdsstilar och nya växter har ofta introducerats genom prästernas - och

prästfruarnas! – försorg, eftersom de också ofta hade ett stort intresse för odling och trädgårdskonst.

Nu finns en studie av 14 prästgårdar i Växjö stift, i Småland och på Öland, som går på djupet med trädgårdarnas historia, utveckling och budskap. Landskapsarkitekten Emma Franzén har i "Prästgårdsträdgårdar" gjort en viktig insats för att bevara minnet av en rad trädgårdar, som de såg ut framförallt på 1930-50-talen. Och det är verkligen i sista stund, eftersom allt fler prästgårdar säljs nu när bostadstvånget för präster sedan snart 20 år är borta.

Bakgrunden till Emma Franzéns examensarbete är att en grupp prästbarn i olika åldrar, som vuxit upp i Växjö stift, samlades till samtal om barndomens prästgårdar. Mycket av det som gruppen berättade dokumenterades.

Rapporten består av tre huvuddelar; de svenska prästgårdsträdgårdarnas historia, de 14 prästgårdsträdgårdarnas historia och en jämförelse mellan hur de såg ut på 1930-50-talen och idag. Här finns kompletta skildringar av prästgårdarna, med detaljerade växtlistor – unika dokument i sig.

Så här skriver handledaren Kjell Lundquist i slutet av sitt förord om Emma

Franzéns arbete: "Det utgör samtidigt ett tidsdokument och en lägesrapport, och någon slags plattform för framtiden. Det är sakligt, men ömsint."

Rapporten är spännande läsning för den som är intresserad av kulturhistoria och ett viktigt inlägg i diskussionen om bevarandet av en del av det gröna kulturarvet, de svenska prästgårdsträdgårdarna.

Stella Westerlund

Rapport 06:4, Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet.

"Odling av barrväxter" av Brita Johansson

Efter allt för mycket användning av barrväxter på 1970- och 1980-talen har trädgårdsägarna haft ett svalt intresse för odling av barrväxter, så även för plantering i parker och andra offentliga rum. Det har inte varit på modet men i takt med det stigande trädgårdsintresset är det nu åter en självklarhet att nyttja det rika barrväxtsortiment som successivt framtagits främst på kontinenten och i England.

Som på beställning får vi i boken "Odling av barrväxter" av Brita Johansson ta del av både värdefulla nyheter och en gedigen faktagenomgång

om det mesta som rör odlandet av barrväxter i Sverige. Den är oerhört innehållsrik och baserar sig på författarens vunna erfarenheter från ett närmare fyrtioårigt kärleksfullt förhållande till denna växtgrupp.

Bokens första hälft beskriver barrträden i allmänhet; barrträdsläkten gångbara i Sverige och skilda odlingsbetingelser; hur man använder barrväxterna och dess olika karaktärer; hur odlingsformer uppstår; förökning och plantering; beskärning och skötsel. Dessa vanligtvis traditionella uppgifter ges här ett faktainnehåll utöver det vanliga. Till exempel redogörs det på ett lättsamt och inspirerande sätt, baserad på egna lyckosamma resultat, för barrväxtypning, något som annars brukar överlåtas till yrkesodlarna. Visst finns det överkurser som grönskande konstverk i form av topiary och spaljering av barrväxter mot vägg, men det mesta är handfast och matnyttigt. Ofta bortglömda basuppgifter som växtens krav på markfuktighet och pH-värde mm redovisas här regelmässigt.

Bokens andra hälft redogör för barrträdsläktena, dess arter och odlingsbara sorter inom landet, inalles cirka 450 beskrivningar. Det stora antalet till trots har

författaren huvudsakligen begränsat sig till att passa främst villatomtens storlek och andra klimatologiska förutsättningar än enbart för zon 1-växter. Storleksinriktningen är följaktligen de svagväxande barrväxterna som dvärg- och kompaktsorter med högst 1 till 2 meters höjd efter 15 år och med ungefär samma bredd. Intill de flesta sortbeskrivningarna återfinns instruktiva färgbilder fotograferade i Sverige oftast av författaren.

Det råder ingen tvekan om att boken fyller ett tomrum bland landets trädgårdsintresserade. Särskilt som barrträden så sakteliga börjar få en renässans. Miljöbilderna i form av samplanteringar med ljung och rododendron är särskilt inspirerande. Det saknas däremot beskrivning av samplanteringsförslag med lämpliga perenner, lövfällande buskar och träd. Detta för att tillgodose den gängse trädgårdsdrömmen men främst behovet av en

variationsrik och naturnära trädgård. Finge man önska sig ett tillägg vore det angeläget att utifrån vederhäftiga fakta propagera även för en flitigare nyplantering av exotiska barrträd i de offentliga anläggningarna. Bland annat därför att de i rasande fart faller för åldersstrecket.

Sten Ridderlöf

Johansson, Brita: Odlar barrväxter, Bokförlaget Signum, Stockholm 2007, 204 sidor, inbunden ISBN 978-91-87896-85-9. Pris 418 kr, webbpris från 256 kr

Gotländska trädgårdar

Stella Westerlunds bok *Gotländska trädgårdar* är en av tio böcker som nominerats till Årets trädgårdsbok 2007 av Stockholms Gartnersällskap. Författarinnan vänder sig i första hand till läsare med en förkärlek till Gotland.

I ett inledande avsnitt tecknas Gotlands trädgårdshistoria. De olika miljöerna

som beskrivs spänner över flera århundraden. Boken är illustrerad med gamla och nytagna bilder som lockar till läsning.

Boken inspirerar till utflykter och har en given plats i alla gotlandsälskares bokhyllor.

Gotländska Trädgårdar
Text: Stella Westerlund
Foto: Katarina Grip Höök
Historiska Media

EUROPARESAN 2007

Tjeckien, Slovakien & Österrike

Klaus Stritzke

Föreningens föregående resa till Sydosteuropa gjordes 1993. Då utgick resan från Budapest och målet var Österrike. Parkerna i Tjeckien, Slovakien och Ungern berördes bara i begränsad omfattning då parkminnesvården under efterkrigstiden inte ägnats någon större uppmärksamhet i dessa länder. Först efter järnridåns fall började en ny utveckling. Denna blev anledningen till årets resa som utgick från Prag, och den här gången ägnades parkerna i Tjeckien mera tid än parkerna i Österrike. I båda länderna har kulturminnesvården och den för oss viktiga parkminnesvården utvecklats. I Tjeckien har parkminnesvården kommit igång och det finns en del resultat att glädja sig åt. Några anläggningar har tagits upp på världsarvslistan: Cesky Kromlov, Kromeriz slottsanläggning och Lednice. Men även motsatsen upplevdes. Den starkt växande publikfriande kulturminnesvården framträdde i några anläggningar både i Tjeckien och Österrike.

Sjön närmast slottet Pruhonice.

I skilda flyplan från Kastrup och Arlanda anlände vi till Prag, där ett för de flesta känt ansikte mötte upp, vår busschaufför och picknickmästare Peter Berndt.

Efter ankomsten for vi till hotellet och intog middag i en kvarterskrog där maten blev en god inledning till resan: ölmarine-rad grisnacke, serverad i urholkad, knaprig, överbakad brödlimpa.

En del av alpinetumet.

Quercus velutina (från Mellanamerika och östra Amerika).

Pruhonice

Målet den första utflyktsdagen var parken i Pruhonice, ca 20 km SO om Prag. Parken är en skapelse av den portugisiska greven Ernest Emanuel Silva Tarouca som genom giftermål kom att bosätta sig i slottet. Den ca 250 ha stora naturromantiska parkanläggningen, som ligger i en dalgång genom vilken ån Botic (Borin) rinner, började anläggas 1885. Dalgången omges av uttrycksfulla skifferberg och mjuka lersluttningar. En landsväg leder genom parken och delar den i två delar: den slottsnära, som är bearbetad och innehållsrik och den längre bort liggande djurparken som är mindre bearbetad. Greven lät delvis ändra åns dragning, formade små vattenfall och sjöar, förstärkte höjderna med trädplanteringar och höll den låglänta dalgången öppen.

Sitt intresse för växter delade han med så kända personligheter som Camillo Schneider (invalid som hedersledamot i vår förening 1928) och Karl Foerster med vilka han samarbetade. De försåg honom bl.a. med fröer och ungpantor från andra världsdelar. Tre böcker författade av Silva Tarouca och Camillo Schneider recenserades av S.A. Hermelin i Lustgården 1928.

År 1921 beskriver Camillo Schneider ett besök i parken (i Gartenschönheit) med en lista av de för honom då mest intressanta växterna. År 1923 beskriver Karl Foerster sitt besök i Pruhonice i samma tidskrift. Han skriver att han inte kan beskriva parken - varken ord eller bilder kan förmedla ortens magi. "Man blir trött av vandringen i denna skönhets labyrint - men man upplever ständigt nya saker som låter en glömma tröttheten".

Vi gick bara en bråkdel av de uppgivna 40 km gångväg som genomkorsar parken.

Camillo Schneider jämför greve Silva Tarouca och hans park med fursten Pückler och Muskau i Tyskland, men med en tydlig skillnad som Silva Tarouca 1927 själv antyder i två artiklar i *Gartenschönheit*. Han kritiserar det försiktiga färgvalet vid plantering i landskapsparke-
r. Han hänvisar till de kraftiga färgerna i naturen och kräver färger också i landskapsparken, inte bara i slottets närhet - så som i Muskau - utan i hela parken.

Alprosor, ängar där *Gentiana*, *Primula* och *Narcissus* lyser som starka färgklickar i landskapet samt *Erica* och *Daphne* i stora bestånd är andra exempel som nämns. Och han uppmanar till berikande av den

Nyplanterade blodplommon, i förgrunden en modern belysning som dominerar för mycket (Troja).

I en monter vid parkens entré visas nyplockade kvistar med för dagen blommande växter: *Rosa sericea*, *Malus purpurea*, *Acer campestre*, *Cornus florida*, *Cercis canadensis*, *Fothergilla major*, ej noterad, i undre raden: *Acer laxiflorum*, *Kerria japonica* 'Pleniflora', *Kerria japonica*, *Lonicera tatarica*, *Rhododendron schlippenbachii* enligt uppgift från Barbora Kacmackova, parkens förvaltning. (Pruhonice.)

bevarade stammen av inhemska växtsamhällen med blommande exoter från andra världsdelar.

Vi upplevde en del av Rhododendronblomningen hos de mer än 100 arterna och sorterna, totalt 8000 plantor, över hela parken, delvis exponerade i ett vackert alpintum.

En inventering av parken anger 984 lövträdsarter, 269 arter av koniferer och 127 arter av perenner (omkring 100 perenner är ännu inte bestämda). Som så ofta är fallet saknas namnskyltar även i denna park.

Samarbetet mellan greven och Camillo Schneider ledde 1909 till att det tysk-österrikiska dendrologiska sällskapet grundades och att en experimentträdgård anlades intill slottsparken med ett rikt växtmaterial från hela världen. Både, slotts- och experimentträdgården tillhör idag universitetet i Prag.

I anslutning till den vackra vandrigen serverades resans första picknick av vår vane busschaufför, som förutseende nog hade handlat i sin hemstad Freising och i en vingård i Franken.

Troja

Slottet började byggas 1679 åt greve von Sternberg. Arkitekt var fransmannen Jean Baptiste Mathey. Stjärnan, familjens symbol, återfinns i parkens grundstruktur. Slottets centrallinje riktar sig mot borgen i Prag. Tjugo figurer ur den grekiska mytologin, som finns i parken har givit slottet och samhället deras namn. Slottet övergick 1930 i statlig ägo och används idag som utställningslokal för tjeckisk 1800-talskonst och 1900-tals skulpturer.

Under åren 1977 till 1989 ge-

nom gick anläggningen en total restaurering och rekonstruktion. År 2002 följde en andra restaurering efter en stor översvämning. Tyvärr måste sägas att de genomförda arbetena i parken bör kallas för nyanläggning.

Det som återställts och verkar troget originalet är fruktträdgårdens labyrint. Men både den övre parterren och terrassen har försetts med nutida element, som inte bara är främmande i den ursprungliga anläggningen utan också förstör bilden och upplevelsen av den säkert mycket vackra ursprungliga parken.

Det är främst blodplommonen som planteras på parterrererna, vars färg skär sig nästan skrikande mot byggnadernas terrakotta. De många överdimensionerade moderna lykorna i parken är ett annat tillägg som förstör

Förväxta häckar i blomsterträdgården i Kromeriz.

upplevelsen - även sett utifrån parken. Vi kom dit en måndag, då anläggningen var stängd, varför vi fick nöja oss med att titta genom ett glest hägn och över en låg mur.

I Prag klagar parkminnesvårdare över att kulturminnesvårdarnas stora intresse riktar sig till byggnader och att deras tillhörande parker betraktas som inramningar av dessa, utan eget historiskt värde. Det låter så bekant.

Slottspark i Kromeriz

Efter en nära 30 mil lång resa anlände vi till Kromeriz, biskoparnas residens, 1643 nedbränt av svenskar under Torstenson. Slottet återuppbyggdes 1711 som residens för fursteärkebiskopen och var mötesplats för Rysslands och Österrikes kejsare 1885.

Vid en av sidofasaderna ligger resterna av en smal, terrasserad *giardino segreto* från senrenässansen. Den övriga parken omformades och utvidgades under 1700- och 1800-talen till en cirka 50 ha stor landskapspark som bl.a. innehåller ett vänskapens tempel, en pompejansk kolonnad och en kinesisk paviljong.

Parken innehåller c:a 200 arter vedartade växter. Bland annat en *Ginkgo* som enligt uppgift har en klotformad krona (som vi dock inte hittade) och som lär säljas som

ympad mutation med namnet *Ginkgo biloba* L. cv. Chotek (ärkebiskop 1832-36). Parken är vårdad närmast slottet, i landskapsparken är trädbeståndet överårigt och borde ha gallrats för länge sedan.

Efter att vi lämnat parken var lunchen dukad utmed floden March som är parkens gräns mot det omgivande landskapet.

Blomsterträdgården i Kromeriz

Anlagd som lustträdgård åt biskop Karl von Lichtenstein mellan 1665-1675.

Trädgården, från tidig barock, är fortfarande väl bevarad även om häckarna är totalt förväxta. Men tack vare detta finns tidigare beskärningspunkter inne i häckarna kvar.

En stor åttkantig rotunda står i mitten av en kvadratisk broderiparterr där en sida - trädgårdens ursprungliga entrésida - markeras av ett 244 m långt galleri, kolonnaden. I den breda gångens nischer står 44 antika skulpturer. Från kolonnadens långsträckta tak kan man njuta av anläggningen.

Från rotundan utgår åtta axlar som delar partermönstret i trianglar, med undantag för två kvadratiske ytor som innehåller var sin labyrint. Mittgången från entrén i

Halva delen av kolonnaden i blomsterträdgården i Kromeriz.

Rotundan
i blomsterträdgården
i Kromeriz.

kolonnaden, leder genom rotundan och fortsätter in i en andra trädgård, där två fiskdammar ligger, en på vardera sidan om gången, vidare mellan två jordgubbskullar för att slutligen nå fram till en voljär och en kaninkulle.

Den främre trädgården med blomsterparterrer och rotunda innehöll en del vattenkonster som antas vara inspirerade av slottsparken i Salzburg varifrån biskopen kom. Bland annat fanns stenplattor i rotundans entréer som utlöste vattenstrålar vid beträdande.

Rotundan, som nu är under restaurering, försågs

under 1800-talet med en Foucaults pendel, (Foucault demonstrerade 1851 i Panthéon i Paris jordens rotation med en 28 kg tung pendel i en 67 m lång upphängning).

Dagens entré till Blomsterträdgården är av senare datum. Under 1840 till 1845 byggdes, utanför

Ingång till tropikhuset i Lednice.

trädgården, på den sida som vetter mot staden, ett komplex av byggnader (förvaltningsbyggnad, bostadshus, ett tropiskt växthus och ett orangeri) som idag inramar den nya entrén. Då denna bebyggelse ligger utanför den stilrena blomterträdgården störs den inte av tillskottet. Anläggningen är värd ett besök innan den restaureras.

Efter 19 mils resa kom vi sedan till Bratislava.

En glimt från landskapsparken i Lednice.

Lednice

Ny dag, nya mål.

Först åkte vi till Lednice (Eisgrub), som vi besökte på resan 1993. Färden gick till stor del genom Slovakien där vägen mot Brno hade täta grunda tvärrännor som gav en upplevelse av att åka på ett tvättbräde.

I ett 280 km² stort artificiellt landskap (idag på världsarvslistan) som tillhört furstefamiljen Liechtenstein, ligger flera av deras slott. Vi besökte Lednice. Parken är en av de stora landskapsparker som anlagts i den östra delen av Europa. Även Muskau och Wörlitz som vi besökte i fjol räknas till denna kategori. Den regelbundna parkdelen närmast slottet är nu mera vårdad än vid vårt förra besök. Det välkända växt- eller tropikhuset från 1850 är numera iordningställt för besökare.

Övervintringsvalvet med lanterniner, under växthuset, för kub- eller orangerieväxter är inte tillgängligt, men tycks vara välvårdat.

Den anslutande landskapsparken är, liksom den i Wörlitz, anlagd i ett låglänt översvämningsdrabbat landskap intill floden Thaya. Detta landskap ger förutsättningar

för terrängmodellering och anläggning av sjöar, vilket de gamla ägarna utnyttjade.

Vi tog bara en kort promenad i parken runt den närmaste sjön. En bedömning av skötselnivån, som gäller hela den stora parken, är inte möjlig. Det som saknas är en dendrologisk guidebok, en förutsättning för en givande vandring genom den gamla parken.

Innan vi lämnade Lednice njöt vi av den picknick som Peter Berndt hade dukat upp vid bussen. Han var glad att vi kom då en skara törstiga ungdomar försökte ta del av hans skatter.

Schlosshof

År 1725 köpte prins Eugen av Savoien den österrikiska egendomen och lät förändra slottet till det utseende som Bernardo Bellotto framställt 1760. Fem år tidigare hade kejsare Franz Stephan köpt slottet för att bli hans och Maria Theresias jaktställe. Efter kejsarens död 1765 blev Schlosshof mötesplats för familjen Habsburg. Efter Maria Theresias död 1780 användes det av militären för utbild-

ning inom kavalleriet och anläggningen förföll. Slottet fick svåra skador under andra världskriget och 1986 startade en upprustning och restaurering av slottet.

Vid vårt besök 1993 visade den då ansvarige fru Dr Farka en mycket omfattande dokumentation av de genomförda utgrävningarna i parken och förväntningarna på en föredömlig återställning av parken var höga.

Utvecklingen tog dock en annan vändning, som jag nämnt i Lustgården 2005. Den gäller framförallt de två nedersta parterren. De kvarvarande gamla lindarna i nedersta parterren har huggits ned och ersatts med unga träd. Jag har följt kronornas utveckling under 15 år efter planteringen. Resultatet tyder på att beskärningarna skett under tidspress. De olika beskärningsformer som framställs på veduttan av Bernardo Bellotto kan ännu inte urskiljas. Enligt Bundesdenkmalamt ska den göras om. Den dominerande nya Neptunbrunnen, vid nedfarten till slottsplanen och stödmurarna utmed nedfarten till orangeriet utstrålar livlös industritillverkning. Den nya beläggningen på gångarna tycks inte ha fått den ursprungliga uppbyggnaden och sammansättningen trots ingående studier av de tidigare beläggningarna. Planteringen av parterren med ett modernt växtsortiment är ett glädjande tillskott. Partermönstren var för det mesta beständiga och markerades genom låga häckar, oftast av buxbom. Försvunna mönster är mestadels påvisbara genom försiktiga grunda grävningar. Blomsalterplanteringen i partermönstren skiljer sig från flertalet andra anläggningsdelar i parken och deras uppsättning kan liknas vid

Orangeriet i Schlosshof dagen före återinvigningen.

bordsdekorationer men kan rekonstrueras om exakta uppgifter finns från ett eller flera tillfällen och om dåtida sorter finns kvar. Men det dekorativa innehållet av ettåriga utplanteringsväxter ändrades under årets gång och från år till år med tillskott av ständigt nya arter och sorter. Denna utveckling ger möjlighet till en begränsad kreativ parkminnesvård. För ett år sedan såg vi ett annat exempel på en modern dekorativ plantering, då i landskapsparken i Muskau.

Vi fick tillträde till en ny anläggningsdel, trots att invigningen skulle ske följande dag, nämligen det helt återuppbyggda orangeriet, i stor utsträckning troget originalet. Glädjande är att enkelglas inte bytts mot dubbelglas. Även den nedsänkta, muromgärdade orangerieparterren var återställd, fast än så länge med utplanteringsväxter istället för kubväxter.

Över huvud taget är orangerier från 16- och 1700-talen som konstruerades av trädgårdsmästare eller orangörer intressanta, speciellt då det gäller uppvärmningen. Enstaka specialister som idag arbetar med denna fråga börjar förstå det geniala i de gamla enkla konstruktionerna.

Schlosshof anses i högsta grad kommersialiserat med en hög inträdesavgift som även gäller parken. Barn kan vistas i en trevlig bondgårdsmiljö med ett antal djur och lekplatser intill en större utomhusservering.

Efter besöket återvände vi till Bratislava där vi övernattade och där det under det kalla krigets tid byggdes kompakta höghuskomplex av östblockskaraktär som fond i siktlinjen från slottet Schlosshof.

Baden

Från Bratislava gick resan mot Wien. Nu lämnade oss familjen Pousette som fick åka hem efter ett missöde som dock visade sig inte vara alltför allvarligt.

Vi passerade Eisenstadt utan att stanna. Den entusiastiska läkare som stått för den intressanta restaureringen av den lilla parken med templet och som 1990 visade oss den hade avlidit. I hans ställe ansvarade nu en ingenjör från stadens förvaltning för den tidigare inledda mycket lovande försiktiga restaureringen. Vid en inspektionsresa kun-

de jag konstatera att anläggningen numera tillhör exemplen på hänsynslösa s.k. restaureringar och inte längre var värt ett besök.

Baden var det däremot. Parken är mycket välvårdad tack vare kraven från kuranläggningens talrika hälsobesökare, även av lyckosökarna i stadens Casino som ligger i parken. Imponerande är mottagningen till den stora badanläggningen. Förvånande är det hälsobringande vatten, som luktar pyton och smakar ännu värre. Det får man dricka helt gratis.

För några av oss var behållningen den fina blomsterängen i slutningen en bit ovanför blomsterrabatterna. Blomsterängen hade utvecklats sedan vårt första besök. Då, 1993, satt informationstavlor på en gräsklädd slänt som nyligen slagits med slättermaskin. Informationen innehöll en hänvisning om att gräsytan inte var dåligt skött utan det var ett försök att omvandla en steril golfgreen till en blomsteräng.

Denna text gav impulsen till att överföra en liknande intetsägande kortklippt gräsyta

Etablerad blomsteräng
ovanför en klippt
golfgreen.

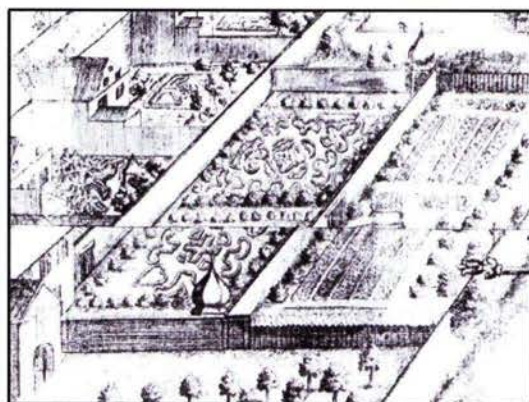
till den blomsteräng med självsådda liljor bland många andra blomster vi kan uppleva idag på prins Eugens Waldemarsudde, vars skötselplan vi då höll på att utveckla. För deltagarna i gruppen berättade jag att en övergång från golfgreen till blomsteräng tar några år innan blomsterprakten etablerat sig, även om man genom inplantering eller sådd försöker påskynda utvecklingen. I slutänden tar emellertid den naturliga vegetationen över, som är anpassad till de naturliga förutsättningarna och skötseln (i detta fall slåtter). Det finns emellertid ett tillägg: successionen. Främmande arter som kan ersätta arter i den vegetation som skulle finnas om människan inte ingripit och överleva i konkurrens med inhemska växter. Dessa arter kan berika den inhemska artsammansättningen med tilltalande växter för blomsterälskaren. Badens kurpark är värd ett besök.

Resan gick vidare till ett av de mest intressanta målen:

Kartause Mauerbach.

Kartausen (efter sydfranska klostret Chartreuse med separata hus för munkarna), grundades 1330, förstördes första gången 1423, plundrades 1453, 1483, 1529 och 1683, oftast av turkarna och förstördes av en jordbävning 1590. Skulder och stora lån till kejsaren ledde till upplösningen av klostret 1782. Sedan 1960-talet pågår skydds- och restaureringsarbeten. Kartausen är ännu inte tillgänglig för turister.

Vi hade glädjen att guidas av den ansvarige för de omfattande arbetena, Lorenz Tributsch. Han hälsade oss med hänvisningen till att han uppskattar besök från Sverige - ledaren för det senaste besöket, en grupp arkitekturhistoriker från konstakademien, hade tackat honom med orden: "ni har ett försprång på 10 år i utvecklingen av byggnadsminnesvården - kan ni inte vänta ett tag så vi

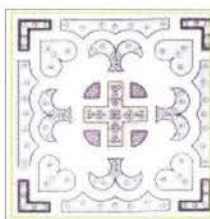
Kartause Mauerbach. Stick (del) från 1675. Symbolerna i Sticket har återskapats.

Fält Maria i Kaisergarten nedanför Kaiserkapelle.

Fyrpass och kvartscirklar är under barocken enligt uppgift tecken för oändligheten. I mitten ett fyrpass, kompletterat med fyra halvmånar, symbol för den kvinnliga cykeln, omgivet av symboler för äggstockar och duva.

terat med fyra halvmånar, symbol för den kvinnliga cykeln, omgivet av symboler för äggstockar och duva.

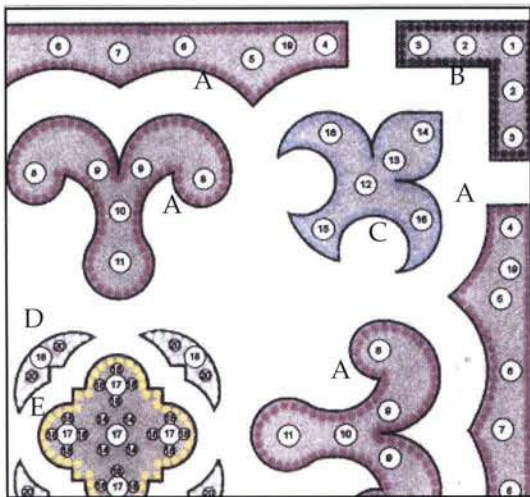
Fält Jesus i Kaisergarten nedanför Kaiserkapelle.

I mitten korset, kompletterat med fyra kvartscirklar. Fyra ankare och hjärtan omger det centrala motivet.

Växtförteckningar från 1600-talet saknas.

Växtvalet till respektive symbol har skett efter uppgifter om den enskilda växtens medicinska eller religiösa betydelse och baserat på dåtidens litteratur, bl.a. på en kartsianermunks beskrivning av medicinalväxter.

Växtvalet som diskuterats under tre år betecknas som experimentellt och inte som slutgiltigt. Objektredovisning och ingående diskussion i bl. a. Österreich. Zeitschrift für Kunst u. Denkmalpflege LIII, 1999, 2/3/4.

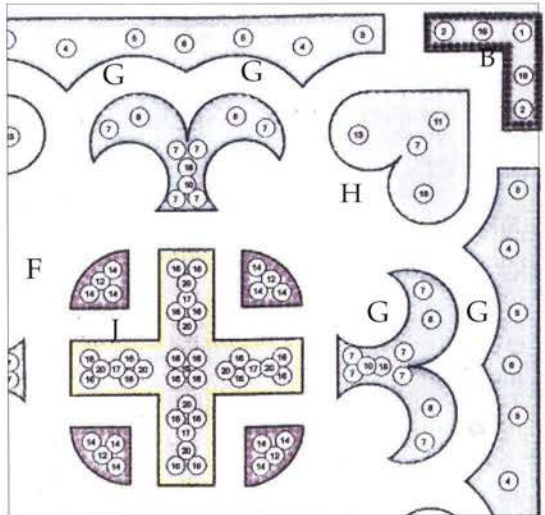
Fält Maria, planteringsplan

Kantväxter

- A *Satureja montana* - Vinterkyndel
- B *Thymus vulgaris* - Timjan
- C *Origanum vulgare* - Kungsmymta
- D *Fragaria vesca* - Skogssmultron
- E *Santolina chamaecyparissus* - Grå helgonört

Växter i symbolen

- 1 *Levisticum officinale* - Libbsticka
- 2 *Fragaria moschata* - Parksmultron
- 3 *Aconitum napellus* - Stormhatt
- 4 *Potentilla aurea* - Gullfingerört
- 5 *Artemisia absinthium* - Äkta malört
- 6 *Aquilegia vulgaris* - Akleja
- 7 *Alcea rosea* - Stockros
- 8 *Paeonia officinalis* "mollis" - Pion
- 9 *Iris germanica* "rosa" - Trädgårdsiris
- 10 *Helleborus niger* - Julros
- 11 *Iris pseudacorus* - Svärdslija
- 12 *Alchemilla mollis* - Jättedagglåpa
- 13 *Iris germanica* "alba" - Trädgårdsiris, vit
- 14 *Narcissus poeticus* - Pingstlilja
- 15 *Saponaria officinalis* - Såpnejlika
- 16 *Hemerocallis fulva* - Daglilja
- 17 *Lilium regale* - Kungslilja
- 18 *Pulsatilla vulgaris* - Baksippa
- 19 *Dianthus carthusianorum* - Brödranejliska

Fält Jesus, planteringsplan..

Kantväxter

- F *Ruta graveolens* - Vinruta
- B *Thymus vulgaris* - Timjan
- G *Hyssopus officinalis* - Isop
- H *Lavendula angustifolia* - Lavendel
- J *Salvia officinalis* - Kryddsalvia

Växter i symbolen

- 1 *Valeriana officinalis* - Vänderot
- 2 *Digitalis purpurea* - Fingerborgsblomma, röd
- 3 *Inula helenium* - Ålandsrot
- 4 *Symphytum officinale* - Vallört
- 5 *Gratiola officinalis* - Jordgalla
- 6 *Althaea officinalis* - Läkmalva
- 7 *Primula elatior* - Lundviva
- 8 *Paeonia officinalis* "Rubra Plena" - Pion
- 9 *Ornithogalum umbellatum* - Morgonstjärna
- 10 *Polygonatum multiflorum* - Jätterams
- 11 *Angelica archangelica* - Fjällkvanne
- 12 *Dianthus carthusianorum* - Brödranejliska
- 13 *Mentha crispa* - Krusmymta
- 14 *Hepatica nobilis* - Blåsippa
- 15 *Dictamnus albus* - Moses brinnande buske
- 16 *Convallaria majalis* - Liljekonvalje
- 17 *Acanthus mollis* - Akantus
- 18 *Hypericum perforatum* - Johannesört
- 19 *Chelidonium majus* - Skelört
- 20 *Narcissus pseudonarcissus* - Påsklilja

Kaiserkapelle med den mest perfekta putsrestaurering man kan åstakomma. Ett "skolexempel". Mot höger övergår restaureringen i allt enklare åtgärder tills den slutar i ett helt oputsat murverk som ett dokument över förfallet.

kan komma ifatt". Detta från en företrädare för svensk byggnadsminnesvård med stort anseende i världen.

Tributsch visste lyckligtvis inget om den svenska parkminnesvården.

Hans huvudintresse är byggnader. Lagning av skador i den befintliga anläggningen ser han som sin uppgift.

Han vill visa förändringarna i anläggningen under tidens gång och bevara informationen helt synlig. Detta ger intrycket av ett lappverk och står i stor kontrast till den perfektionism vi mött i flera anläggningar. Eftersom jag inser att parkminnesvården inte skiljer sig från byggnadsminnesvården är Lorenz Tributsch arbete mycket intressanta även för mig och direkt jämförbara med t.ex. erättningsplanteringar av utgångna träd i

Lorenz Tributsch förklarar växtvalet i Marias fält.

Belvedere, Teichhof med spegeldammen.

alléer. Bevarandet av den autentiska substansen för framtida forskning ser jag fortfarande som ett huvudmål inom kulturminnesvården.

Han illustrerar övertygande de olika stegen i en rekonstruktion fram till den idag accepterade slutprodukten vid en korrekt restaurering (se artikeln om Villa Patumba i Zürich i Lustgården 2003).

Lorenz Tributsch insatser illustreras av bilderna där lagning av allvarliga skador är den signifikanta arbetsmetod som står för hans ideologi.

Ett för oss intressant arbete är hans försök att återskapa den lilla klosterträdgård som finns avbildad på ett stick från 1675. Varken sticket eller trädgårdsarkeologiska grävningar i Kaisergarten gav tillräckliga underlag för ett återskapande av trädgårdens exakta form. Ännu mera bristfällig är informationen om växtsortiment och planeringsmönster. Detaljplaneringen av den nyanlagda klosterträdgården bygger därför även på den omfattande trädgårdslitteraturen från 15- och 1600-talen om växter i renässanssträdgårdar.

Lorenz Tributsch och en medarbetare

sköter planteringen och framförallt vården på ekologisk bas. Ogräs-, skadedjurs- och sjukdomsbekämpning sker utan kemikalier. Han talar glatt om sina hjälparbetare, nyckelpigorna.

Järnbanden kring de planterade symbolerna är ett modernt påhitt som underlättar skötseln.

Återigen gladdes vi över picknicken som serverades efter klosterbesöket.

Belvedere

Färden gick till Wien, kejsarens stad. Kejsaren är död sedan länge och Österrike är en modern demokrati. Men kejsaren är allestädes närvarande. Vi bodde på Hotell Kaiserhof intill Schönbrunn. I foajen hängde hans porträtt som i många offentliga lokaler och restauranger.

Innan vi kom till hotellet besökte vi parken vid slottet Belvedere. Slottet, prins Eugens vinterpalats i Wien, utmärks av parken som genomgått en intressant restaurering.

Parken ligger i en sluttning som delas i två nivåer.

Vy från glorietten vid Schönbrunn.

Framför slottet ligger Vorpark innan man kommer till Teichhof, vars breda vattenyta speglar slottets fasad för besökaren. Väster om slottet ligger Pfirsichgarten och öster om det Menagerie. Norr om slottet ligger Oberer Garten eller brunnsparterren med parterr-mönster. Därifrån leder en ramp förbi en kaskad till boskén i Unterer Garten.

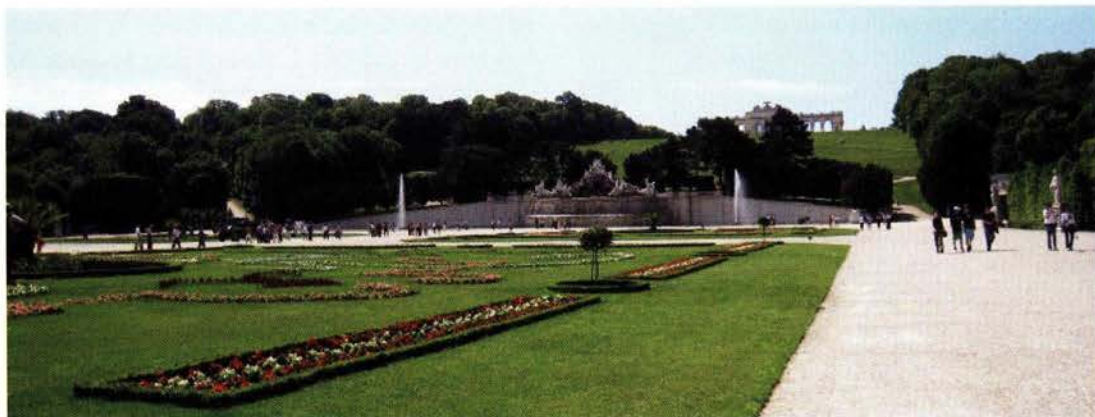
Sidoordnade till centralaxeln, ej synlig från den övre parterren låg Orangeriet och Kammergarten som en hemlig trädgård, fastän långt borta från slottet. Där fanns en säregen orangeribyggnad som idag skulle kunna vara en förebild för moderna orangeribyggnader.

Den finns tyvärr inte kvar.

Orangeriets särdrag bestod i ett nedtagbart skydd för de citrusväxter som var utplantede i ett kvarter som under vintern skyddades med ett nedtagbart hus. Fasaden togs ner som vid Gardasjöns limonajer. Pelare i det stående fönsterpartiet doldes delvis av skulpturer som stod kvar under sommaren och markerade ingången till citruskvarteret.

Skulpturerna har flyttats och står nu i olika delar av parken.

Parterren med glorietten på höjden och en liten del av de friställda skulpturerna med de förnyade häckarna till vänster.

Schönbrunn,
orangeriet.

Altaret i Wagners kyrka, Die Kirche am Steinhof.

Taket, och det är den moderna idén, monterades inte ner utan sköts eller rullades över den bakre byggnaden. En genial konstruktion från början av 1700-talet som borde återskapas just med tanke på att det kan vara ett tillämpningsbart exempel för nutida bruk.

Parken har genomgått en omfattande restaurering under 1990 talet som delvis skett som totalförnyelse i den övre parterren, delvis som bevarande restaurering i den undre boskén med ursprungliga träd- och häckbestånd som skurits tillbaka till den bevarade ursprungliga snitthöjden.

Den övre parterren fick en avancerad bevattningsanläggning inklusive gödslingsautomatik som väckte omfattande protester. Anordningen skulle förändra växternas tillväxt och minska trädgårdspersonalens betydelse - i likhet med Drottningholms förnyelse av alléerna.

Ett speciellt problem i Österrike är parkminnesvårdens situation: parkens gångar. De ligger under vägverkets ansvar, resten under Bundesdenkmalamt. En olycklig uppdelning

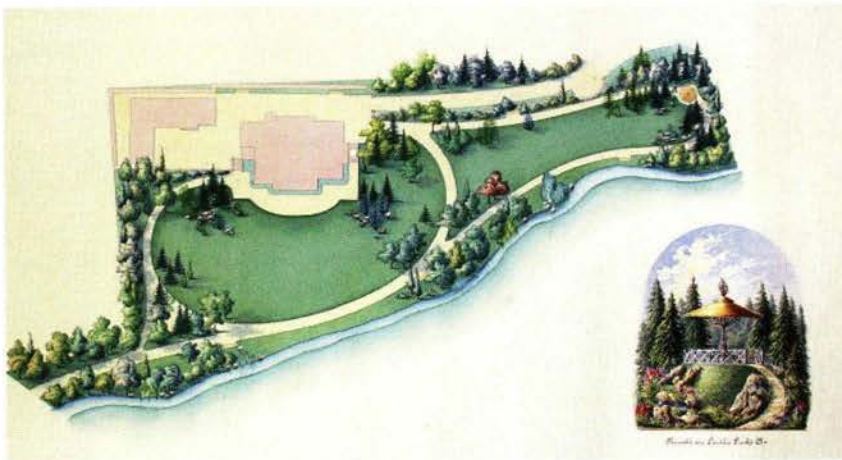
En djup öppning i parken visar skiftande färger i trädkronorna i Türkenschantzenpark.

som kanske har sin motsvarighet i uppdelningen i Sverige mellan Slottsförvaltningen, Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen och Fastighetsverket, det senare med de ekonomiska resurserna.

Schönbrunn
I sin storslagenhet nästan jämförbar med Versailles, men terrängen satte en gräns för Schönbrunns centralaxel. Upplever man centralaxeln i Versailles bäst från slottsparterren så är det omvänt i Schönbrunn. Vi började därför vandringen genom parken från fel håll, från gloriotten, den högsta punkten i parken. Denna entré till

parken har fördelen att man ser anläggningen så som Bernardo Bellotto framställde den i en av sina vedutor 1759. Från höjden såg vi tydligt de förändringar jag beskrivit i Lustgården 2005.

Vandringen slutade i orangeriet där en utställning om *Citrus* arrangerats. Orangeriet var den längsta sal som kejsa-

Ett exempel på Gustav Swenssons sätt att planera med bladfärger. Türkenschantzenpark.

ren kunde erbjuda för stora middagar, till exempel vid kongressen i Wien 1814.

Trots upprepade besök under lång tid imponeras jag ständigt av de omfattande beskärningsformerna i Schönbrunns alléer och häckar som beskrivits av Dezallier 1731 (Lustgården 2005). En intressant studie av dagens omfattande beskärningsmönster redovisades av Rupert Doblhammer och Anita Drexel vid parkkongressen i Wien 2005. Deras redovisning gäller österrikiska parker där träden och häckarna beskrivits utan avbrott, i motstas till träden i våra parker.

Psychiatrisches Krankenhaus

Innan vi lämnade Wien besökte vi Wagners vackra kyrka i psykiatriska sjukhusets anläggning. Man borde först besöka Stephansdomen för att kunna förstå den chock som människorna, med kejsaren i spetsen, upplevde när kyrkan invigdes.

Det ljusa upplyftande rummet står i tvärkontrast till dåtidens vanliga mörka och

tunga kyrkorum. Vid 1900-talets början, var allmänhetens inställning kompakt avvisande. Idag vill många unga par vigas eller döpa sina barn i detta vackra rum.

Tyvärr vårdas de omgivande grönyrtorna inte lika väl som den nyrestaureerade byggnaden trots att dessa och byggnaden är en enhet. Framför de kontrasterande svarttallar som sannolikt tryckts i höjden av tidigare okontrollerad brynvegetation tränger nu både gran och skogstall på. Det krävs både komplettering av trädbeståndet och gallring av den självvetablerade vegetationen.

Türkenschantzenpark

Vistelsens slutpunkt i Wien blev en park som anlagts i ett nedlagt grustag som turkarna förskansade sig i vid sin belägring av Wien vid slutet av 1600-talet. Grusgropens utveckling till park kan man tacka Wiens läkare för. De krävde att en folkpark skulle anläggas intill de trånga ohälsosamma boendemiljöer som uppstod i industrialiseringens början.

Bron som går över ravinen är byggd i flera våningar.

Den med breda öppna valv leder till teatern. Den täckta gången ovanpå denna leder till den furstliga logen. Via den översta täckta gången kommer man till trädgårdens nedre parterr.

Renässanslottet Kratochvíle med trädgård.

Den första delen invigdes 1888, arbetet med den andra delen börjades tjugo år senare efter förvärv av grusgropens återstående del. Grusgropens topografi med stora nivåskillnader främjade en omväxlingsrik lösning. Enligt uppgift påverkade stadsbyggnadsdirektören i Wien parkens utformning. Han var imponerad av Parc des Buttes Chaumont i Paris som han betecknade som en av världens vackraste. Arbetet leddes av Carl Gustav Swensson (se Lustgården 2001) under stadsträdgårdsmästaren Gustav Sennholz. Parken

är välvårdad och dendrologiskt intressant, särskilt tack vare namnskyltarna på flertalet trädstammar. En skyltning som är den mest kompletta vi upplevt under denna resa. Det omfattande trädsortimentet (över 400 arter) fångar sinnen och man beaktar knappast den skickliga färgblandningen av löv- och barrväxter i anläggningen. Vid planteringen var 30% av träden barrväxter.

Exempel på Lorenz Tributsch föreställning om omhändertagande av historiska dokument. Säkring och visuell tillgänglighet av kvarvarande substans ser han som sin huvuduppgift. (Till höger i bilden)

Terrassanläggningen
från väster.

Citrus medicus var.
sarcodactylis
'Buddas hand'

En promenad genom gropan sker på skilda nivåer där man blickar in i olika smala, djupa öppna rum ängar och vattenytor, på avstånd öppnas även vyerna mot trädkronorna så att man kan njuta av färgspelet mellan dessa.

Vi har på våra resor upplevt flera parker som planerats av mästare som haft förmågan att blanda olika bladfärger, Schkell i Nymphenburg, Pückler i Muskau och Branitz eller Silva Tarouca i Pruhonice.

Där är det fråga om stora parker. Här är det en mindre park (15 ha) som ändå erbjuder denna tilltalande blandning.

Hur mycket C.G. Swensson står för växtvalet och deras blandning är okänt. Ett faktum är att han kallades av Sennholz till Wien för

att leda arbetet i Türkenschantzenpark och han grundade vid sidan av sin verksamhet som trädgårdsarkitekt en mycket omfattande plantskola i Wien. Hur medvetet Swensson arbetade med färger illustrerar en av honom utförd plan (den och flera andra har nyligen hittats av Michael Schwahn som forskar om C.G. Swensson).

Men trädbeståndet nalkas en åldersgräns som kan vara oroande. Med tanke på växtplatsen, ursprungligen en grusgrop, kan man dra paralleller med Branitz som anlades ett halvt sekel tidigare på mager sandig mark. Där började föryngringen för några decennier sedan.

Med tanke på att en svensk trädgårdsman, enligt senaste forskningsresultat, hade

Trädgård med två små orangerier.

Pågående återskapande av Fürstengarten i anläggningens östra del.

Heracles , kopia på originalets ursprungliga plats.

en väsentlig andel i parkens innehåll bör parkens fortbestånd uppmärksammas även framöver.

Innan vi lämnade Österrike åt vi en enkel trevlig lunch i samma vingård i distriktet Wachau som vid resan 1993.

Cesky Krumlov

Resan till nästa mål bjöd på ett vackert varierat landskap. Den slutade vid ett bryggeri med parkeringsmöjlighet och pålitlig kontroll av bussen under natten. Bagaget hämtades av småbilar från våra två hotell och själva fick vi en promenad genom den gamla staden till torget där vi skulle bo.

Det blev ingen dendrologi, men en oförglömlig afton i en uråldrig miljö som står på världarvslistan.

Staden kan ses som ett stort museum. Följande dag inledde vi besöket på slottet med en guidning i slottsteatern - lika gammal och välbevarad som den i Drottningholm.

Mantelbrücke.

Slottet som ligger på ett berg högt över staden har på bergets högsta punkt en mindre barockpark med en trädgårdspaviljong som fick sin rokokofasad i mitten av 1700-talet. Framför denna en vridbar åskådarläktare från mitten av 1900 - talet för friluftsteater.

Kratochvile

På vägen tillbaka till Prag stannade vi vid ett litet renässansslott. som byggts i ett sumpigt område. Av trädgårdens ursprungliga innehåll fanns inget kvar, däremot var byggnader och en mur kring trädgården bevarade och lät ana den stora charm som renässanssträdgårdarna hade.

Borgen i Prag

Dagen efter vår återkomst till Prag ägnade vi borgen, det vill säga de yttre delarna av anläggningen och borgens närmaste omgivning.

Innan trädgårdarna öppnades berättade Gunnar Olofgörs om det oavslutade gotiska tornet på S:t Veit-katetralen från 1400-talet. Byggets avbrott hänger ihop med Johannes Huss reformatoriska kamp och hans död på bålet samt de därpå följande oroligheterna i landet. Först under renässansen återupptogs byggandet. Dagens huv på en påbyggnad i renässansstil på den gotiska tornbyggnaden är från 1770. Under 1850-talet, nästan 500 år efter avbrottet, bildades en dombyggnads-

Entréterrass med ett mindre orangeri / sommarservering på den andra terrassen.

---

förening som återupptog byggverksamheten med målet att färdigställa domen. Under åren från 1929 till 1939 avslutades den nygotiska delen av katedralen.

Efter berättelsen om katedralen besökte vi den kungliga trädgården intill borgen. En - efter europeiska mått räknat - liten trädgård. Den är anlagd i en sidoordnad axel på en höjd som ligger parallellt med borgens eller St Veits katedralens höjdrygg.

Vid ingången till trädgården, med 1800-tals prägel, finns klippta lindar med knutklippta grenstumpar i kronorna, en beskärningsform som kritiserades redan under 1700-talet (Schabol) på grund av de oformliga klubbor som blev resultatet av beskärningen. (På Forsmark såg jag avskräckande exempel för några år sedan, även på Sturehov införde Stockholms stad denna beskärning på ett obegripligt sätt efter Sven Hermelins värdefulla arbeten). De gamla växthusen är intressanta rester av en tidigare anläggning, likaså bollhuset och det kungliga lustslottet vid trädgårdens slut. Från slottet hade man en - nu igenväxt - antagligen storslagen utblick över staden. Trädgården har omformats flera gånger och saknar relation till slottet. Den lilla nedsänkta renässans-giardinnetton framför slottet rekonstruerades i början av 1900-talet.

Väster om trädgården ligger ridskolans byggnad som påminner om orangeriarkitekturen.

Vi återvände till katedralen, korsade den första borggården, nådde paradisträdgården som ligger söder om en enorm länga av förvaltnings-, stifts och palatsbyggnader för att komma till Wallgarten och Bellevue med utsikt över Prag och slutligen entrén till de underbara trädgårdarna i söderslutningen nedanför borgen.

Terrassträdgårdar nedanför borgen

De började anläggas redan under 1500-talet och berikades under barock- fram till rokokotiden med mur- och trappanläggningar, brunnar, paviljonger och skulpturer. De stängdes 1970 av dåvarande makthavarna i borgen och förföll.

I början av 1990- talet överfördes trädgårdarna till det statliga institutet för kulturminnesvård. Därmed inleddes även ett återskapande av de trädgårdar som funnits. Det mesta får betraktas som nyskapande efter försvunna eller rivna original.

Återskapandet är inte avslutat än, byggverksamheten pågick för fullt i Grosser Fürstenberg-Garten, men den upplevelse de återskapade anläggningarna erbjuder är redan idag värt en resa. Trädgårdarna sammanbinds av en gång ovanför dessa, varifrån trappor leder ner till repektive trädgårds (palats) hus. Trädgårdarna som är mycket välvårdade, kräver synnerligen intensiv skötsel för att locka tillräckligt många betalande besökare - intäkterna skall täcka driftskostnaderna. De kan även hyras för privata fester. Efter promenaden genom eller ovanför de fem trädgårdarna fanns tid till en individuell lunch i någon av de många restaurangerna i närheten av slutningens fot.

Waldstein-palatset

Efter lunchen besöktes den nyrestaurerade trädgården vid Waldstein-palatset. Vid restaureringen återskapades häckarna, men det saknades färg som blickfång i parterremönstren. De fina skulpturerna av Adrian de Vries, vilka rövades bort av svenskarna under trettioåriga kriget, återfinns som goda kopior, tillverkade i Sverige. Originalen finns fortfarande kvar i Stockholm. Efter fällningen av de gamla lindalléerna i Drottningholmsparken är Heracles tillsammans med

---

häckarna utmed boskén mot mittgången den sista autentiska substansen i parken - i ett världskulturarv!

Vrtba - trädgården

Promenaden avslutades med ett besök i ännu en av de små trädgårdar som finns på stadskullens sluttning: Den i början av 1700-talet anlagda Vrtba- trädgården. Mer än i terrassträdgårdarna krävdes här en omfattande trapp- och muranläggning för att skapa den lilla men innehållsrika trädgård som består av en nedre gård och tre terrasser med en utsiktsplats på taket av trädgårdspaviljongen på den övre terrassen. Därifrån kan man även njuta av buxbomsritningar fyllda med förgätmigej och hornviol. Det som imponerade är de nytillverkade kopiorna av antagligen söndervittrade skulpturer.

Jag har tidigare hänvisat till hur viktig kulturminnesvården är för dagens hantverkare som ska ersätta skadade delar inom anläggningen. Inte bara objekt utan, i ännu högre grad, de ursprungliga tillverknings- och anläggningsmetoderna ska vårdas. Idag vår-

das eller förnyas det för ofta med industri-tillverkade hel- eller halvfabrikat, moderna material eller modern anläggningsteknik.

Mlynany

Ett från början planerat besök i ett av Europas största arboreta fick utgå av tidsbrist. Mlynany är något mindre än 1 km² stort (1892, tidigare ungersk, idag slovakiskt) har en fyra km lång huvudpromenad och sex km långa sidopromenader. Arboretet hade delvis planterats med nya omfattande kvarter vid vårt besök 1993. Anläggningen innehåller, utöver regionala samlingar, en Ostasien-, Nordamerika- och Koreapark.

Enligt uppgift har utvecklingen och vården efter 1993 lidit av stora ekonomiska svårigheter. Anläggningen förtjänar större uppmärksamhet så som likartade tidigare betydelsefulla arboreta i ekonomiskt svaga länder fått (t.ex. den stora botaniska trädgården med arboretum i Tbilisi).

Resan var slut, flyget väntade och avskedstandet av vår uppskattade vän och chaufför Peter Berndt vidtog.

*

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 2006

Föreningens 86:e årsmöte hölls den 12 mars i Svea Hovrätts lokaler i Schering Rosenhanes palats på Riddarholmen i Stockholm, med ett 50-tal medlemmar närvarande. Före årsmötet ledde hovrättsrådet Sture Holmbergh en mycket uppskattad vandring genom palatset. Årsmiddagen intogs i hovrättens restaurang i Wrangelska palatset.

Styrelseberättelse och årsredovisning för 2005 godkändes liksom revisionsberättelsen för samma år.

Till föreningens ordförande under år 2006 valdes Arvid Sanmark. Som ledamöter för perioden 2006 – 2008 omvaldes Lars-Erik Kers, Jan Pousette och Klaus Stritzke. För samma period nyvaldes Gunilla Berg. Kvarstående ledamöter är Katarina Curman, Barbro Dergalin Bång, Börje Drakenberg, Sten Ridderlöf, Gunilla Schildt, Henrik Sjöman och Gunilla Wingborg. Till revisorer omvaldes Kristina Posse och Eva Jäderberg och till revisorssuppleant nyvaldes Åsa Hellström. Som ledamöter i valberedningen omvaldes Pia Collins, John Dormling och Eva von Satzger, tillika

sammankallande.

Årsmötet beslöt att medlemsavgiften inte skulle ändras.

Vid årsmötet mottog Mona Holmberg årets stipendium om 10 000 kr ur fonden till minne av Sven A Hermelin. Under sin anställning åren 1979-2000 på Göteborgs botaniska trädgård utvecklade Mona Holmberg trädgårdens sommarblomprogram till högsta internationella nivå. Därefter har hon blivit mycket uppmärksam för sina perenna planteringar. Hon medverkar regelbundet som föreläsare i ämnet växtanvändning på Alnarp. Hennes eminenta förmåga att föreläsa och entusiasmera i ämnet är allmänt omvittnad och uppskattad.

Efter årsmötet fick de närvarande också uppleva detta då de hade nöjet att lyssna till Mona Holmberg, som berättade om blomsterrabatter av olika slag.

VERKSAMHET

Föreningens verksamhet har i huvudsak omfattat två studieresor, ett antal exkursioner, en kurs om årets träd med avslutande temadag samt utgivning av årsskrif-

ten Lustgården. Föreningen har avgett ett yttrande till kommunfullmäktige i Båstads kommun om framtiden för Norrvikens Trädgårdar. Under året har föreningen också inlett ett samarbete med Svenska Trädföreningen och Svenska Rhododendron-sällskapet. Exkursionerna har avsett besöksmål i Stockholmstrakten samt i Skåne och Halland.

11 maj.

Norra kyrkogården i Stockholm. 11 deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 95.

Ansvarig: Marie Palmqvist.

20 maj

Två trädgårdar i Halland. 10 deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 95.

Ansvarig: Henrik Sjöman.

7-16 juni

2006 års utlandsresa till östra Tyskland. 33 deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 103.

Reseledare: Birgitta och Klaus Stritzke.

27 juni

Två trädgårdar i Stockholms yttre skärgård. 34 deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 97.

Ansvarig: Sten Ridderlöf.

19 augusti

Två parker, Axelvolds och Sireköpinge säterier. 19 deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 90.

Ansvarig: Louise Mannerstråle.

26 augusti

Stegesund och Hästholmen. 16

deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 89.

Ansvarig: Börje Drakenberg.

31 augusti - 5 september

Årets landskapsrea till södra Finland. 49 deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 113.

Reseledare Göran Lundeberg och Arvid Sanmark.

11 september

Klättrande arborister i Pålsundsparken. 17 deltagare. Artikel i Lustgården 2006, sid 96.

Ansvarig: John Dormling.

20 oktober

Temadag på Stora Skuggan om årets träd Salix. Ett tiotal deltagare. I den föregående kursen hade sex personer deltagit. Artikel i Lustgården 2006, sid 5.

Ansvarig: Ingegerd Dormling.

15 november

Bildvisning med efterföljande samkväm i KSLA:s lokaler på Drottninggatan. 38 deltagare. Arvid Sanmark berättade till bilder om resorna till de två trädgårdarna i Stockholms skärgård och till södra Finland. Klaus Stritzke talade till bilder om resan till östra Tyskland.

Ansvarig: Göran Lundeberg.

STYRELSE OCH FUNKTIONÄRER

Styrelsen har under året haft tre sammanträden varav ett konstituerande.

Lustgården 2006, årgång 86 sändes till medlemmarna i början av december.

Arbetsutskottet, som även fungerat som redaktionsutskott, har haft följande sammansättning: Arvid Sanmark ordförande, Jan Pousette vice ordförande, Gunilla Berg sekreterare, Katarina Curman redaktör Lustgården, Klaus

Stritzke skattmästare, samt Börje Drakenberg, Sten Ridderlöf och Gunilla Wingborg.

Arbetsutskottet har sammanträtt sex gånger.

Birgitta Stritzke har tjänstgjort som medlemssekreterare.

EKONOMI

Årets resultat av föreningens verksamhet visar ett överskott med 113 691 kr.

Föreningens fondandelar har under året ökat i värde.

Utgivningen av Lustgården kunde tryggas bl.a. genom bidrag från Kungl. Patriotiska Sällskapet på 25 000 kronor.

MEDLEMMAR

Vid årets utgång var medlemsantalet 604 st vilket är en minskning med 50 st. Ständiga medlemmar var 129 st. Till föreningens hedersmedlemmar var 12 st utsedda, varav 6 i Sverige och 6 st utomlands.

STYRELSENS TACK

Styrelsen vill framföra sitt varma tack till alla som under året genom insatser av olika slag har bidragit till att främja föreningens verksamhet.

Stockholm i februari 2007

Arvid Sanmark

Gunilla Berg

Katarina Curman

Barbro Dergalin Bång

Börje Drakenberg

Lars-Erik Kers

Jan Pousette

Sten Ridderlöf

Gunilla Schildt

Henrik Sjöman

Klaus Stritzke

Gunilla Wingborg

Medlemmar

År	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Hedersmedlemmar i Sverige	7	6	9	6	7	6
Hedersmedlemmar i utlandet	3	6	12	6	6	6
Årsbetalande medlemmar	464	442	405	387	401	363
Familjemedlemmar	88	72	72	72	77	78
Ständiga medlemmar	133	130	129	128	144	129
Studerande medlemmar	19	14	16	8	7	2
Utbytesmedlemmar	11	11	11	13	12	20
Summa	725	681	654	620	654	604

SVENSKA
BOTANISKA
FÖRENINGEN

Köp en landskapsflora från Svenska Botaniska Föreningen

Smålands flora

Margareta Edqvist & Thomas Karlsson, 2007
Pris: 300 kr

Ett praktverk i två band om tillsammans 1216 sidor. I det första bandet finner du en guide till mer än hundra utflyktsmål från alla delar av landskapet. Kunniga botanister beskriver landskapets naturtyper och hur generationer av bönder format Smålands natur. Andra bandet innehåller uppgifter om alla Smålands 2931 växter. Dessutom utbredningskartor och fyndställen för de ovanligare arterna.

Blekinges flora

Lars Fröberg, 2006
Pris: 350 kr

Blekinge hyser trots sin litenhet en variationsrik natur. Skärgårdens skär och öar, kusttrakternas lummiga lövskogar, barrskogar och slingrande åar i norr. Boken presenterar alla Blekinges arter samt ett sextiotal intressanta utflyktsmål.

Västergötlands flora

Anders Bertilsson mfl., 2003
Pris: 300 kr

Västergötland har en mångfald av naturtyper; storskaliga vidder som små idyller, friska lundar som torra hedar. Alla landskapets kärlväxter presenteras ingående med utbredningskartor. En guide till hundratalet botaniska smultronställen finns också med.

Sörmlands flora

Hans Rydberg & Hans-Erik Wanntorp, 2001
Pris: 200 kr

Sörmland präglas av naturtyper av skilda slag som bildar en finskuren mosaik. Överallt finns vatten, från små näckrosprydda skogstjärnar till grunda fågelrika sjöar och skärgård. I Sörmlands flora presenteras förutom arterna även en beskrivning av landskapet, dess geologi, klimat och vegetationstyper, samt över hundra spännande utflyktsmål.

För att se hela vårt utbud, gå in på www.sbf.c.se.

Beställ böckerna från Svenska Botaniska Föreningen på adress: Villavägen 14, 752 36 Uppsala. Telefon 018-471 28 91, e-post [sbfc@sbfc.se](mailto:sbf@sbfc.se). Portokostnader tillkommer.

LUSTGÅRDEN

ges årligen ut av Föreningen för Dendrologi och Parkvård.
Skriften vänder sig till en kvalificerad och engagerad
krets av personer med intresse för träd och
parker. Författarna är botanister,
landskapsarkitekter och
andra specialister.

Juniperus Communis

En, Enbuske. Enträd. På Finska: *Katava, Kataja.*

Barren sitta 3 tillsammans, utspärrande, udd-
hvassa, och äro längre än frukten

Fig. 1. en gren av honbusken med blommor och barr – 2. en sådan
af hanbusken, begge i naturlig storlek – a. en honblomma –
b. ett hänge med hanblommor – c. ett fjäll med ståndarna –
d. ett kikkär eller larfboet – e. den inre delen deraf –
f. ett frö – g. bäret på tveren skurit.

Alla efter naturen.

Illustrationen är hämtad ur *Svensk Botanik*, även benämnd
"Palmstruchs flora," som började publiceras år 1802 med
bistånd från Kungl. Vetenskapsakademien.